

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL CVII VAN DE VERZAMELING

JAAR 1970
Afllevering 3-4

Uitgegeven met steun van de Regering
de Provincie en de stad Brugge

BRUGGE 1971

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

SOCIÉTÉ D'EMULATION

Secretariaat : Koningin Elisabethlaan 63, Brugge.

Redactie : St.-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening: Société d'Emulation Brugge, nr. 107939.

Abonnement op de «Handelingen» : 200 fr. per jaar.

INHOUD

I. BIJDRAGEN

- P. Callebert, *Ontstaan en vroegste geschiedenis van het kapittel te Eversam (1091-1200)* 161-216
- J. Sabbe, *De opstand van Brugge tegen graaf Robrecht van Bethune en zijn zoon Robrecht van Kassel in 1321-1322* 217-249
- E. Van Cauwenberghe, *Bijdrage tot de financieel-economische evolutie van een vorstelijk domein in Vlaanderen: Deinze-Drongen (XIVe-XVIIe eeuw)* 250-268

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- J. De Smet, *Het verweerschrift van opperdeken Lucas van de Velde, Brugge 1582-1584* 269-277
- J. Mertens & W. Vanderpijpen, *Schets van de Westvlaamse landbouw eind 18e-begin 19e eeuw* 277-301
- A. Schoutet, *Poging van de kerkfabriek van de O.-L.-Vrouw te Brugge om in het bezit te worden gesteld van de H. Bloedrelikwie. 1803* 301-304
- L. Devliegher, *Een bestek voor twee koordaken van de kerk te Dudzele (1644)* 305-310

III. BOEKBESPREKINGEN

- E. Bil  & E. Trips, *Zeebrugge. Een haven in de branding* (L. Schepens) 311-314
- KRONIEK 315-320
- BOEKENSCHOUW 321-353

Ontstaan en vroegste geschiedenis van het kapittel te Eversam (1091-1200)

INLEIDING

In 1091 werd te Eversam, in de gemeente Stavele, een kapittel van reguliere kanunniken gesticht naar de regel van Sint-Augustinus. Het bleef in de Middeleeuwen een kapittel van bescheiden grootte en bekendheid. Het was ver buiten de grote steden gelegen en verwierf geen grote roem, noch door zijn instellingen, noch door zijn kanunniken. De weldoende aandacht van de vorsten en van de geschiedschrijvers uit die periode ging veelal aan deze instelling voorbij. Na een bestaan van zevenhonderd jaar verdween het definitief in 1794. Over dit kapittel bestaat geen monografie. Door deze leemte aan te vullen zou een nieuw licht geworpen worden op het verleden van deze minder bekende streek van de kustvlakte rond het IJzerbekken. Een dergelijke monografie zou tevens bijdragen tot een betere kennis van de reguliere kanunniken van Sint-Augustinus.

Deze bijdrage wil dan ook het begin zijn van een ruimer opgevatte studie over deze instelling. Hoewel slechts een klein aantal oorkonden uit de elfde en twaalfde eeuw dateren, wordt ze niet over een grotere tijdsruimte uitgebreid, omdat die leemte kan aangevuld worden met meerdere gegevens van archivalische, archeologische en toponymische aard.

Het onderwerp is beperkt tot de studie van de stichting en van de vroegste bezittingsgeschiedenis van het kapittel,

mede omdat de weinige bronnen niet toelaten veel andere problemen aan te snijden. In de behandelde periode kon de organisatie van het kapittel niet worden nagegaan. Over het aantal kanunniken en over hun geestelijk leven is niets bekend. Hun betrekkingen met de buitenwereld, met de grafelijke, de bisschoppelijke of andere instellingen zijn onvoldoende aangegeven. Geen enkele kulturele verwezenlijking van hunnentwege is bekend gebleven en geen enkele kanunnik is ontsnapt aan de anonimiteit.

Van een tweehonderdjarig bestaan bewaarde het archief van het klooster slechts één originele oorkonde en vijf afschriften. Dit is te verklaren door de brand van 1369, waarbij het archief in de vlammen zou zijn opgegaan en door de verwoesting, die in de Geuzentijd dertig jaar (1579-1609) onbewoonbaarheid tot gevolg had. Bij het Twaalfjarig Bestand van 1609 kwam er vrede in de Zuidelijke Nederlanden. De kanunniken van Eversam kwamen naar hun klooster terug en begonnen aan de heropbouw. Steunend op de schaarse bronnen en op de traditie probeerde hun kroniekschrijver G. De Meestere het verre verleden terug op te roepen. Deze kroniek is in uitgave bekend¹. Ze schenkt ons voor de vroegste tijden van het kapittel weinig nieuwe gegevens, zodat een verdere bespreking ervan hier niet nodig is. Andere bronnen verdienen meer aandacht.

Op één na zijn alle archivalische bronnen over Eversam momenteel bewaard in het Archief van het Groot Seminarie te Brugge (AGSB) onder de rubriek: *Fonds Eversam*. Dit fonds omvat een zevenhonderdtal oorkonden en drie cartularia. Een vierde cartularium is bewaard in het Rijksarchief te Brugge, *Fonds Aanwinsten*, nr. 3904.

In een eerste hoofdstuk wordt een korte bespreking van het bronnenmateriaal gegeven, het tweede hoofdstuk be-

---

1. G. De Meestere, *Chronicon monasterii Evershamensis*, uitg. C. Carton en F. Van De Putte, - *Recueil de chroniques, chartes et autres documents concernant l'histoire et les antiquités de la Flandre*, reeks I, dl. XIII, 1852.

handelt de stichting van het kapittel. In een laatste hoofdstuk tenslotte wordt een poging gedaan om de bezittingen van Eversam in de twaalfde eeuw te omschrijven.

I. STUDIE VAN DE BRONNEN

Niet alle dokumenten werden na de Franse Revolutie teruggevonden. Wanneer vergeleken wordt met een inventaris van vóór die periode ², ziet men duidelijk de tekorten. Deze tekorten zijn evenwel weinig belangrijk voor wat de dokumenten uit de elfde en twaalfde eeuw betreft. Zes oorkonden van Eversam zijn opgesteld vóór 1200. De schenkingsoorkonde uit 1104 is in origineel bewaard en de vijf andere zijn in afschrift voorhanden. Deze afschriften zijn in oudste vorm bewaard in het Cartularium C.

1. Cartularium C, bewaard in het AGSB, *Fonds Eversam*.

Uiterlijke beschrijving. In perkament, vier katernen, waarvan de eerste drie katernen vier dubbelgeplooiden bladen tellen en de laatste katern twee dubbelgeplooiden bladen. Het geheel werd aaneengebonden door twee koorden van gedraaid perkament, waarvan nog een overblijfsel in de eerste katern. De geplooiden bladen zijn door één hand genummerd tot 28 in Romeinse cijfers. Afmetingen : 365 op 287 mm. Ingekaderde schrijfruimte : 255 op 210 mm. Deze schrijfruimte werd op het eerste blad gevuld door 28 regels tekst, blad twee bevat 29 regels, blad vijf reeds 30 regels en blad zes reeds 33 regels. De kopiïst plaatste dus, naarmate het boek vorderde, de regels dichter bij elkaar. Het schutblad is uit perkament. Het is reeds vrij erg gekreukt en afgesleten. Het bevat een ingenaaid stuk en is helemaal vergeeld. Het draagt het bijna onleesbaar geworden opschrift : *Libellus Antiquitatum D'Eversam 1500*.

---

2. «Inventaris der bewijzen van Eversam, gemaakt 1741», AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 608. Het is een ingebonden geheel van 123 bladen, opgesteld door I. Ollevier, griffier van de heerlijkheid van Eversam.

Schrift. Het boek is tot op de helft van f. 26 geschreven door één hand. Daarop volgen verscheidene aanvullingen, bijna telkens opnieuw door een nieuwe kopiïst. De eerste aanvulling hierin is de tekst van de stichtingsoorkonde van 1091, neergeschreven in andere inkt en door een hand, die grote gelijkenis vertoont met de hand van de eerste kopiïst. Het is nochtans een andere man, wat opvalt in de manier van afkorten en in de schrijfwijze van sommige letters.

Op meerdere bladzijden werden de aangehaalde oorkonden aangevuld met verklarende noten, bemerkingsen en onderlijningen. Dit gebeurde vooral in een schrift van de zeventiende eeuw, door vele personen, zoals blijkt uit de vele variante schrijfwijzen.

Het Cartularium C werd dus gebruikt en gelezen in het eigen klooster. Het was een werkdokument of liever de bijzonderste getuige van vele oorkonden die verloren gegaan waren.

Inhoud. De eerste opsteller van dit cartularium, die vermoedelijk omstreeks 1420 werkte, heeft een logische orde proberen te volgen. Hij nam de belangrijkste oorkonden voorop. Hij begon met een pauselijke bulle, vervolgde met grafelijke oorkonden en hun *vidimus* en schreef daarop enkele schenkingen en processen neer. Hij maakte echter geen melding van de oorsprong van zijn gegevens. Dit vooral is spijtig, omdat in dit cartularium enkele oorkonden vermeld staan, die nergens elders teruggevonden werden. Voor deze studie zijn hieronder de bulle van paus Lucius III (1184) en de schenkingsoorkonde van Karel de Goede (1124) te vermelden.

De eerste kopiïst was vermoedelijk een getrouw afschrijver. Zijn afschriften van nog bewaarde oorkonden zijn zeer nauwkeurig te noemen. Hij probeerde tevens de oorkonde na te tekenen. Zo tekende hij het aanvangskruis van een nog bewaarde kopie van een dokument uit 1177-1193 af. In de bulle van 1184 tekende hij de rota na en schreef de getuigenlijst in kolommen. Een oorkonde van 1366, waarvan

het origineel nu nog bewaard bleef ³, werd eveneens met handtekening nagetekend.

Als eerste vermelding van enkele der oudste documenten en als bron voor latere afschriften was dit Cartularium C dus van groot belang voor de kennis van de vroegste periode van Eversam.

2. Schenkingsoorkonde van 1104, bewaard in het AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 1.

Het nagaan van de oorspronkelijkheid van de oorkonden van Eversam vóór 1200 is een onzekere onderneming. Uit de elfde en de twaalfde eeuw is één oorkonde in de oorspronkelijke toestand bewaard. Vijf andere oorkonden hebben kopieën, die ten vroegste uit de vijftiende eeuw stammen. Dit fenomeen heeft een verklaring. Het klooster van Eversam brandde uit omstreeks 1369. De oorkonde van 1104 is op een niet na te speuren wijze aan deze brand ontsnapt.

In deze bijdrage zijn vooral drie oorkonden van groot belang : de stichtingsoorkonde van 1091, de grafelijke schenkingsoorkonde van 1104 en de pauselijke bulle van 1184. Naast deze drie bronnen verschijnen in die eeuw nog drie grafelijke schenkingsoorkonden, respectievelijk van 1124, 1177-1193 en van 1189. Het regest van elke bron kan in Bijlage I geraadpleegd worden. De diplomatische studie van elk van deze oorkonden is in onze academische verhandeling gemaakt ⁴.

De enige originele oorkonde verdient toch een speciale vermelding. Het is een grafelijke schenkingsoorkonde van 1104. Het document draagt als datum het jaar 1105, het twaalfde jaar in de indiktierkening. Beide tijdsgegevens zijn te verzoenen wanneer deze oorkonde geschreven is in de Kerststijl met als uiterste data : tussen 25 december en 31 december 1104 ⁵.

---

3. AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 45.

4. P. Callebert, *Ontstaan en vroegste geschiedenis van het Kapittel te Eversam (1091-1200)*, onuitg. akad. verh., Leuven, 1970.

5. *Actes des comtes de Flandre. 1071-1128*, uitg. F. Vercauteren, - Koninklijke commissie voor geschiedenis, 1938, p. LXXXVII.

De tekst is geschreven door één hand. Ook de lijst der getuigen is door de schrijver van de oorkonde neergeschreven. Opvallend nochtans is de ruimte, die opengebleven was op regel veertien. Daarin moest de precieze omschrijving van de gift ingevuld worden. Dit gebeurde in hetzelfde schrift. Het dokument was dus vooraf opgesteld en naderhand werd de schenking van Gertrudis ingevuld in kleinere letters, wegens het gebrek aan voldoende ruimte. De tweede gift, deze van de graaf zelf, is niet achteraf ingevuld.

De afschriften welke in de verschillende cartularia verschijnen zijn meestal de afschriften van de oorkonde in een *vidimus*-tekst van 1393. Dit is merkwaardig aangezien het origineel zelf toch bewaard was tot op heden. Bij de beschrijving van het archief door de Eversamse griffier I. Ollevier in 1741 ⁶ is deze oorkonde evenmin vermeld, maar wel de *vidimus* van deze tekst. Het is ons niet duidelijk hoe deze afwezigheid moet verklaard worden, dan wellicht door de hypothese dat deze oorkonde afzonderlijk op een ereplaats werd bewaard.

In een diplomatische minuskel geschreven heeft deze oorkonde alle kenmerken van een echte grafelijke oorkonde. Het weze hier voldoende te verwijzen naar de studie van F. Vercauteren, in wiens uitgave de tekst is opgenomen ⁷. Deze bron is dan ook de stevigste basis voor de kennis van Eversam in zijn vroegste jaren.

II. STICHTING VAN EVERSAM IN 1091

De stichtingsoorkonde is de voornaamste bron voor de bespreking van de eerste jaren van Eversam als kapittel van kanunniken. Deze Terwaanse kanselarijoorkonde, wier tekst in onverklaarbare omstandigheden bewaard bleef, beschrijft de juridische beschikking van 1091. Dit artikel wil een bijdrage zijn om, via een uitgebreider bronnenmateriaal, de

6. Cf. *supra*, voetnoot 2.

7. *Actes des comtes de Flandre. 1071-1128*, uitg. F. Vercauteren, nr. 32.

studie over de stichting van het kapittel breder te belichten. Hiertoe ontleden we naast de stichtingsoorkonde andere oude getuigenissen en enkele niet-literaire bronnen.

Stichtingsoorkonde.

De belangrijkste getuigenis der stichting van Eversam is bewaard in drie afschriften, één uit het begin van de vijftiende eeuw en twee uit de zestiende eeuw. Deze afschriften mogen als betrouwbaar worden beschouwd. Wel kunnen enkele inhoudelijke begrippen een waaier van betekenissen bezitten. De interpretatie van sommige technisch-juridische termen is een optie en een beperking. De meest verantwoorde optie dient gezocht.

Juridische handeling. In 1091 onttrok de bisschop van Terwaan de kerk en het kerkhof van Eversam aan de jurisdictie van een groter geheel, dat onder de bevoegdheid van Elbodo, een kanunnik van Kassel, viel. Hij maakte deze kerk tot een vrije kerk⁸. Welke was die grotere entiteit waartoe Eversam vóór 1091 behoorde? P. N. Huyghebaert meent dat Eversam een kapel is geweest, gelegen binnen het territorium van de parochie Stavele, alwaar Elbodo patronaatsrechten uitoefende⁹. Eversam behoort op heden tot de parochie van Stavele. In de oorkonde zelf zijn er geen aanwijzingen voor enige stelling. De betekenis van het begrip *altare* zou enig licht moeten brengen, indien de precieze draagwijdte van dit begrip in dit dokument bekend zou zijn. In de oorkonde van 1091 is er enkel sprake van *altare*, in de schenkingsoorkonde van 1104 spreekt men over de *ecclesia* van Eversam. In 1104 gaat het om een grondschenking, welke aan het kapittel reeds te beurt viel. Dit zou erop kunnen wijzen dat *altare* verwijst naar de kerk en de kerkelijke

---

8. De vrijmaking van een kerk bestaat hierin dat de bisschop de kerk onttrekt aan alle bemoeiingen van lekeheren en aan iedere tien-deheffing van andere personen. De kerk wordt in vrij gebruik aan koorheren gegeven, cf. S. Axters, *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, dl. I: *De vroomheid tot rond het jaar 1300*, Antwerpen, 1950, p. 239.

9. N. Huyghebaert, art. *Eversam*, - *DHGE*, dl. XVI, 1967, k. 125.

inkomsten, welke aan de altaardienst verbonden zijn ¹⁰, terwijl *ecclesia* het geheel van bezittingen van de kerk zou beduiden, inzonderheid de grondeigendom, welke erbij kwam tussen 1091 en 1104 ¹¹. Deze interpretatie van *altare* wordt nog aanvaardbaarder gemaakt wanneer men bedenkt, dat de stichtingsoorkonde een omschrijving geeft van enkele altaarrechten. Het betreft het recht om de olie der zieken te bewaren en om begrafenissen te doen ¹².

Een andere interpretatie van het woord is mogelijk. *Altare* kan ook het kerkgebouw betekenen en staat dan tegenover de *ecclesia* als een kapel ¹³ tegenover een kerk. In die betekenis wordt in 1091 de kapel dan vrijgemaakt en tot kerk verheven, wat in 1104 met het begrip *ecclesia* bevestigd lijkt. Het kerkhof zou mede zijn vrijgemaakt met het kerkgebouw.

Uit de oorkonde zelf kan geen aanduiding gevonden worden om de *parochia* van Elbodo nader te omlijnen. De juridische macht van de persoon zelf, Elbodo, een kanunnik van Kassel, kan verwijzen naar een band met zijn kapittel.

Bemiddelende personen. De stichting van Eversam gebeurde door de bisschop van Terwaan, Gerardus, op aanvraag van Gualbertus en Elbodo.

Gerardus is circa 1046 reeds bekend in het bisdom Kamerijk, waar hij aartsdiaken was van de omschrijving Atrecht, dit tot 1076, en later van de omschrijving Brabant van 1076 tot 1083 ¹⁴. Hij wordt vermoedelijk bisschop van Terwaan tussen 2 februari en 31 juli 1083, vermits hij tus-

10. «altare. 4. Les revenus paroissiaux découlant du ministère sacerdotal», J. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, afl. I, Leiden, 1954, p. 38.

11. Cf. M. Koyen, *De prae-Gregoriaanse hervorming te Kamerijk (1012-1067)*, Tongerlo, 1953, p. 170-172.

12. «Oleum infirmorum ... et ... sepulturam possideant», AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 26.

13. «Altare: ecclesia succursalis», C. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, dl. I, 1733, k. 349.

14. E. Van Mingroot, *De bisschoppelijke kanselarij te Kamerijk (1057-1130)*, onuitg. akad. verh., dl. IV, 1969, p. 76.

sen die data te Kamerijk is weggegaan ¹⁵. Onder zijn episkopaat ontstonden kloosters te Niepkerke in 1084 ¹⁶, te Kassel in 1085 ¹⁷ en te Eversam in 1091. Op hoge leeftijd werd hij in 1099 afgezet omdat hij prebenden zou verkocht hebben ¹⁸. Hij overleed kort daarop in de abdij van Mont-Saint-Eloy.

Volgens P. N. Huyghebaert zijn beide aanvragers kanunniken van Kassel ¹⁹. Gualbertus is er priester en Elbodo, zijn gezel of beschermheer met patronaatsrechten, is wellicht een kanunnik-niet-priester ²⁰. Beiden vragen de stichting aan omdat ze daar zelf willen leven naar de regel van Sint-Augustinus, kortom, de stichting Eversam zou een ontdubbeling van Kassel zijn. De gegevens over beide personen eisen een dergelijke bevestiging niet op. Gualbertus wordt niet vermeld als kanunnik van Kassel en zal het ook niet geweest zijn. Hij blijkt veeleer een priester te zijn, welke ofwel zich te Eversam had gevestigd, ofwel iemand die verbindingsman was tussen de kanunniken van Eversam en de bisschop.

15. Hij ondertekent voor de laatste keer in een oorkonde van 2 februari 1083, cf. Id., *o.c.*, dl. I, 1969, p. 177-180.

In een dokument van 31 juli 1083 worden de zeven aartsdiakens van Kamerijk vermeld. Gerardus is er niet meer bij, cf. Id., *o.c.*, dl. I, p. 180-184.

In de meeste handboeken is 1084 vermeld, cf. *Régestes des évêques de Théroutanne. 500-1553*, uitg. O. Bled, dl. I, p. 88 en E.I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, p. 305. Het jaartal 1083 werd toch als mogelijk gehouden, cf. *Gallia christiana, in provincias ecclesiasticas distributa*, uitg. Mauristen, dl. X: *De provincia Remensi*, Parijs, 1751, k. 1541.

16. Cf. *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, uitg. M. Gysseling en A. Koch, - *Belgisch inter-universitair centrum voor Neerlandistiek*, dl. I, 1950, nr. 166.

17. *Actes des comtes de Flandre. 1071-1128*, uitg. F. Vercauteren, nr. 6.

18. Cf. o.a. E. De Moreau, *Histoire de l'Eglise en Belgique des origines aux débuts du XIIe siècle*, dl. II, p. 70 e.v.

19. «... deux chanoines de S. Pierre de Cassel, Waubert et Eilbodon, ont demandé ...», N. Huyghebaert, art. *Eversam*, - *DHGE*, dl. XVI, k. 125.

20. «Le document qualifie Waubert de *sacerdos honestae vitae*; son compagnon - ou son protecteur! - Eilbodon n'était peut-être pas prêtre, mais il semble avoir eu le patronat ...», Idem, *ibidem*.

Elbodo heeft een *parochia*, dit 's een territorium dat een bepaalde onafhankelijkheid bezit en waarop hij bepaalde prerogatieven kan laten gelden. Elbodo ziet van een deel van dit territorium af. Het is onduidelijk of hij die patronaatsrechten bezit ten persoonlijken titel (bijvoorbeeld via familiaal bezit) of als kanunnik van Kassel.

Men kan veronderstellen dat er te Eversam rond de kerk spontaan mensen zijn gekomen om er een kloosterleven te leiden. Het is niet nodig te veronderstellen dat ze afkomstig zijn van Kassel. Dit laatste is niet onmogelijk, maar de akte zou er wellicht een allusie op gemaakt hebben. De proost van Kassel verschijnt in de akte slechts als één van de vele getuigen. Hem is geen speciale plaats voorbehouden. De broeders mogen in 1091 schenkingen ontvangen en leven onder de regel van Sint-Augustinus. Ze ontvangen meerdere rechten : het bewaren van de olie der zieken en het begrafenisrecht. En, indien de gemeenschap dermate aangroeit, dat er een zieleherder nodig is, dan mogen ze een kandidaat uit eigen rangen aan de bisschop voordragen.

Resterende problemen. De gegevens welke vermeld zijn in de stichtingsoorkonde laten niet toe een nauwkeurig beeld te vormen van meerdere problemen, waarvan onmiddellijk opvallen :

- De juridische situatie van Eversam vóór 1091 : tot welke *parochia* behoorde het of tot welk heerlijk domein ?
- De demografische omstandigheden. Waarom werd aldaar eertijds een kerk gebouwd ? Aan welke plaatselijke nood beantwoordde het gebouw en het kerkhof ? Was het een parochiekerk ?
- De voorsprekers : welke was de verhouding tussen Gualbertus en Eversam ? Bediende hij deze kerk ? Welke was zijn relatie met Elbodo en met Kassel ?
- Het kapittel van kanunniken : zijn ze als kluizenaars gekomen ? Was Eversam een verlaten kerk waarrond ze zich gingen vestigen ?

Over al deze problemen kunnen andere dokumenten enige inlichtingen verschaffen.

Vroegste getuigenissen.

De vermelding van Eversam in meerdere bronnen uit de twaalfde eeuw duidt op een reëel bestaan van het kapittel. Vóór 1091 onbekend, verschijnt de plaatsnaam Eversam regelmatig in de akten. De oorkonde van 1091, slechts bekend in handschriften van de vijftiende en zestiende eeuw, is dus niet een geïsoleerd getuigenis. Vooreerst is er in Eversam zelf een oorkonde bewaard van 1104, waarin het klooster zijn grote schenkingen ontving. Vooraleer andere bronnen op te noemen is het van belang iets te vernemen over het kapittel van Kassel, waartoe Elbodo behoorde en waarmee Eversam enige band kan hebben gehad.

De band met Kassel. In 1085 stichtte de graaf van Vlaanderen, Robrecht de Fries, een kapittel van twintig kanunniken te Kassel en hij begiftigde deze gemeenschap met meerdere goederen ²¹.

Bij de opsomming van de schenkingen is er geen sprake van Eversam. Nochtans is er amper zes jaar later een kerk te Eversam onder voogdij van Elbodo, kanunnik van Kassel. Indien Eversam behoorde tot het rechtsgebied van Kassel, dan zou het reeds in 1085 moeten besloten liggen in één van de bezittingen van deze stichting. Eén schenking komt hiervoor bijzonder in aanmerking: het kapittel ontving een *curtis* te «Vleteren in Veurne Ambacht» ²². Er bestaat een dorp, Flêtre genaamd, in Frans-Vlaanderen in de omgeving van Kassel ²³. Dit dorp lag evenwel niet in Veurne Ambacht. Het moet hier gaan om een lokaliteit, toen nog «Vleteren» genaamd, gelegen aan beide zijden van de Vleterbeek, in het huidige Oost- en Westvleteren. Het kapittel van Kassel hield aldaar inderdaad een *curtis*, welke later evolueerde tot de

21. Cf. *Actes des comtes de Flandre. 1071-1128*, uitg. F. Vercauteren, nr. 6.

22. «Item curtim in ea villa, quae Fleternes vocatus in castellatura Furnensi», *Ibidem*.

23. Het betreft het dorp Flêtre, dep. Nord, arr. Hazebroek.

Heerlijkheid van Kassel, later 't Hoflant genoemd²⁴. Vóór 1085 was het grafelijk bezit, zoals trouwens het geval was met de meeste bossen rond Zuid-Ieper.

Eversam ligt aan de monding van deze Vleterbeek in de IJzer. Het kan vóór 1091 behoord hebben tot het domein van de *curtis* te Vleteren en er een uitsprong van zijn geweest, een uithoek op de IJzer zelf. Het bodemonderzoek in die streek zou kunnen uitwijzen hoe nauw Eversam met de *curtis* verbonden was toen de zee nog zeer nabij was.

In de hypotese van afhankelijkheid zou Eversam een kapel geweest zijn op de grafelijke heerlijkheid van Vleteren, welke door de graaf in 1085 aan het kapittel te Kassel gegeven werd en waarvan Elbodo naderhand de parochiële jurisdictie verwierf.

Eerste ontwikkeling. In verschillende oorkonden na 1091 komt Eversam als plaatsnaam voor, in de eerste plaats in de persoon van de eerste proost Thomas, in meerdere oorkonden vermeld, hetzij als prelaat, hetzij als prior of proost²⁵.

Uit de eerste schenkingsoorkonde van 1104 blijkt dat Eversam reeds vóór 1104 de welwillende aandacht trok van Gertrudis van Saksen, die enkele schenkingen aan de nieuwe gemeenschap deed. Er is sprake van kanunniken aan wie de schenking gebeurt. Het kapittel wordt opgenomen in de grafelijke bescherming.

24. «... un domaine, situé à Fleternes dans la châtellenie de Furnes. Ce domaine s'étendait en partie sur Oost-Vleteren et en partie sur West-Vleteren, deux villages assis sur le cours d'eau de Vleterenbeke, qui se jette dans l'Yser. Appelé plus tard la seigneurie de Hoflande ...», I. De Coussemaker, *Observations sur l'acte de fondation de l'insigne collégiale de Saint-Pierre de Cassel*, n. 10.

25. Schenkingsoorkonde van 1095 aan Sint-Walburga te Veurne; getuige: *Thomas de Eversham*, cf. *Opera diplomatica et historica*, uitg. A. Miraëus en F. Foppens, dl. III, p. 21. Kerkwijding te Lo in 1100; getuige: *Thome, prelati de Herversant*, cf. AGSB, *Fonds Lo*, nr. 2. Stichting van het Sint-Maartenskapittel te Ieper in 1102; getuige: *Thoma, tunc temporis Eversammensis ecclesie prior*, cf. *Les cartulaires de la prévôté de Saint-Martin à Ypres*, uitg. E. Feys en A. Nelis, - *Recueil de chroniques, chartes et autres documents concernant l'histoire et les antiquités de la Flandre*, reeks I, dl. XXVII-2, 1880, nr. 1. Translatie in 1109 te Veurne; getuige: *Thomas, prepositus de Eversam, cum parte capituli sui*, cf. *AASS, Februarii*, dl. III, 1658, k. 519.

Vanaf 1104 was Eversam dus een volwaardig kapittel, gesticht rond een vrije kerk met bezittingen, onder grafelijke bescherming en met kanunniken, welke er leven naar de regel van Sint-Augustinus. De gemeenschap stond onder leiding van een proost, die in 1109 voor de eerste maal onder de titel van proost aanwezig was op een religieuze plechtigheid te Veurne. Hieruit mag opgemaakt worden dat de groeiperiode van Eversam achter de rug is en dat het kapittel reeds een zekere bekendheid en grootte bezat. In de kroniek is dan ook vermeld dat de nieuwe bisschop, Jan van Waasten, er woningen liet optrekken. Achteraan richtte hij er een kerk op, daar het aantal kanunniken en de devotie aldaar toenamen. Hij stelde Thomas aan tot proost.

Archeologische, historisch-geografische en toponymische gegevens.

Opgravingen. De stichting van Eversam zou ook moeten bestudeerd worden vanuit niet literaire bronnen. In de eerste plaats dienen hiervoor opgravingen te geschieden. Deze zouden misschien de vroegste resten van een eerste stichting blootleggen, zowel wat de vorm als wat de omvang betreft. Hierbij zouden de verschillende herbouwingen²⁶ moeten opvallen, zoals deze in de loop der tijden zijn gebeurd. Dit werk valt buiten dit bestek en zou ook moeilijk zijn omdat de fundamenten van het klooster werden dooreengehaald en gebruikt bij de opbouw van een wasserij aldaar tijdens de eerste wereldoorlog.

Het vroegere klooster en de kerk lagen toen op de plaats waar nu een verhevenheid is, in een grote weide, palend aan het erf van de hofstede «Eversam».

---

26. «Deze abdij daer na by ongeluk afgebrand zijnde, wierd in jaer 1371 herbouwd, in 't jaer 1579 door de Beeldstormers wederom tot asschen geleyd, heeft men de zelve maer in 't jaer 1609 begonnen te herbouwen. Eyndelijk, den 25 april 1794, met den inval der Franschen, nog eens door het vuer verteerd, wierd zij door het Fransch bestier vernietigd. Den toren is blijven staen tot den 22 van November 1811 op welke tijd hij afgebroken wierd», Stavele. Hofstede Eversam, *tekening van J. Mallebranche 1799*, onderschrift daterend uit 1844, opgedragen aan «den zeer Eerweerden Heer Rousseeuw, Deken van Veuren en laetsten Monik der gemelde Abdij».

Bodemonderzoek.

1. Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200 ²⁷.

Na de Duinkerke II transgressie in de vierde eeuw, waarbij ook de omgeving van Eversam onder water liep, bestond het polderland uit schorren, welke aanvankelijk onbruikbaar waren door eeuwenlange overspoelingen en naderhand voor schapenteelt in aanmerking kwamen, toen de zee terugtrok. In de negende eeuw zijn er nog geen sporen van kollektieve nederzettingen bekend, toch moet er reeds enige bevolking aanwezig geweest zijn. Aanvankelijk werden de schorren geëxploiteerd door de bevolking van de Zandstreek. Enkel drongen binnen en beveiligden zich tegen het water door te schuilen op terpen welke bescherming boden. Typische terpnamen in de poldervlakte zijn: «werf, wal, wırde» ²⁸. De bewoningsmogelijkheid van een terp moet individueel geacht worden. Er was geen ruimte voor grote nederzettingen.

In de tiende eeuw was het poldergebied meer bewoond. In die periode werden er ook enkele kleine burchten opgericht, toendertijd gelegen bij de zee, ter verdediging van het land tegen de Noormannen. Ten zuiden waren dit Sint-Winoksbergen, Broekburg en Veurne, dicht bijeen. Aan de andere zijde van het brede IJzerestuarium lagen Gistel, Oudenburg, Brugge en Aardenburg ²⁹. Rond de burchten ontstonden er ook enkele kollektieve nederzettingen. Het

---

27. In dit eerste punt volgen we de bevindingen welke zijn opgetekend in het werk van A. Verhulst, *Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200*, - *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, dl. XIV, 1960, p. 1-37. Naast de gebruikte werken kan men ook de vele artikelen en studies van J.B. Ameryckx, R. Tavernier, A. Verhulst en anderen raadplegen. We volgden de door hen gebruikte kaart.

28. M. Gysseling, *Overzicht over de toponymie van Zeeuws-Vlaanderen*, - *Jaarboek 1953-1954 van de oudheidkundige kring «De Vier Ambachten»*, Terneuzen, 1954, p. 23 e.v.

29. Een studie over deze burchten is verschenen van de hand van H. Van Werveke, *De oudste burchten aan de Vlaamse en de Zeeuwse kust*, - *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren*, dl. XXVII-1, 1965.

polderland kende ook andere centra. Kleine dorpen ontstonden met plaatsnamen welke eindigen op -hem en -ingahem³⁰. Eversam (Evars-ham in 1104) is een dergelijke naamvorming³¹. Deze naam is tenlaatste in het begin van de elfde eeuw gevormd.

Het grote probleem voor de schaarse bewoners van deze poldergebieden in de tiende eeuw was niet allereerst de zeedoorbraken, maar de afwatering van het regenwater. De kreken waren verland na de Duinkerke II transgressie. Door het inklinkingsverschijnsel van de poelgronden waren ze zelfs hoger komen te liggen dan deze laatste. Het waren trouwens de kreken, gevuld met grof zand, welke de geschikte bouwplaatsen waren en welke drinkwater verschaften. De schaarse bewoners beveiligden hun bezit door het aanleggen van partikuliere dijkjes.

In de jaren 1014-1042 volgde de Duinkerke IIIa transgressie, welke vooral de Polders in de IJzerstreek blank zette. In die periode werd de bevolkingsaanwas onderbroken. De vele kleine dijken werden verbonden tot één grote, nu zeeverende dijk in het gebied Veurne-Ambacht, genaamd «de Oude Zeedijk», lopend van Oostduinkerke tot Reninge³². Op enkele uitzonderingen na, kon die Zeedijk de overstromingen tegenhouden. Het beschermde gebied werd het «Oudland» genoemd, het prijsgegeven gebied het «Middel-land». Eversam was gelegen in het Oudland.

Kort na de beëindiging van de overstromingen kwamen reeds nieuwe plaatsnamen voor. In de IJzerstreek kwam de schorre «Bircla»³³ reeds in de bronnen voor tussen 1060

30. A. Verhulst, *Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200*, p. 6; vooral in de Brugse Polder.

31. Hamma is een landtong in een inundatiegebied, cf. M. Gysse-ling, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, dl. I, s.l., 1960, p. 344.

32. R. Boterberge, *Historische geografie van het overstromingsgebied van de IJzer in de Middeleeuwen*, - *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, dl. XVI, 1962, p. 78.

33. In 1104 kreeg Eversam gronden in Bircla. Deze schenking is uitgroeid tot een hofstede te Pervijze, genaamd: De Groene Poorte.

en 1070. Ze is gelegen tussen de Oude Zeedijk, Pervijze en de IJzerbedding tot Diksmuide. Ze omvat aldus gebieden in de huidige gemeenten Pervijze, Oostkerke, Kaaskerke, Lampernisse en Eggewaartskapelle. Eversam had reeds in 1104 bezittingen in Bircla.

De schorre werd gebruikt voor schapenteelt tot ver in de twaalfde eeuw. Slechts schapen aarden op zoute gronden. De ontzouting van schorren duurt minstens honderd jaar, zeker wanneer de afwatering niet systematisch georganiseerd wordt. Hoewel er dijken waren in dit schorregebied mag men aannemen, dat er in het begin geen systematische inpoldering plaatsvond, wat later wel gebeurde door de abdij Ter Duinen in Ramskapelle en Nieuwpoort.

De schorren zijn momenteel landbouwgronden van eerste kwaliteit. De poelgronden van het Oudland zijn nu vooral gebruikt als weiden, wegens hun koude en kalkloze ondergrond. De kreekruggronden zijn eerder landbouwgronden van iets mindere kwaliteit door hun zandachtige ondergrond. Uit al die gegevens blijkt dat de zeetransgressies een duidelijke invloed hebben gehad op de grondsoort en de bevolking van de IJzervlakte.

2. Bodemonderzoek te Eversam.

Hoe evolueerde Eversam nu in deze periode van overstromingen en droogleggingen? Er weze vooreerst melding gemaakt van de ongunstige ligging van het klooster³⁴. Het

---

34. Eversam kon beroep doen op zijn ongezonde omgeving om respectievelijk compensatie van het nachtofficie en vermindering van lasten te bekomen: «Quod in se et monasterium eorum in loco flengmatico aquoso et humido situatum, positum et fundatum ...», AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 103 bis (26 februari 1521) en «Contentant que, pour raison de ce que les terres principales di cellui monastere tant celles, qui sont labourables comme les prez, pasturaiges et autres, dont les dits supplians doivent estre soustenuz, sont assizes en si bas lieu et si prouchaines de la riviere du dIserne, que tres souvent elles sont inundees et gisans soubz le rue tellement, que leurs foings, blez... et autres biens se gastent et perdent...». AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 132 bis (februari 1469). Cf. ook AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 543 (ongedateerd) en nr. 719 (1574).

is verwonderlijk hoe men op zo een ongezone en natte plaats een klooster liet oprichten en hoe daar vooraf een parochiekerk zou gebouwd zijn. De ondergrond was veengrond, waarop klei zich had afgezet. Op een diepte van 100 à 110 cm troffen we hoeveelheden turf en plantenresten aan³⁵. Overstromingen zouden deze klei hebben afgezet in de eerste eeuwen van onze tijdrekening. De zee was immers in de vierde en vijfde eeuw tot het gebied Vleteren doorgedrongen, wanneer men de kaart van de overstromingen bekijkt.

Wegens zijn ligging bij de IJzer en de Vleterbeek en wegens de aard van de ondergrond is er te Eversam steeds watersnood. Tot op heden heeft het in de wintermaanden erg te lijden onder watervloed. Vele weiden staan er maandenlang blank. Toch blijkt op de historische kaarten dat Eversam niet door de zee werd overspoeld bij de Duinkerke IIIa transgressie in het begin van de elfde eeuw. Het lag immers beschermd achter de Oude Zeedijk.

Toponymische gegevens. Er zou met grote precisie een historische kaart moeten gemaakt worden van de omgeving welke hier besproken wordt. Door opgravingen en bodemonderzoek zou misschien kunnen nagegaan worden welke plaatsen wél en welke niet onder water gelegen waren in de tiende en elfde eeuw. Dit onderzoek is moeilijk te doen omdat de gebieden in bepaalde periodes van het jaar steeds opnieuw onder water kwamen.

De juiste grens van de IJzer in de omgeving van Eversam is niet bekend. Vele kreken mondden uit in deze, toen brede rivier en hun breedte varieerde naargelang de seizoenen, de weersomstandigheden en het zeepeil. Ze waren omgeven door moerassige gebieden welke eertijds evenzeer

---

35. Een grondige studie van de ondergrond zou heel wat gegevens over Eversam kunnen vrijgeven, in casu over de geschiktheid van de grond om als bouwplaats te fungeren in een bepaalde tijd. De grond beantwoordt goed aan de beschrijving van de poelgronden bij F. Moormann, *Bodemkaart van België. De bodemgesteldheid van het Outland van Veurne-Ambacht*, Gent, 1951.

wadden kunnen geweest zijn. De grootste van deze krekten nabij Eversam was de Vleterbeek, welke haar naam gaf aan West- en Oostvleteren. Deze beek, nu de Poperingevaart genoemd, mondde uit in de IJzer in de onmiddellijke nabijheid van de kerk van Eversam en was omgeven bij de monding door moerassige weiden. Wanneer het waterpeil hoog was, moet de streek er als een ondiepe brede rivier hebben uitgezien, doorsneden door enkele hogergelegen drogere plaatsen. Op deze drogere plaatsen werd het vee verzameld.

De plaatsnamen wijzen in deze richting. Eversam betekent : een landtong in een inundatiegebied. De plaats Goudenwerf, onmiddellijk in de buurt van het klooster gelegen, duidt op een kunstmatige heuvel in een zee- of rivierkleigebied. Het is een vluchtheuvel, inzonderheid voor schapen.

Indien er op Eversam een kerk werd gebouwd vóór het jaar 950, moet dit hebben beantwoord aan een plaatselijke nood³⁶. Dit zou erop wijzen dat op deze landtong en in de nabije gebieden een bevolking was, dermate aangegroeid en stabiel, dat er reeds een behoefte was aan een kerk. Een kaart van de IJzeroever en de ligging van de krekten zou misschien toelaten de parochiële uitgestrektheid van Eversam te onderkennen. Nu is het onmogelijk te bewijzen dat de parochie zich uitstreckte langs de Vleterbeek, en dan misschien een uithoek op de IJzer was voor het grafelijk gebied van Vleteren. Evenzeer kan verondersteld worden dat Eversam een eigen parochie was, van kleinere omvang.

III. BEZITTINGEN VAN EVERSAM IN DE TWAALFDE EEUW

Bijna alle bronnen welke over Eversam bewaard zijn, hebben betrekking op het financiële beleid van het kapittel. Onder deze bronnen bestaan er ook enkele documenten, welke een al of niet gedeeltelijke omschrijving geven van de inkom-

---

36. De datum 950 is gekozen op geografische motieven welke hoger vermeld zijn. In de traditie te Eversam, vooral in de jongste eeuwen, was deze vroege kerkbouw gesuggereerd. Eén van de notities op

sten en de uitgaven van het kapittel, variërend van een lijst van pachters tot een omslachtige omschrijving van alle landerijen en hun ligging.

In een grondboek van 1638 kan een nauwkeurige telling gedaan worden van het grondbezit van Eversam³⁷. Via gedeeltelijke bronnen over grondbezittingen, via pachtlijsten en inventarissen van goederen van oudere datum kan men opklimmen tot het begin van de vijftiende eeuw³⁸. De overbrugging van de vijftiende tot de twaalfde eeuw is moeilijker. We beschikken nog over een groot grondboek uit 1303 en een klein grondboek uit 1300³⁹.

Een beschrijving van de goederen in de twaalfde eeuw kan enkel steunen op de gegevens uit de bulle van 1184. Deze lijst van schenkingen zou kunnen dateren van het einde van de twaalfde of het begin van de dertiende eeuw, maar is weinig nuttig voor de situering van de schenkingen. Daarom vertrekken we hier van de grondboeken van 1300 en 1303 om van daaruit enkele gebieden te situeren.

---

een schrift over de eerste jaren van Eversam luidde: «memoratur illa anno 902». We geven deze datum volledigheidshalve, maar gebruikten het niet in de uiteenzetting omdat de schrijver van deze datum geen verantwoording geeft voor deze datum. Het valt evenwel op dat het jaar 902 op geografische motieven toch een geschikt jaartal zou zijn. Na 950 is het minder waarschijnlijk dat men nog bouwde op veengrond.

37. «Staet ende declaratie van alle de goederen...», AGSB, *Fonds Eversam*, rollen (1638).

38. Onder de belangrijke goederenomschrijvingen kunnen geteld: — «Originele terrier van alle landen ...», AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 353 (1629).

— «Originele terrier van alle landen ...» en «Klein terrierken van alle landen ...», AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 221 (1569).

— «Copie van alle de zaylanden ende hooygarsen ...», AGSB, *Fonds Eversam*, rollen (november 1541).

— «Zaylanden die men int clooster van Eversam possesserende ende bedrijvende is ...», AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 185 (november 1541).

— «Rolle van anno 1411, inhoudende landscheins, thienden ...», AGSB, *Fonds Eversam*, rollen (1411).

— «Rolle forme van terrieren ... van ontrent den jaeren 1400 ...», AGSB, *Fonds Eversam*, rollen (1400).

39. — «Redditus ecclesie de Eversam ...», AGSB, *Fonds Eversam*, rollen (1303).

— «Rolleken ontrent den jaere 1300 ...», AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 24 (1300).

Het kleine grondboek van 1300 bestaat uit twee delen : aan de ene zijde van het perkament zijn de bezittingen vermeld, welke door het kapittel zelf in gebruik waren genomen, aan de andere zijde volgt een opsomming van bezittingen, gelegen in Westvleteren.

Het grote rolvormige grondboek van 1303 vermeldt alle personen of instellingen welke op één of andere wijze geldelijke verplichtingen hadden ten opzichte van het kapittel. Hierbij is de grootte van de in bruikleen gegeven landerijen genoteerd. Het grondboek bleef een dertigtal jaar in gebruik (ca. 1290-1320). Daar we kunnen presumeren dat de bezittingen omstreeks 1300 dezelfde bleven als deze in de twaalfde eeuw ⁴⁰ op enkele bekende wijzigingen na, vinden we het belangrijker van hieruit de schenkingen van de twaalfde eeuw te onderzoeken en te situeren.

Grondbezit.

Uitgestrektheid van het grondbezit. In december 1638 bezat Eversam 1207 gemeten landbouwgrond of weide. De bosuitbating bedroeg 421 gemeten. Het grondbezit mag dus in 1638 worden gerekend op een totaal van 1628 gemeten ⁴¹.

De telling van de grondbezittingen in de grondboeken rond 1300 is veel moeilijker. Het grote grondboek van 1303 was dermate in omloop dat alle veranderingen erin werden aangeduid, zowel wat de personen betreft als wat de pacht prijs en de grootte van de partijen aangaat. Doorhalingen

40. Cf. Bijlage III, de totalen in de vier opgegeven jaren.

41. één gemet = 3 lijnen = 300 roeden.

De omrekening van de gebruikte landmaten kan niet met uiterste nauwkeurigheid worden gedaan. Daarom lijkt het beter in de tekst de oude landmaten te gebruiken. De eenheidsmaat is een *gemet*. Een gemet is ongeveer 44 aren en verschilt van streek tot streek, cf. H. Doursther, *Dictionnaire universel des poids...*, Brussel, 1840, p. 269.

De verdeling in landbouwgrond of in weide kan grotendeels verder onderscheiden worden, maar dit ware wellicht weinig verhelderend voor de toestand van de bezittingen in de twaalfde eeuw. In vijf eeuwen tijd kan er een omschakeling tussen beide hebben plaatsgevonden.

en uitkrabbingen van de eerste tekst zouden technische middelen vergen om die grondtekst te rekonstrueren. Zo is de telling in één bepaald jaar niet nauwkeurig te doen. We baseren ons zoveel mogelijk op de eerste tekst als we zeggen dat Eversam in 1303 ongeveer over een pachtinkomen van 1260 gemeten grond beschikte. Hierin is uiteraard het gebied niet begrepen dat door de paters zelf werd gebruikt. In het kleine grondboek van 1300 konden we tot 298 gemeten tellen die voor eigen rekening bewerkt werden. Het totaal zou dan 1558 gemeten tellen.

De lijst van weldoeners uit de bulle van 1184 vermeldt 134 schenkingen, ingedeeld naar de verschillende lokaliteiten. Meerdere bezittingen zijn niet in oppervlakte opgegeven. Naast deze niet omschreven schenkingen kunnen nog 1520 gemeten land worden geteld.

Men mag dus in Eversam niet spreken van een evoluerend grondbezit. De cijfers kunnen dit niet volledig duidelijk maken, maar ze wijzen toch op een gestagneerd patrimonium van ongeveer 1600 gemeten of 700 ha.

Schenkingen uit de twaalfde eeuw. Naast de opsomming van de schenkingen uit de bulle van 1184 zijn er vijf schenkingen in oorkonde bekend in de twaalfde eeuw.

1. Runderweide en omliggende grond te Eversam.

De gift van gravin Gertrudis van Saksen in 1104: een runderweide met land, dat aan het klooster van Eversam paalt ⁴², is niet meer in latere documenten als dusdanig terug te vinden. Het schenken van een *vaccaria* verdwijnt in Vlaanderen in de loop van de twaalfde eeuw ⁴³.

De schenking is te situeren te Eversam, nabij het klooster. Wellicht was ze de basis van de eigen uitbating, de latere hofstede van Eversam. De ligging en de omvang van de runderweide is niet aangegeven. Tot op heden is er in Ever-

---

42. «... vaccaria una cum terra que prefato loco adiacet ...», AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 1.

43. R. Monier, *Les institutions financières du comté de Flandre du XIe siècle à 1384*, Parijs, 1948, p. 10.

sam wel een osseweide bekend. Het is een weide van 10 gemeten groot, palend aan het klooster zelf. Misschien maakt de benaming osseweide nog een verre allusie op de term *vaccaria*.

2. Schaapsdrift in Berkel.

Gravin Gertrudis van Saksen schonk in 1104 ook een schaapsdrift. Deze gift is naderhand uitgegroeid tot een hofstede, gelegen in Pervijze en momenteel nog bekend onder de naam «De Groene Poorte». Ze is gelegen langs de Molendreef, een niet gemeentelijke landweg. In 1638 is deze hofstede reeds gegroeid tot een hoeve van 133 gemeten, met een windmolen ⁴⁴.

3. Goudenwerf.

De graaf Robrecht van Jerusalem geeft in 1104 zelf de plaats Goudenwerf aan Eversam. Het is een lokaliteit in de gemeente Stavele, ten zuidwesten van het klooster gelegen en eveneens aan de IJzer palend. De manier waarop de schenking in de oorkonde is gegeven, geeft de indruk dat het kapittel gans het toenmalige Goudenwerf in bezit kreeg. Dit is niet onmogelijk. Goudenwerf was een verhevenheid in het IJzerestuarium. Het zal in 1104 niet te groot geweest zijn : een gebied dat boven het waterpeil uitstak met eromheen gebieden die onderhevig bleven aan overstromingen en aldus moeras- of broekland mochten genoemd worden.

4. Moerasgrond te Eversam.

In het kleine grondboek van 1300 zijn er 94 gemeten te tellen als moerasgrond te Eversam. Ze liggen in de onmiddellijke nabijheid van het klooster. Eén stuk ervan is iets meer dan 9 gemeten groot en is gelegen tussen de kerk van het kapittel en de brug. Men noemde het van oudsher «de hofbroec». Deze Middelnederlandse benaming in de latijnse bron van 1300 wijst erop dat dit stuk steeds zo genoemd werd. Andere stukken dragen ook broeknamen. Herbroec

---

44. «A. Nelis hout in pachte een hofstede genampt de groene poorte, groot één hondert XXXIII ghemeten, II lynen, XXX roeden, metten wyntmuelen ...», AGSB, *Fonds Eversam*, rollen (1638).

en Wrahil ⁴⁵ zijn twee namen van broekgebieden nabij Eversam.

5. Grond van Eremboud.

Karel de Goede schonk in 1124 al het land van Eremboud en diens vrouw Thidimare ⁴⁶ aan Eversam. Deze schenking is in niets omschreven. In de bulle van 1184 is echter een schenking van Eremboud vermeld. Ze is 14 gemeten groot en is gelegen in Lo ⁴⁷.

Heerlijkheid van Eversam.

Op het einde van de veertiende eeuw ontstonden er kon- takten tussen het kapittel van Eversam en de abdij Ter Duinen. Hun interacties geven een uitgebreid beeld van de heerlijkheid van Eversam in die tijd. Vertrekkend vanuit deze gegevens proberen we op te klimmen tot de situering van dit bezit in de twaalfde eeuw.

Heerlijkheid op het einde van de veertiende eeuw. De proost van Eversam kende geldnood na de brand in het klooster omstreeks 1369. De heropbouw bracht heel wat financiële problemen mee. De naburige abdij Ter Duinen hielp Eversam bij de heropbouw ⁴⁸. Als tegenprestatie ver- kocht de proost van Eversam haar enkele rechten. De abdij Ter Duinen was op zoek naar brandhout dat niet te veraf

45. «Hille: heuvel; in poldergebieden wellicht: heuveltje op de schorren uit vierkante zoden opgeworpen, waar het vee zich bergt wanneer het water opkomt; stuk land door water omringd», E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, dl. III, k. 436-437.

46. Thidimare is wellicht een genitiefvorm met als betekenis: dochter van Didmar. Het is opmerkelijk dat de naam niet voorkomt in de werken over Vlaamse en Brabantse persoonsnamen. De naam schijnt eerder te wijzen op een Friese oorsprong, cf. J. Van Der Schaar, *Woordenboek van voornamen, - Aula-boeken*, dl. CLXXVI, 1964, p. 66-67.

47. Vergelijk de tekst:

1124: «et totam terram Erembaldi mercennarii et uxoris sue Thidimare ...», AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 3v (1124).

1184: «In Lo ... quatuordecim a Herenbaldo mercennario ...», AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 2 (1184).

48. «Et vero lapides nostri templi videntur ex simillimis formis ac Dunensis...», G. De Meestere, *Chronicon monasterii Evershamensis*, uitg. C. Carton en F. Van De Putte, p. 21.

gelegen was. Ze vond de cijnslanden van Eversam als geschikte bosgrond. Het kontrakt van 26 september 1371 bepaalde dat de abdij onder bepaalde voorwaarden gronden van de eigenaars mocht opkopen tot tenhoogste 100 gemeten. De prijs voor deze toelating en voor het afstaan van bepaalde rechten uit dit *dominium temporale* bedroeg 200 pond. De abdij Ter Duinen moest nog enkele heerlijke rechten onderhouden ⁴⁹.

Wanneer het kapittel van Eversam de preciaire situatie te boven gekomen was, probeerde het zijn heerlijkheid weer te laten renderen. De aankoop van een honderdtal gemeten grond door de abdij Ter Duinen was aanvankelijk wel goed betaald, maar betekende tevens een jaarlijks verlies van heel wat heerlijke inkomsten. Voor dit betoog is het vooral van belang te weten welke deze heerlijke rechten waren.

De tekst van het proces meldt dat Eversam reeds van oudsher door de graven van Vlaanderen beschermd en begiftigd was, en dat het aldus een gebied van ongeveer 300 gemeten erfrechterlijk bezat. Op dit gebied had het kapittel allerlei jaarlijkse inkomsten en het beschikte er over rechterlijke macht. Het gebied was een burggrafelijke heerlijkheid met baljuw, schepenen, rechters en andere rechtspersonen, welke instonden voor de rechtspraak, de orde en voor de heffing van de veelsoortige feodale rechten, zoals rechten op hetgeen in dit gebied binnen en buiten ging, op verkopen, verheffingsgeld, procesgeld en andere. Ook tienden op het graan dat er verbouwd werd kwamen eertijds aan Eversam toe. Dit was nu weggevallen daar de abdij Ter Duinen alle akkerland zoveel mogelijk bebost had en aldus onvruchtbaar gemaakt voor dergelijke heffingen ⁵⁰.

49. Het kontrakt is in origineel bewaard in de abdij Ter Duinen met vier zegels en twee tegenzegels, cf. AGSB *Fonds Ter Duinen*, nr. 2032. Eversam bewaarde de tekst enkel in afschriften. De oudste tekst is te vinden in het Cartularium C, f. 19-19v.

50. De processtukken tussen Eversam en Ter Duinen zijn in een originele akte met gebroken zegel bewaard. Het is niet meer leesbaar, cf. AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 79 en *Fonds Ter Duinen*, nr. 2113bis.

Heerlijkheid in de twaalfde eeuw.

1. Ligging.

Het geheel dat ongeveer 300 gemeten groot was, strekte zich uit over Westvleteren, Krombeke, Poperinge en Proven, meer bepaald in een gebied waar de grenzen van deze vier gemeenten nabijgelegen zijn. Het gedeelte dat door de abdij Ter Duinen werd opgekocht lag hoofdzakelijk in Westvleteren, nabij Sint-Sixt. Het geheel is steeds een bebost gebied gebleven en het ligt nu nog in de nabijheid van de Lovie, ook een bosrijk gebied.

2. Schenking.

De oorsprong van de heerlijkheid van Eversam ligt naar de tekst van het proces van 4 november 1396 in een eerste schenking, waarmee de graaf van Vlaanderen het kapittel van Eversam begunstigde. De schenking door graaf Robrecht van Jerusalem in 1104 komt hiervoor in aanmerking. Het zal de tiende van Trist geweest zijn. De naam Trist is verder niet meer bekend. De kanunniken noemden deze plaats later *Wastina nostra*⁵¹.

Het kapittel van Eversam was geen eigenaar van de landen in deze heerlijkheid, maar het bezat er de heerlijke rechten van. Zo zagen we hoe de abdij Ter Duinen aldaar van meerdere eigenaars grond kon afkopen⁵². De proost van Eversam was er een soort «burggraaf», welke er heerlijke

---

51. Tussen 1104 en 1357 evolueerde de schenking tot een heerlijkheid met een Schepenbank. In dat jaar schreef de baljuw een oorkonde, die bewaard bleef in het AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 39. Vóór 1357 hebben we geen rechtstreekse aanduiding voor een Schepenbank van de proost. Wel is er sprake dat er op de *Wastina* nabij Poperinge een eigen Schepenbank werkt. Dit zou dan de Schepenbank van Eversam kunnen zijn. Deze allusie vinden we in een geschil tussen het kapittel van Eversam en de jonkvrouw Adeliisa van Oostvleteren, dat in juni 1247 een oplossing kreeg. Voor verdere situering van deze heerlijkheid, cf. P. Callebert, *Ontstaan en vroegste geschiedenis van het Kapittel te Eversam (1091-1200)*, onuitg. akad. verh., Leuven, 1970, p. 142-150.

52. De abdij Ter Duinen kocht effectief stelselmatig grond op in de heerlijkheid van Eversam. We vonden de verkopingsakten van bijna honderd gemeten. Het gebeurde op naam van een monnik van Ter Duinen en verliep voor de Schepenbank van de heerlijkheid van

rechten uitoefende. Hij werd in deze functie meestal bijgestaan of vervangen door een baljuw. Naast de heerlijke rechten had Eversam er tevens tienderechten, die ook reeds in de eerste schenking voorzien waren : het betreft immers de tiende van Trist.

3. Grafelijke politiek nopens heerlijkheden.

De ontplooiing van een grafelijke schenking naar een heerlijkheid in de twaalfde eeuw lijkt in te gaan tegen de grafelijke politiek. In die periode probeerde de graaf van Vlaanderen zijn gezag zo volledig mogelijk te vestigen door de rechtsmacht naar zich toe te trekken. Hij beperkte de macht van de kerkelijke en wereldlijke heren en reserveerde de zware misdrijven voor zichzelf ⁵³.

De grafelijke politiek schijnt in de kasselrij van Veurne Ambacht niet zo centraliserend te zijn geweest. Deze kuststreek, grotendeels veroverd op de zee, kende naast een burggraaf met heerlijke rechten over gans de kasselrij meerdere partikuliere heren, welke over kleine domeinen heerlijke rechten bezaten. Zo waren er in de zeventiende eeuw nog veertien kleine partikuliere domeinen gemeld met een totale oppervlakte van 2826 gemeten ⁵⁴. De domeinen waren dus zeer klein (gemiddeld tweehonderd gemeten). Ze vormden ten opzichte van het territoriale rechterlijke apparaat van de graaf slechts kleine eilandjes ⁵⁵. Deze grotere of

---

Eversam, onder leiding van de baljuw en zes schepenen, cf. AGSB, *Fonds Ter Duinen*, nrs. 2053, 2055, 2058, 2059 en *Fonds Eversam*, nr. 60.

53. De graaf van Vlaanderen probeerde jarenlang de immunitet te verbreken. Vooral rond 1180 had hij de jurisdictie van een groot aantal kerkelijke en wereldlijke heren beknot om zijn eigen rechtsinstanties beter te laten vigeren, cf. A. Koch, *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de XIIIe eeuw*, Amsterdam, 1952, p. 52-73 en 77.

54. Hieronder zijn vermeld het Vrije van Kassel, de Vassalrie van Berkele, Diepezele-Eversam en andere, cf. *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Furnes*, uitg. L. Gilliodts-Van Severen, dl. I, p. 10-12.

55. Ze behoorden toe aan oudere abdijen en kloosters, cf. A. Koch, *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de XIIIe eeuw*, p. 52.

kleinere enclaves stonden meestal onder een religieuze heer, een abt of een proost, welke deze rechten niet bezat namens zijn persoon, maar wel als verantwoordelijke van zijn gemeenschap.

Er is vrijwel niets bekend over de situatie van deze heerlijkheden in de twaalfde, dertiende en zelfs veertiende eeuw. Vergelijkingen met andere heerlijkheden kunnen dus moeilijk gebeuren. Een studie hierover zou een grote leemte aanvullen. Wel kan er op gewezen worden dat enkele schenkingen van de graaf in deze periode in de nabijheid van de bezittingen van Eversam, eveneens zijn geëvolueerd tot een heerlijkheid. In 1085 ontving het kapittel van Kassel bij zijn stichting twee schenkingen die evolueerden naar een heerlijkheid: de zes schaapsdriften te Berkel, die uitgroeiden tot de heerlijkheid van Berkel met als vierschare het Berkellhof te Pervijze, en de *curtis* te Vleteren die evolueerde tot het Vrije van Sint-Pieters te Kassel, ook 't Hoflant genaamd, gelegen in Oost- en Westvleteren ⁵⁶.

Tienden.

Het kapittel van Eversam bezat naast de tiende van Trist, welke evolueerde tot de heerlijkheid, nog andere tienden van jongere datum. Het grondboek van 1303 vermeldt vijf tienderechten. Hiervan gaat de tiende van Fromelles ⁵⁷ terug tot de twaalfde eeuw.

In de loop van de veertiende eeuw zijn enige bronnen bekend, welke de rechten van Eversam in Fromelles nader bepalen. Deze akten behandelen enkele betwistingen tussen de bisschop van Atrecht en de proost van Eversam. Uit deze betwistingen kunnen we de situatie aldaar leren kennen.

Eversam had het patronaatsrecht in Fromelles. Het beschikte er over bezittingen. Toen de aartsdiaken van Atrecht in 1348 de opbrengst van de goederen van Fromelles tot zich wilde trekken bij het overlijden van de pastoor, moest hij

---

56. I. De Coussemaker, *Observations sur l'acte de fondation de l'insigne collégiale de Saint-Pierre de Cassel*, p. 10.

57. Fromelles, dep. Nord, arr. Rijsel.

zijn ongelijk bekennen. De proost van Eversam won het pleit. In 1341 nam de bisschop zelf aan dat hij geen *procuratio* kon eisen in Fromelles. Het prokuratierrecht bestond hierin, dat aan de bisschop en zijn gevolg geld of goederen moesten geschonken worden bij zijn kanonieke visitatie. Dit gastrecht werd later een belasting, welke geheven werd op het kapittel als eigenaar van de parochie ⁵⁸.

Uit beide documenten blijkt dat Eversam in de veertiende eeuw patronaatsrechten bezat in Fromelles. Sporen zijn te vinden in de twaalfde eeuw. De schenking van gronden aldaar gebeurde reeds in 1189 ⁵⁹. De schenking van de parochiekerk en van de inkomsten aan het ambt verbonden zou teruggaan op de eerste helft van de twaalfde eeuw. Het document bestaat niet, maar de bulle van 1184 meldt dat de schenking zou gebeurd zijn onder bisschop Alvisus (circa 1131-1147) ⁶⁰. Het is bekend dat Alvisus in contact is geweest met de proost van Eversam in het jaar 1133, toen beiden aanwezig waren op de kerkwijding van Sint-Winoksbergen ⁶¹.

Naast het patronaatsrecht bezat Eversam ook het personaatsrecht te Fromelles. Dit recht bestaat erin dat Eversam iemand van het eigen kapittel mocht aanduiden, die aldaar benoemd kon worden als pastoor. Dit recht is niet bij oorkonde bekend, maar in 1358 was er een kanunnik van Eversam pastoor van Fromelles. Het betreft Nikolaas Wauter, de latere proost van Eversam ⁶². In 1398 werd een oude

58. B. Janssens de Bisthoven, *De houders van patronaatsrecht in Westvlaamse parochies*, Leuven, 1946, p. 17.

59. Deze oorkonde is gegeven in Bijlage I.

60. H. Sproemberg, *Beiträge zur Französisch-Flandrischen Geschichte*, dl. I: *Alvisus, Abt von Anchin (1111-1131)*, - *Historische Studien*, dl. CCII, 1931.

61. *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Bergues-Saint-Winoc de l'ordre de Saint-Benoît*, uitg. A. Pruvost, - *Recueil de chroniques, chartes et autres documents concernant l'histoire et les antiquités de la Flandre*, reeks I, dl. XXIV, 1875, p. 104.

62. Nikolaas Wauter was proost van Eversam van 1394 tot 1401, cf. N. Huyghebaert, art. *Eversam*, - *DHGE*, dl. XVI, k. 127. Als pastoor van Fromelles had hij moeilijkheden nopens bezittingen, waarbij hij zijn rechten opeiste, cf. AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 25 (1358).

pastoor teruggeroepen ten voordele van een jongere kanunnik, Stefanus Doom, welke in dat jaar zelf werd aangesteld ⁶³. Kloosters bezaten normaal het patronaats- en personaatsrecht tesamen ⁶⁴. Hoewel niet bij oorkonde bekend, zal dit ook wel het geval geweest zijn met Eversam, zelfs al in de twaalfde eeuw.

Heffing in Péronne.

Eversam beschikte over het recht om jaarlijks met Lichtmis 100 solidi te ontvangen vanuit tolopbrengsten in Péronne ⁶⁵. Die bron van inkomsten werd hen ter beschikking gesteld door Filips van de Elzas in het jaar 1177. De koning van Frankrijk bevestigde de schenking in 1193 ⁶⁶.

BESLUIT

Het onderzoek naar het ontstaan en de eerste jaren van het kapittel van reguliere kanunniken te Eversam is een studie geworden, welke enig licht heeft kunnen werpen op het verleden van deze instelling. Hoewel niet steeds klaaromlijnde besluiten konden geformuleerd worden, heeft het moeizaam zoeken toch mogen leiden tot enige resultaten.

De weinige bronnen uit de behandelde periode lieten toe enkele gebeurtenissen uit de geschiedenis van Eversam en van dit gebied in de kustvlakte van het IJzerestuarium te rekonstrueren. Gezien de moeilijkheden inzake documentatie uit de elfde en twaalfde eeuw, werd enerzijds beroep gedaan op recentere bronnen van Eversam en anderzijds op historisch-geografische en toponymische gegevens. Deze werkwijze liet toe een vrij duidelijk beeld te krijgen van de stichting van dit kapittel en van de aard en de omvang van

63. «... ad presens liberam et vacantem, per revocationem de religioso viro Nicolas Stinne, valitudinario et impotente propter feminum et debilitatem corporis ad deservendum eidem patrocinali ecclesie...», AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 26v (1398).

64. B. Janssens de Bisthoven, *o.c.*, p. 5.

65. Péronne, dep. Somme, arr. Péronne.

66. Deze oorkonde is gegeven in Bijlage I. De oorkonden van 1177 en 1193 zijn getransfixeerd.

zijn bezittingen. Toch bleven de zes oorkonden uit de behandelde periode de voornaamste bron van kennis. De originele oorkonde van 1104 is de enige welke uit die tijd zelf bewaard bleef. Er rezen vragen over de oorspronkelijkheid van de grafelijke oorkonde van 1124 en over de pauselijke bulle van 1184. Deze bulle bevat een lijst van schenkingen en weldoeners, welke dateert van vóór 1240. De stichtingsoorkonde van 1091 en de akten van Filips van de Elzas, uit de jaren 1177 en 1189, hebben een niet na te speuren overleveringstraditie, maar blijken toch echt te zijn.

De bouw van een eerste kerk te Eversam kon in de vroege Middeleeuwen niet nauwkeurig gedateerd worden. Vermoedelijk gebeurde de eerste bouw tenlaatste in 950. In die tijd was Eversam een dunbewoonde landtong in het inundatiegebied van het IJzerbekken. In het begin van de elfde eeuw was deze omgeving minder toegankelijk wegens de grote watersnood, welke vergezeld ging van de Duinkerke IIIa transgressie. Na 1050 brak een drogere periode aan. Wellicht kwamen na 1050 enkele kanunniken naar Eversam, aangetrokken door de eenzaamheid of met de bedoeling de verlaten kerk opnieuw in te richten. De aard van deze parochiekerk, waarbij een kerkhof gelegen was, is niet bekend. Misschien was deze parochie aanvankelijk een deel van de grafelijke *curtis* te Vleteren, welke in 1085 aan het pasopgerichte kapittel te Kassel werd geschonken.

Gerardus, bisschop van Terwaan, richtte in 1091 rond deze kerk een kapittel van reguliere kanunniken op. De kanunniken leefden naar de regel van Sint-Augustinus. In 1104 trokken ze reeds de grafelijke aandacht en in 1109 had het kapittel reeds een proost, welke het leidde en vertegenwoordigde.

De bezittingen in de twaalfde eeuw groeiden dermate aan, dat aanvaard mag worden, dat het voornaamste bezit van het kapittel reeds in 1200 verworven was. De wijzigingen welke achteraf kwamen konden het globale patrimonium weinig vervormen. Het grondbezit mag geschat worden op tenhoog-

ste 700 ha (circa 1600 gemeten). De altaarrechten van Fromelles werden in de jaren 1131-1147 aangeworven. De vele schenkingen werden opgetekend in een pauselijke bulle van 1184.

Bij de opsomming en bespreking van de schenkingen ging een bijzondere aandacht uit naar de heerlijkheid van Eversam, welke zou gegroeid zijn uit de grafelijke schenking van 1104. In deze schenking verwierf het kapittel de tiende van Trist. In de veertiende eeuw had de proost van Eversam aldaar reeds tienderechten, heerlijkheidsrechten en rechtspraak. De evolutie van deze heerlijkheid kon nauwelijks gevolgd worden.

P. CALLEBERT

BIJLAGEN

I. *Uitgave der oorkonden van Eversam tot 1200.*

1

De bisschop van Terwaan, Gerardus (1083-1099), schenkt op bede van Gualbertus, priester, en Elbodo, kanunnik van Kassel, juridische vrijheid aan de kerk te Eversam en hij begunstigt de gemeenschap van kanunniken, die er komt verblijven ¹.

(1091, vóór 31 juli)

- A. *Origineel*: niet voorhanden.
  - B. *Afschrift* (eerste helft vijftiende eeuw) in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 26: door onbekende hand in toevoeging.
  - C. *Afschrift* (1568) van B in RAB, *Fonds Aanwinsten*, nr. 3904, f. 14: door notaris Zannequin en pensionaris De Wilde, functionarissen van de kasselrij Veurne Ambacht.
  - D. *Afschrift* (einde zestiende eeuw) in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium B, f. 95^v: van onbekende hand.
- Opschrift: «De fundatione monasterii Eversamensis».

---

1. Hoewel de schakels tussen het origineel en de kopie in het Cartularium C onvoldoende bekend waren, heeft het onderzoek kunnen aantonen dat de tekst werkelijk teruggaat op de twaalfde eeuw, tijdens het episkopaat van bisschop Gerardus. Het zal een kanselarij-oorkonde geweest zijn uit de bisschoppelijke kanselarij. Van Gerardus is voor onze streken slechts één oorkonde in origineel bewaard. Het is een kanselarij-oorkonde nopens Niepkerke. Deze schenkings-oorkonde van 1084 heeft grote vergelijkingspunten met de stichtings-

In kantlijn: «Notandum anno dominice millesimo nonagesimo primo, ecclesia de Eversam fundata fuit. Abbatia de Dunis facta millesimo centesimo 38° anno».

Uitgave.

- a. G. De Meestere, *Chronicon monasterii Evershamensis*, uitg. C. Carton en F. Van De Putte, - *Recueil de chroniques, chartes et autres documents concernant l'histoire et les antiquités de la Flandre*, reeks I: *Chroniques des monastères de Flandre*, dl. XIII, 1852, p. 6-7, naar D.

Vermelding.

1. *Gallia christiana, in provincias ecclesiasticas distributa*, uitg. Mauristen, dl. X: *De provincia Remensi*, 1751, k. 1542, naar het originele handschrift van a.
2. *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, uitg. A. Wauters, - *Koninklijke commissie voor geschiedenis*, dl. I, 1866, p. 577, naar a².
3. *Régestes des évêques de Thérouanne. 500-1553*, uitg. O. Bled, - *Publications de la société des antiquaires de la Morinie*, dl. I, 1904, nr. 308, naar a.

In nomine Sancte et Individue Trinitatis³.

Ego, Gerardus, gratia Dei Morinensis episcopus, ob salutem et remedium anime mee vel antecessorum^a seu successorum meorum, petitionem venerabilis et honeste vite sacerdotis Gualberti et Elbodonis, Casellensis^b canonici, suscipiens altare quoddam, quod situm est super Ysaram fluvium, in loco qui dicitur Heversam, favente prefato Elbodone, in cuius parochia continebatur^c, cum atrio adiacente, liberum constituo et ab omni exactionis debito, pro amore Dei et Sancti Petri Apostoli Sanctique Vedasti confessoris, absolvo. Illud etiam constituo ut, si ibidem fideles possint, apostolicam canonicam

---

(a) D: ancessorum. (b) CD: Cassellensis. (c) BCD: continebat.

---

oorkonde van Eversam, cf. *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, uitg. M. Gysseling en A. Koch, - *Belgisch inter-universitair centrum voor Neerlandistiek*, dl. I, 1950, nr. 166. Een uitvoerige vergelijkende studie met deze en andere oorkonden van Terwaan kan men vinden in de onuitgegeven academische verhandeling van P. Callebert, p. 49-53.

2. In de vermelding van A. Wauters wordt deze oorkonde verkeerdelijk opgegeven als komende van Gerardus II, bisschop van Kamerijk (1076-1092). Aangenomen mag worden dat deze vergissing toevallig is, want er bestaat geen betwisting nopens de stichter van dit kapittel.

3. Als grondtekst werd de tekst B gebruikt. Varianten in voetnoot.

vitam iuxta Beati Augustini regulam iugiter teneant et observent. Oleum infirmorum a nobis ipsi accipiant et sine retractatione^d sepulturam possideant. Si vero in tantum res creverit, ut pastore fratribus opus sit, quem ipsi elegerint, nobis adducant, ut curam et consecrationem a nobis suscipiat, Deo tantum et nobis obediat.

Si quis vero hanc nostram constitutionem violare temptaverit, aut de beneficiis eiusdem ecclesie aliquod usurpare voluerit, a Sanctissimo Corpore et Sanguine Domini alienus existat, quousque Deo et ecclesie prefate satisfaciatur.

Factum est autem hoc, anno M^o nonagesimo primo, regnante Philippo Francorum rege, dominante Roberto Flandrensium comite, anno presulatus Gerardi episcopi VIII°, his presentibus testibus: Signum Arnolphi archidiaconi^e 4. Signum Elberti^f 5 archidiaconi^g, Signum Milonis decani 6. Signum Johannes abbatis 7. Signum Girolodi abbatis 8. Signum Ingelberti abbatis 9. Signum Lanfridi 10. Signum Petri abbatis Carrocensis 11. Signum Baldrici abbatis Burguliensis 12. Signum Ber-

---

(d) C: retractatione. (e) BCD: archiepiscopi. (f) BD: Ilbert. (g) BCD: archi.

---

4. Arnulf, aartsdiaken van Vlaanderen in het bisdom Terwaan, bekend in oorkonden tussen 1070 en 1112, cf. *Régestes des évêques de Thérouanne. 500-1553*, uitg. O. Bled, - *Publications de la société des antiquaires de la Morinie*, dl. I, 1904, p. 13-14.

5. Ilbertus of Hubertus, aartsdiaken van Terwaan omstreeks 1091, tot dusver niet bekend. Tussen 1085 en 1097 is er bij O. Bled geen tweede aartsdiaken vermeld. Een Ilbertus was bekend in 1084, een Herbertus vanaf 1109.

6. Milo is bekend tussen 1080 en 1094, cf. O. Bled, *o.c.*, p. 19-20.

7. Johannes, abt van Sint-Bertijns, bekend van 1085 tot 1093, cf. C. Verlinden, *Robert Ier, le Frison*, - *Werken uitgegeven door de faculteit der wijsbegeerte en letteren der Rijksuniversiteit te Gent*, dl. LXXII, 1935, p. 174. De opvolger van Johannes, Lambertus is bekend vanaf 1095, cf. H. Van Werveke, *Het bisdom Terwaan van den oorsprong tot het begin der veertiende eeuw*, - *Werken uitgegeven door de faculteit der wijsbegeerte en letteren der Rijksuniversiteit te Gent*, dl. LII, 1924, p. 56.

8. Gerard, abt van Ham (dep. Pas-de-Calais, arr. Béthune), vermeld tijdens het episkopaat van Jan van Terwaan (1099-1130), cf. H. Van Werveke, *o.c.*, p. 56. Deze abt zou reeds bekend zijn in 1085, cf. *Actes des comtes de Flandre. 1071-1128*, uitg. F. Vercauteren, nr. 6.

9. Ingelbert, abt van Sint-Winoksbergen, bekend tussen 1083 en 1093/1104, cf. *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Bergues-Saint-Winoc de l'ordre de Saint-Benoît*, uitg. A. Pruvost, p. 77-81. Deze Ingelbert zou reeds vermeld zijn in 1078, cf. F. Verlinden, *Robert Ier, le Frison*, p. 131.

10. Lanfridus, tot dusver niet bekend.

11. Petrus II, abt van Charroux (dep. Vienne, arr. Civray), bekend in 1140, cf. R. Van Doren, art. *Charroux*, - *DHGE*, dl. XII,

noldi prepositi¹³. Signum Lamberti prepositi¹⁴. Signum Odonis custodish¹⁵. Signum Folquini cantoris¹⁶.

2

Robrecht van Jerusalem, graaf van Vlaanderen (1093-1111) bevestigt de giften welke zijn moeder, gravin Gertrudis van Saksen (1063-1113), deed aan de kerk te Eversam. Hij vermeerdert deze schenking met enkele giften en neemt het kapittel op in zijn grafelijke bescherming.

(Veurne, 25/31 december 1104)

A. *Origineel* in AGSB, Fonds Eversam, nr. 1.

perkament, hoogte 284 mm, plica 11 mm, breedte 378/369 mm, doorboord in het midden, zegel op dubbele perkamenten staart doorheen plica verdwenen, rand geprikt.

Op de rug (veertiende eeuw): Littere Roberti comitis Flandrie, quibus approbat donum vaccarie et berquarie, factum monasterii Eversamensis

(veertiende eeuw): R. comitis, de X libras auri, in quibus tenentur illi, qui ea quod ad monasterium nostrum pertinent molaverint. Item donum vacarie, cum terra adiacente monasterio, et berquaria una in Bercla.

B. *Afschrift* (Rijsel, september 1393) in *vidimus*: niet voorhanden.

C. *Afschrift* (circa 1420) van A in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 3: van onbekende hand.

D. *Afschrift* (circa 1420) van B in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 4: van onbekende hand.

E. *Afschrift* (1568) van D in RAB, *Fonds Aanwinsten*, nr. 3904, Car-

(h) BCD: Signum Odonis. Signum custodis.

1953, k. 540. De voorganger van Petrus II, Fulrad was bekend in het jaar 1088, cf. *Ibidem*.

12. Baudri de Bourgueil (dep. Indre-et-Loire, arr. Chinon), abt van 1079 tot 1107, later bisschop van Dol (1107-1130), cf. L. Brehier, art. *Baudri de Bourgueil*, - *DHGE*, dl. VI, 1932, k. 1434.

13. Bernold, proost van Watten (dep. Nord, arr. Duinkerke), bekend tussen 1087 en 1115, cf. H. Van Werveke, *Het bisdom Terwaan van den oorsprong tot het begin der veertiende eeuw*, p. 56.

14. Lambrecht, proost van Kassel, bekend tussen 1091 en 1124, cf. I. De Coussemaker, *Observations sur l'acte de fondation de l'in-signe collégiale de Saint-Pierre de Cassel*, - *Annales du comité flamand de France*, dl. XIX, 1891, p. 28.

15. Odo is bekend in 1084 in de Terwaanse oorkonde van Nieperkerke, cf. *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, uitg. M. Gysseling en A. Koch, nr. 166.

16. Folcuinus, bekend als cantor van 1093 tot 1122, cf. O. Bled, *o.c.*, p. 25.

tularium D, f. 43: onder toezicht van twee funktionarissen van de kasselrij van Veurne Ambacht, notaris Zannequin en pensionaris De Wilde.

F. *Afschrift* (1568-1572) van D in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium B, f. 134: van onbekende hand.

Uitgave.

- a. G. De Meestere, *Chronicon monasterii Evershamensis*, uitg. C. Carton en F. Van De Putte, p. 10-11, naar F.
- b. *Actes des comtes de Flandre. 1071-1128*, uitg. F. Vercauteren, nr. 32, naar A.

Vermeldingen.

1. *Handschrift* (1741) in AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 608, f. 7^v meldt aanwezigheid van B onder kwotatienummer: Z i i .
2. *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, uitg. A. Wauters, - *Koninklijke commissie voor geschiedenis*, dl. II, 1868, p. 23, naar A.

IN NOMINE SANCTE ET INDIVIDUE TRINITATIS 1.

Quoniam, dicente Apostolo 2, omnes peccavimus et egemus misericordia Dei, debet unusquisque fidelium secundum quantitatem muneris, quod a Deo acceperit, omni devocione suspirare, laborare et investigare, quatinus ad ipsius Dei conditoris et gubernatoris omnium misericordiam de innumeris perpetratis facinoribus pervenire mereatur. Hoc igitur animadvertens et considerans, ego Rodbertus, pietate Dei comes Flandrensium, donum, quod pia mater m[e]a Gertrudis cometissa fecit ecclesie Sancti Petri et Sancti Vedasti confessoris, in loco qui dici[tur] Ev]arsham, in ministerio Furnensi, laudo et concedo et in audientia totius cur[ie] Fl]andrensium, ipsius matris mee religiosa petitione, confirmo. Sunt autem ea, qu[e] contulit videlicet: vaccaria una cum terra, que prefato loco adiacet, et berquaria una in Bercla. Ut autem hec prefata sibi competentem stabilitatis vigorem in perpetuum teneant, sigilli mei impressione, cum optimatum meorum et iudicum illius provincie testimonio, corroborare precipio.

Volo autem ut, et in orationibus fratrum ibidem Deo servientium, memoria mei et antecessorum et successorum meorum fiat in perpetuum. Et Eius amoris gratia Goudiniwerd et decimam de Trist eidem ecclesie contrado, et omnia que ad ipsam ecclesiam pertinent in patrocinio suscipio. Et constituo ut, quicumque ea violare presumpserit, preter id, quod perpetuum anathema incurrerit, decem libras auri michi sive successoribus meis persolvat.

1. De uitgave geeft de tekst van het origineel weer.

2. Rom. III-23: «omnes enim peccaverunt et egent gloria Dei».

Actum est hoc Furnis, in conventu multorum, anno Dominice Incarnationis M CV, indictione XII, regnante Philippo in Francia, episcopante vero Johanne, presule glorioso.

Signum Rodberti comitis. Signum comitisse Gertrudis. Signum Alardi, Cononis filii ³. Signum Wacheri de Comenis ⁴. Signum Rodberti, Brugensis castellani ⁵. Signum Bertolfi, Brugensis prepositi ⁶. Signum Reineri capellani ⁷. Signum Herberti, prepositi Furnensis ⁸. Signum Gerardi, Caslensis castellani ⁹. Signum Fraulfi, Bergensis castellani ¹⁰. Signum Florentii, Furnensis castellani ¹¹. Signum Ingerici, capellani ¹².

3

Karel de Goede, graaf van Vlaanderen (1119-1127), begiftigt de kerk en het kapittel van Eversam ¹.
(Ieper, 1124)

A. *Origineel*: niet voorhanden.

B. Afschrift (circa 1420) in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C,

3. Adalard II van Eine-Oudenburg, hofschenker van de graaf en voogd van de Sint-Amandsabdij, bekend van 1089 tot 1119 en behorend tot de vooraanstaanden van het graafschap, cf. E. Warlop, *De Vlaamse adel vóór 1300*, dl. I, p. 198 en dl. II, nr. 64/3.

4. Walcher van Komen of van Wartenbeke, bekend van 1088 tot 1104 in de behandelde oorkonde, cf. E. Warlop, *o.c.*, 1968, dl. II, nr. 122/3.

5. Robrecht II, burggraaf van Brugge, zoon van Erembald van Veurne, bekend van 1087 tot 1109, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 39/5.

6. Bertolf, proost van Sint-Donaas, kanselier van Vlaanderen, broer van voorgaande. Is aartskapelaan van de graaf en bekend van 1091 tot 1127, bij de moord op graaf Karel de Goede, cf. Idem, *o.c.*, nr. 39/8.

7. Reinier, kapelaan, vermeld van 1093 tot 1116, cf. *Actes des comtes de Flandre. 1071-1128*, uitg. F. Vercauteren, p. LIV.

8. Herbert, proost van Veurne, tot dusver nog niet bekend.

9. Gerard, burggraaf van Kassel, bekend van 1101 tot 1124, in de oorkonde van Eversam, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 120/5.

10. Fraulf, burggraaf van Sint-Winoksbergen, bekend van 1100 tot 1123, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 202/7.

11. Florens, burggraaf van Veurne, één der meest vooraanstaanden van het graafschap, verschijnt in talloze oorkonden vanaf 1104 in de behandelde oorkonde tot in 1123, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. I, p. 134 en dl. II, nr. 216/5.

12. Ingericus, kapelaan, tot dusver niet verder geïdentificeerd.

1. De grafelijke oorkonde is enkel opgeschreven in het oudste cartularium van Eversam. Verwijzingen, vermeldingen of andere sporen

f. 3^v: van onbekende hand.

Geen *vidimus*, geen *vermelding*, geen *uitgave* bekend.

In nomine Sancte et Individue Trinitatis.

Notum sit Dei fidelibus, tam presentibus quam futuris, quod ego Karolus, Dei miseratione comes Flandrie et filius regis Dacie, paludem iuxta Eiversham iacentem et totam terram Erembaldi mercenarii et uxoris sue Thidimare Sancto Petro Apostolorum principi et Sancto Vedasto confessori de Eiversham^a, pro salute anime mee et anime nepotis mei Baldeuini comitis, ad usum fratrum regularium ibidem Deo seruiencium, liberam concedo et ab omni exactionis debito in perpetuum absolvo.

Actum est hoc Ipre, comite mandatum exhibente, anno Incarnationis Domini M^oC^o XXIII°, indictione secunda, coram hiis testibus:

Hilfrido, Iprensis preposito ². Baldeuino capellano ³. Gerardo, Cas-

(a) Hier ontbreekt een woord. De versie kan: *ecclesie de Eiversham* geweest zijn.

zijn niet bekend, tenzij de vermelding in de bulle van 1184, die nog moet besproken worden. Hoewel de getuigenlijst geen anakronismen bevat, kan toch getwijfeld worden aan de oorspronkelijkheid van deze oorkonde omwille van het ongebruikelijke slotprotocol en de onbekendheid van de oorkonde in het eigen milieu, vóór en na het optekenen in het Cartularium C. De kroniekschrijver G. De Meester, welke de dood meldt van Karel de Goede, meldt geen schenking van deze, hoewel hij het Cartularium C kent. Dit is des te eigenaardiger daar hij alle bronnen kritiekloos durft opnemen. Op te merken valt dat in het afschrift een woord ontbreekt om de tekst leesbaar te maken. Of deze fout reeds in het eventuele origineel zou geslopen zijn, is niet na te gaan. Wel is bekend dat de kopiïst van het Cartularium C een getrouw afschrijver was. Bij een eerste diplomatische benadering vallen enkele zeldzaamheden op. Het *Dei miseratione* in plaats van *Dei gratia* komt slechts in twee uitgegeven documenten van deze graaf voor, cf. *Actes des comtes de Flandre. 1071-1128*, uitg. F. Vercauteren, nrs. 110 en 122. Vooral het slotprotocol is zeldzaam. De vermelding *comite mandatum exhibente* is onbekend en uniek. Het *anno incarnationis Domini* komt slechts éénmaal voor. Er mag dus een ernstig voorbehoud gemaakt worden voor het aanvaarden van de originele basis van deze bron.

2. Hilfrid, proost van Ieper, bekend in 1123 en 1124, cf. *Actes des comtes de Flandre. 1071-1128*, uitg. F. Vercauteren, nrs. 115 en 116.

3. Boudewijn, kapelaan van het hof, bekend van 1116 tot 1127, bij de moord op Karel de Goede, cf. *Ibidem*, nr. 79 en p. LII. In feite dragen twee kapelaans dezelfde naam, cf. E. Reusens, *Les chancelleries inférieures en Belgique depuis leur origine jusqu'au commencement du XIIIe siècle*, - *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, reeks II, dl. X, 1896, p. 131.

lense castellano ⁴. Galtero de Locres ⁵. Riquardo Nacada ⁶. Isaac Brugense ⁷. Galtero Calla ⁸. Ledberto Buch ⁹.

4

Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen (1168-1191), schenkt aan het kapittel te Eversam een rente van 100 *solidi*. Deze gift wordt door Filips-August, koning van Frankrijk (1180-1223) bevestigd ¹.

(1177, Compiègne 1193)

- A. *Origineel*: niet voorhanden.
 B. *Afschrift* (Ieper, december 1317) in *vidimus*: niet voorhanden.
 C. *Afschrift* (Péronne, 5 maart 1366) in *vidimus* bewaard in AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 45: door *officialis* van Péronne, vrijwel onleesbaar geworden.
 D. *Afschrift* (ongedateerd, veertiende eeuw ?) in AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 2: van onbekende hand.
 E. *Afschrift* (circa 1420) van D in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 4^v: van onbekende hand.
 F. *Afschrift* (circa 1420) van B in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 8: van onbekende hand.
 G. *Afschrift* (circa 1420) van C in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 8^v: van onbekende hand.
 H. *Afschrift* (1568) van E in RAB, *Fonds Aanwinsten*, nr. 3904, Cartularium D, f. 15^v-16: onder toezicht van twee funktionarissen van de kasselrij van Veurne Ambacht: (.) Zannequin, notaris en (.) De Wilde, pensionaris. Opschrift: «De redditibus in Perona».
 I. *Afschrift* (einde zestiende eeuw) van D in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium B, f. 52^v: van onbekende hand.

4. Gerard van Kassel, cf. *supra*, voetnoot 9.

5. Walter van Loker, seneschalk van de graaf, bekend van 1112 tot 1127 bij de moord op Karel de Goede, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 134/4.

6. Riquardus Nacada, tot dusver niet bekend.

7. Isaak van Brugge, kamerheer van de graaf, bekend van 1115 tot 1127, bij de moord op de graaf, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 39/26.

8. Walter Calla, vermeld in 1114 in een oorkonde te Ieper, cf. *Actes des comtes de Flandre. 1071-1128*, uitg. F. Vercauteren, nr. 66.

9. Lebbertus Buch, tot dusver niet bekend.

1. De afschriften steunen op een originele oorkonde, welke verloren is gegaan. De *vidimus*-teksten en het grote aantal afschriften staan hiervoor borg. Ook het feit dat de schenking doorlopend in de geschiedenis van Eversam vermeld is, wijst in deze richting.

Opschrift: «De redditibus in Perona».

Uitgave: niet bekend.

Vermeldingen:

1. *Handschrift* (1741) in AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 608, f. 67 meldt aanwezigheid van B onder kwotatienuummer: M.i.
2. *Ibidem*, f. 68^v meldt de aanwezigheid van D onder kwotatienuummer: F.i.i.
3. *Régestes de Thierry d'Alsace, comte de Flandre*, uitg. H. Coppie-ters Stochove, - *Handelingen der maatschappij van geschied- en oudheidkunde te Gent*, dl. VII, 1906, nr. 202.

†^a In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen ².

Ego Philippus, Dei gracia ^b Flandrie et Viromandie comes, et uxor mea Elizabeth^c, comitissa, notum facimus tam futuris quam presentibus quod ecclesie Eversammensid, in honorem Dei et Beati Petri Apostoli et Sancti Vedasti, pro salute animarum nostrarum et predecessorum nostrorum, centum solidos Catalanensis ^e ³ monete in Pironaf, de telloneog, singulis annis in Purificationeh Beateⁱ Marie persolvendis^j, ad usus fratrum prememoratae ecclesie libere in perpetuum^k donavimus. Quam donacionem^l, ut rata et inconvulsa in perpetuum^m permaneat, et presentis scripti attestacioneⁿ, et sigillorum nostrorum auctoritate confirmamus^o.

(a) FGHI: *deest*; (b) HI: gratia; (c) G: Elysabeth, H: Elisabeth; (d) EFI: Eiversammensi, H: Eversamensi; (e) FG: Catalannensis, I: Catalanensis; (f) FG: Perrona, I: Perona; (g) EFGH: theloneo, I: theloneo; (h) G: Purificacione; (i) FG: Sancte; (j) EFGHI: persolvendos; (k) G: imperpetuum; (l) FH: donationem; (m) G: imperpetuum; (n) H: attestacione; (o) FG: confirmavimus.

2. Als grondtekst werd de tekst D genomen. Varianten in voetnoot.

3. De schenking aan Eversam is de schenking van 100 *solidi* in munt van Châlons-sur-Marne (dep. Marne). Het is opvallend hoeveel kloosters er in 1177 schenkingen ontvingen van de graaf. Deze wilde hiermede de vrede bewaren in het graafschap en zijn onderneming begunstigen. Immers, in dit jaar wilde hij vertrekken op Kruistocht naar het H. Land, cf. E. Reusens, *o.c.*, p. 101. De meeste abdijen ontvingen 20 *solidi*, de grote abdijen Sint-Bertijns, Loos en Ter-Duinen ontvingen 60 *solidi*, cf. *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, uitg. A. Wauters, - *Kon. comm. voor gesch.*, dl. II, 1868, p. 570-574. Slechts aan drie kloosters in Vlaanderen was tot op heden geen schenking in oorkonde van 1177 bekend. Het waren de kloosters Sint-Pieters te Kassel, Sint-Walburga te Veurne en Eversam, cf. *Le compte général de 1187, connu sous le nom de «Gros Brief», et les institutions financières du comté de Flandre au XIIe siècle*, uitg. A. Verhulst en M. Gysseling - *Kon. comm. voor gesch.*, dl. LXXIII, 1962, p. 136. Mag aanvaard worden dat de schenking van Eversam is teruggevonden? Vooreerst dient opgemerkt dat de schenking aan Eversam een hoog

Actum est hoc anno Incarnationis Dominice M^op C^o LXX° VII°.
Hii sunt testes:

Gerardus de Messinis^q, custos Sancti Quintini⁴. Robertus cancellarius^r 5. Rogerus^s, castellanus Cortracensis^t 6. Galterus de Locra 7. Galterus Attrebatensis^u 8. Johannes de Noyele 9. Petrus de Brai^v 10. Petrus de Buisu 11. Matheus Malamanis^w. Robertus dalre Cortrai^x. Alardus de Croisilges^y 12 et alii quam plures.

(p) F: millesimo; (q) DEFGHI: Mettinis; (r) EI: cancellarii; (s) I: Rogius, D: † Rogirus Castellanus; (t) F: Curtracensis, G: Caturcensis; (u) F: Atrebatensis; (v) EH: Bray, I: Biri; (w) HI: Malavranis; (x) EHI: dalre Cortrai, FG: de ultre Cortray; (y) EI: Crosilges.

bedrag is: 100 *solidi*. Vervolgens is er niet vermeld dat de rente moet dienen voor de aankoop van liturgische benodigdheden, zoals de andere. Als diplomatische afwijking dient vermeld dat alle andere schenkingsoorkonden van 1177 samen opgesteld zijn en verschijnen zonder getuigenlijst, cf. E. Reusens, *o.c.*, p. 102. De schenking aan Eversam behoort dus niet tot de gezamenlijke schenkingen aan alle instellingen, maar geldt als een afzonderlijke schenking.

4. Gerard van Mesen is wellicht de opsteller van deze oorkonde. Hij is in de bronnen bekend als *notarius*, *sigillarius* (1169-1185), als kanunnik van Mesen (1171) en als proost van Rijsel (1183-1190), cf. *Régestes de Thierry d'Alsace, comte de Flandre*, uitg. H. Coppieters Stochove, - *Handelingen der maatschappij van geschied- en oudheidkunde te Gent*, dl. VII, 1906, p. V, nrs. 69, 93, 281, 311 en 743.

5. Robrecht van Kortrijk, kanselier van 1175 tot 1181, cf. E. Reusens, *o.c.*, p. 80-81.

6. Rogier I, burggraaf van Kortrijk en Gent, bekend in de oorkonden van 1128/33 tot 1190 en vertrouweling van de graven Diederik en Filips van de Elzas, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. I, p. 258 en dl. II, nr. 124/9.

7. Walter II van Loker, bekend in de bronnen van 1139 tot 1184, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 134/7.

8. Walter van Atrecht, bekend in tal van oorkonden vanaf 1171 tot 1197, cf. *Régestes de Thierry d'Alsace, comte de Flandre*, uitg. H. Coppieters Stochove, dl. VII, nr. 95 (1171) en *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Bergues-Saint-Winoc de l'ordre de Saint-Benoit*, uitg. A. Pruvost, p. 162 (1197).

9. Jan van Noyelle, tot dusver niet bekend. Er is wel een Boudevijn van Noyelle bekend in de periode 1161-1169, cf. *Régestes de Thierry d'Alsace, comte de Flandre*, uitg. H. Coppieters Stochove, dl. VII, nrs. 15 en 70.

10. Petrus de Brai, Matheus Malamanis en Robertus dalre Cortrai zijn tot dusver niet geïdentificeerd.

11. Petrus de Buisu, bekend als ridder in oorkonden van 1167 en 1180, cf. *Régestes de Thierry d'Alsace, comte de Flandre*, uitg. H. Coppieters Stochove, dl. VII, nrs. 56 en 227.

12. Adalard van Croisilles, bekend van 1156 tot 1189, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 51/1.

In nomine Sancte et Individue Trinitatis. Amen.

Philippus, Dei gratia^a Francorum rex. Noverint universi presentes pariter et futuri, quod Philippus, quondam comes Flandrie et Elizabeth, uxor sua, dederunt in elemosinam^b ecclesie Eversammensie^c centum solidos Catalanensis^d monete in Pirona^e, de theloneo, singulis annis in Purificatione Beate Marie persolvendos, ad usus fratrum memorate ecclesie, et sigillis suis confirmaverunt^f.

Nos vero, ad petitionem fratrum eiusdem loci, intuitu Dei et pro salute anime nostre, id confirmavimus et ballivis^g nostris Pirone^h, precipimus quatinusⁱ de pecunia, que curret in dicto theloneo, singulis annis centum solidos dictis fratribus sine contradictione ad terminum reddant.

Quod ut perpetuam et firmam obtineat^j stabilitatem sigilli nostri auctoritate et regii nominis karactere inferius anotato^k, presentem paginam precipimus^l confirmari.

Actum Compediim^m, anno Incarnati Verbi M^o C^o XC^o tertioⁿ, regnio anno quarto decimo, astantibus in palacio nostro, quorum nomina supposita sunt et signa, dapifero Millo¹³. Signum Guidonis buticularii. Signum Mathei camerarii. Signum Droconis^p constabularii^q.

5

Paus Lucius III (1181-1185) bevestigt de schenkingen welke aan Eversam werden gedaan¹.

(Anagni, 3 januari 1184)

A. *Origineel*: niet voorhanden.

B. *Afschrift* (circa 1420) in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 1-2^v: van onbekende hand.

Geen *vidimus*, geen *uitgave*, geen *vermelding* bekend.

(a) G: gracia; (b) EFGHI: elemosinam; (c) G: Eiversammensi, H: Eversamensi; (d) FG: Cathalannensis; (e) F: Perona, G: Pirona; (f) G: confirmarunt; (g) EFGHI: ballivis; (h) EHI: de Pirone, FG: Perone; (i) F: *deest*; (j) G: obtineant; (k) FG: annotato; (l) FG: precepimus; (m) G: Compendii; (n) G: tercio; (o) G: regii; (p) G: Draconis; (q) FG: toevoeging: data vacante cancellario.

13. De getuigenlijst is opgesteld in de genitief na *Signum*, behalve voor de eerste: *dapifero Millo*, die in losse ablatief verbonden is met *astantibus*.

1. Het lijkt bij nader toezien vrij problematisch de oorspronkelijkheid van deze bulle te bevestigen. Een uitvoerige bespreking hiervan kan gevonden in onze onuitg. akad. verh., p. 69-85. De ingesloten lijst van weldoeners lijkt ons wél waardevol. Bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal kan de datering niet nauwkeurig geschieden, maar men mag aannemen dat de lijst niet na 1240 werd opgesteld.

Lucius episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis Ancelmo, abati ecclesie Sancti Vedasti de Eversam, eiusque fratribus tam presentibus quam futuris, canonicam vitam professis, in perpetuum ².

Religiosam vitam eligentibus apostolicum debet presidium imperitari, ne forte cuiuslibet temeritatis incursus, aut eos a proposito revocet, aut robur, - quod absit -, sacre religionis infringat. Ea propter, dilecti in Domino filii, vestris iustis postulationibus clementer annuimus et prefatam ecclesiam, in qua divino estis obsequio mancipati, ad exemplar felicis recordacionis Honorii ³, pape predecessoris nostri, sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus, statuentes ut quascumque possessiones, quaecumque bona eadem ecclesia in presentiarum iuste et canonicè possidet, aut in futurum, concessione pontificum, largicione regum vel principum, oblatione fidelium, seu aliis iustis modis, prestante Domino, poterit adipisci, firma vobis vestrisque successoribus et illibata permaneant. In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis, videlicet ⁴:

nonaginta iugera terre et terram, que dicitur Goudinwert, quam illustris femina Gertrudis, Flandrensiū comitissa, libere possidendam vobis donavit ⁵ ;	1
decem mensuras terre et quadraginta tres mensuras paludis a quodam Elbodone et eius cognato Eustacio, vobis collatas ⁶ ;	2
decem et novem mensuras paludis a parte orientali;	3
decem et quatuor mensuras de terra Alberti;	4
quindecim mensuras paludis a septentrione;	5
viginti mensuras paludis iuxta Goudinwert;	6
duodecim mensuras a Marsilia, filia Ingerici ⁷ ;	7
decem mensuras a Johanne de Stavla;	8
mensuram et dimidiam ab Arnaldo clerico;	9
quatuor mensuras ab Alberto;	10

2. De kopiist heeft de afkorting niet begrepen. Hji interpreteerde ze als: *in Pinon Pinon*.

3. Er is geen spoor van een pauselijke bulle van Honorius II (1124-1130) aan Eversam.

4. De cijfers achteraan de schenking zijn niet in het afschrift gegeven, maar dienen ter verduidelijking bij het gebruik van deze bulle.

5. In kantlijn: «obiit illustris comitissa Flandrensiū, Gertrudis, que nobis dedit nonaginta iugera terre et terra que dicitur Goudinwert. Oremus pro anima ipsius et omnibus fundatoribus et benefactoribus nostris: miserere mei Deus, IX s».

6. In kantlijn: «Obitus Eustaci et cognata Elbodo, qui dederunt nobis decem mensuras terre et quadraginta tres mensuras paludis, pro anima et fratris factoris».

7. In kantlijn: «Obiit Marsilia, filia Ingerici, dedit nobis duodecim mensuras terre».

duas mensuras ab Arnaldo Crudescap;	11
tres mensuras a Radulfo castellano ⁸ ;	12
tres mensuras a Herberto ⁸ ;	13
octo mensuras a Greta;	14
tres mensuras et dimidiam a Waltero Rustico;	15
quindecim mensuras a Reingero et Reinberga;	16
sex mensuras, quas tenet Teodoricus Malgeri hec;	17
quinque mensuras a fratre Lammino;	18
in Crombeka:	
octo mensuras et lineam a fratre Rainaro;	19
tres mensuras a filia Toncolli clerici;	20
quinque mensuras a sorore Berta;	21
decem mensuras, quas tenet filia Dochelin et Lodderhoc;	22
decem mensuras a Waltero Crumapelde;	23
viginti quatuor mensuras a Reinaro presbytero;	24
unam mensuram a Gerardo Suare;	25
in Westvleiterne:	
sex mensuras a Waltero Suare;	26
mensuram unam ab Iwanino Calvo ⁹ ;	27
decem mensuras a Reingoto Fabro;	28
quatuor mensuras a Theoderico canonico;	29
decem et octo mensuras a Waltero Langhals;	30
duas mensuras a sorore Inta;	31
quinque mensuras a Gerardo de Merlice;	32
octo mensuras a sorore Hildiard;	33
et terram, quam tenuit Divardus;	34
et terram, quam tenet Teodericus Put;	35
septem et decem mensuras a fratre Manechin;	36
octo mensuras a fratre Abraham;	37
octo mensuras ab Hermengardi;	38
decem et sex mensuras ab Humfrido;	39
in Oostfleterne:	
duas mensuras a fratre Gilleberto;	40
sex mensuras ab Alexandro;	41
decem et tres a Samuele;	42
duas mensuras a Lammechino;	43

8. Radulf, kastelein van Veurne en zijn broer Herebrecht zijn respectievelijk bekend in de bronnen van 1142 tot 1183 en van 1156 tot 1185, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nrs. 216/8 en 216/10.

9. Iwein van Aalst schonk goederen in Pollinkhove en Westyleteren. Hij is graaf van Aalst, voogd van de Sint-Pietersabdij en één van de grootste ridders van het graafschap. Hij is bekend van 1117 tot 1145, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 1/16.

duas lineas ab Ingehardi;	44
mensuram unam a Gerardo, nepote;	45
septem mensuras ab Ogiva de Hondesscota;	46
tres mensuras a sorore Hereba;	47
viginti mensuras et unam a fratre Baldrano;	48
decem et octo mensuras a Waltero in Reninga ¹⁰ ;	49
quinque mensuras a Ledivaro et fratre Hugone;	50
in Pollinchove:	
decem mensuras a Nicholao;	51
sex mensuras terre et quatuor paludis a David et Galtero Galle;	52
viginti et quatuor mensuras ab Iwanino Calvo ¹¹ ;	53
decem et tres mensuras a Gilleberto Put et fratre suo;	54
octo mensuras ab Herchenbaldo et filiis suis;	55
tres mensuras a Galtero Vedelare;	56
septem mensuras a sorore Berta;	57
quinque mensuras a Galtero canonico;	58
duas lineas ab Herenbaldo, filio Foperti;	59
duas mensuras et lineam ab Hidsbaldo et Heillewis;	60
quinque mensuras a fratre Reinlafo;	61
duas mensuras a Riquardo castelano;	62
duas mensuras a Simone Carpentario;	63
in Hohstaden:	
quinquaginta et sex mensuras a fratre Gilleremo et fratre Lettro,	
fratre Herenbaldo et fratre Hugone;	64
duas lineas a Riquardo;	65
duas mensuras et dimidiam a Simone Cauwa;	66
mensuram unam ab Hidsbaldo Wedard;	67
sex mensuras a fratre Reinberto;	68
decem mensuras a Heisgero;	69
decem mensuras a Baselino;	70
sex mensuras a Gilburgi;	71
septem mensuras a fratre Wito;	72
duas mensuras paludis ab Hilebaldo;	73
duas mensuras et lineam a Bartolomeo;	74
quinque mensuras ab hospitali Furnensi;	75

10. Walter van Reninge is bekend als één van de zonen van Jan I van Reninge (1163-1192), gehuwd met Richilde, wellicht de dochter van Willem van Ieper. Als kinderen van Jan I en Richilde zijn vermeld: Willem, Filips, Jan van Ieper en Walter. Deze Walter zelf is in de documenten bekend in de periode 1208-1217. Hij is ridder, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 183/9.

11. Cf. *supra*, voetnoot 9.

quinque solidos supra terram Arnaldi Presbyteri;	76
mensuram unam a Verdebaldo;	77
mensuram unam a Teoderico Holipipe;	78
mensuram unam ab Arnaldo Clusenare;	79
quinque mensuras a fratre Herenbaldo;	80
tres mensuras a Baldevino, filio Deingeri;	81
in Hucsheem:	
quinque mensuras terre;	82
in Tetingheem:	
quadraginta mensuras terre;	83
in Bulscamp:	
centum mensuras vormoer a Radulfo, castelano Furnensi, et fratre suo Herberto ¹² ;	84
quinque mensuras et dimidiam a Teoderico, filia Chil;	85
dimidiam mensuram a Tieshco;	86
duas mensuras a monachis Sancti Nicholai;	87
duas mensuras et quartum a Blancha et sorore eius;	88
quatuor mensuras et dimidiam a Riquardo, filio Alboldi et Willero, fratre suo;	89
sex mensuras a fratre Lamberto;	90
duas lineas a Hildebrando, filio Palmard;	91
duas mensuras a Dumero;	92
mensuram unam a Malgero;	93
octo a fratre Joseph;	94
in Haringa:	
sedecim mensuras et dimidiam a sorore Hunnengardi et filiis suis;	95
viginti et duas mensuras a Waltero de Loere et Willero, filio eius ¹³ ;	96
in Meterne:	
septem mensuras a sorore Ogiva ¹⁴ ;	97
tredecim mensuras a fratre Waltero et uxore eius ¹⁵ ;	98

12. Cf. *supra*, voetnoot 8. Dit groot bezit van grond in Bulskamp is niet bekend in de traditie van Eversam. Toch konden we een vroege aanduiding vinden in het archief van Lo. In het Cartularium van Lo vonden we een vermelding van 1166 dat Eversam en Lo bezittingen hadden van moerasgrond in Bulskamp, cf. *Cartulaire de l'abbaye de Saint Pierre de Loo de l'ordre de Saint Augustin*. 1093-1794, uitg. L. Van Hollebeke, 1870, nr. 13 (1166).

13. Walter II van Loker (1139-1184) en zoon Willem (1183-1190), cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 134/7 en 134/9.

14. Misschien wel de dochter van Walter II van Loker, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 134/11.

15. Misschien de zoon van Walter II van Loker, namelijk Wal-

in Diepezele ¹⁶ :	
trescentas mensuras et septuaginta et unam et duas garbas eiusdem terre a Widone de Crumbeka ¹⁷ ;	99
decimam de illa divisione, que dicitur Triest, a Widone, filio Elbodonis;	100
in Alvringheem:	
duadecim mensuras a Roberto de Ipra;	101
quinque lineas a Manrico;	102
tres mensuras a fratre Herenbaldo apud Suen;	103
quatuordecim mensuras a Galtero Stune;	104
in Beiverne:	
mensuram unam a fratre Hugone;	105
quinque mensuras terre et paludis ab Arnaldo;	106
unam mensuram a Thoma Nose;	107
mensuram unam a Reinaro Bul;	108
mensuram et dimidiam a Willero decano;	109
in Lencele:	
quatuor mensuras et dimidiam a fratre Simone;	110
duas mensuras a Hugone presbytero;	111
dimidiam mensuram a Fospaldo;	112
in Lo:	
viginti sex mensuras a fratre Haroldo et Henbaldo Tuwelino et mensuram et dimidiam;	113
quatuordecim a Herenbaldo mercennario;	114
tres mensuras a fratre Herenbaldo filio, abs elemosinam, quam Galtero de Locris nobis dedit pro anima patris sui;	115
Furnis:	
quindecim mensuras a Lamberto canonico ¹⁸ ;	116
tres mensuras ab Odolfo;	117

ter III van Loker (1183-1238), cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 134/10.

16. Eversam ontving Diepezele pas in 1494, cf. AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 148. Het kan dus moeilijk deze late aankoop geweest zijn die hier reeds zijn primeur kent: «L'examen de cette liste confirme que, comme beaucoup d'autres, cette copie a été truquée. Eversam n'avait rien sur Diepezele en 1183 ...», Westvleteren. Archief Sint-Sixtus, *Fonds A. Dubois*, Dossier Ter Duinen-Eversam.

17. In kantlijn: «Obiit Widone de Crombeka, que dedit nobis in Diepezele III centos septuaginta mensuras terre et unam et duas garbas eiusdem terre».

Wido van Krombeke ondertekende een oorkonde in 1107 te Poperinge, cf. *Cartularium, recueil des chartes du prieuré de Saint-Bertin à Poperinghe*, uitg. F. D'Hoop, Brugge, 1870, nr. 3.

18. In kantlijn: «Deze XV ghemete cochten die van Sinter Nicolaus ... cocht daermede een grote partie van de thiende van Formeles».

duas mensuras a Baldrado, filio Mals;	118
viginti quinque solidos a Philippo, comite Flandrie; in Odenkercke:	119
octo mensuras ab Avina, sorore nostra; in Bercla:	120
triginta et octo iugera a comitissa Gertrude;	121
novem mensuras a Willekino Crudo; in Provende:	122
viginti quinque mensuras ab Arnaldo presbytero;	123
sedecim mensuras a Reingero Vremede;	124
Ipre:	
dimidiam marcam a Waltero, filio Hildeburh;	125
in Perone:	
centum solidos Catalannensis monete a Elizabet, comitissa Flan- drie et Viromandie, nobis collatas;	126
in Geleva:	
octo mensuras a fratre Benedicto;	127
in Elverdinghe:	
duas mensuras a Gilleberto de Muella;	128
in Stenvoorde:	
sex mensuras ab Adelisa de Rininga;	129
in Lissevege:	
elemosinam Walteri Crumelin ¹⁹ ;	130
in Herzele:	
sex mensuras;	131
in Woormoud:	
duas mensuras a Gerardo decano;	132
Altare de Formels, quemadmodum ab Alviso, Atrebatensi epis- copo, canonice vobis concessum est et scripto suo confirma- tum ²⁰ ;	133
et elemosinam Petri de Mannul ²¹ .	134

19. Walter Crommelin van Lissewege is bekend van 1127 tot 1133. Deze Walter is een zeer rijke en beroemde ridder, gehuwd met de dochter van de burggraaf van Brugge, Haket, uit de machtige familie van de Erembalden, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. I, p. 221 en dl. II, nr. 39/22.

20. Cf. *supra*, tienden.

21. Petrus van Maisnil (dep. Nord, arr. Rijsel) was een ridder uit de omgeving van Rijsel. Hij verschijnt in bijna alle oorkonden uit de omgeving van Rijsel in de tweede helft van de twaalfde eeuw. Hij was een belangrijk figuur en toen hij gevangen genomen werd in de slag bij Bouvines stond op zijn hoofd een losprijs van 3500 pond, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. I, p. 400.

Sepulturam quoque ipsius loci liberam esse decernimus, ut eorum devocioni et extreme voluntati, qui se illic sepeliri deliberaverint, nisi forte excommunicati vel interdicti fuerint, nullus obsistat, salva tamen iusticia illarum ecclesiarum a quibus mortuorum corpora assumuntur. Obeunte vero te nunc eiusdem loci abbate, vel tuorum quolibet successorum, nullus ibi qualibet subreptionis astucia seu violentia preponatur, nisi quem fratres communi consensu, vel fratrum pars consilii sanioris, secundum Dei timorem et Beati Augustini regulam providerint eligendum. Decernimus ergo ut nulli omnino hominum liceat prefatam ecclesiam temere perturbare, aut eius possessiones auferre, vel ablatas retinere, minuere, seu quibuslibet vexationibus fatigare, sed omnia integra conserventur eorum, pro quorum gubernatione ac sustentacione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolice auctoritate et diochesani episcopi canonica iusticia.

Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona, hanc nostre constitutionis paginam sciens, contra eam temere venire temptaverit, secundo terciove commonita, nisi reatum suum congrua satisfactione correxerit, potestatis honorisque sui careat dignitate, reamque se divino iudicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat, et a Sacratissimo Corpore ac Sanguine Dei et Domini Redemptoris Nostri, Jhesu Christi, aliena fiat, atque in extreme examine districte ultionis subiaceat. Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini Nostri Jhesu Christi, quatinus et hic fructum bone actionis percipiant et apud districtum iudicem premia eterne pacis inveniant. AMEN. AMEN.

Rota:

Adiuva nos Deus salutaris noster.
Sanctus Petrus, Sanctus Paulus.
Lucius pape III.

Naast de rota:

† Ego Johannes, presbyter cardinalis, tituli Sancti Marci ²².
† Ego Petrus, presbyter cardinalis, tituli Sancte Susanne.
† Ego Vivianus, tituli Sancti Stephani in Celio Monte, presbyter cardinalis.
† Ego Laborans, presbyter cardinalis Sancte Marie Trans Tiberum, tituli Calixti.

Kolom 1 onder de rota:

† Ego Lucius, Catholice Ecclesie episcopus.
† Ego Theodinus, Portuensis et Sancte Letisine sedis episcopus ²³.

22. De getuigenlijst is volledig juist in vergelijking met getuigenlijsten uit deze jaren, cf. *Regesta pontificum Romanorum, ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*, uitg. PH. Jaffé en W. Wattenbach, dl. II, 1888, p. 431-432.

23. Het betreft hier *Theodinus, Portuensis et Sanctae Rufinae sedis*

- † Ego Henricus, Albanensis episcopus.
 † Ego Paulus, Perilevesterimus episcopus ²⁴.

Kolom 2 naast kolom 1 onder de rota:

- † Ego Jacobus, diaconus cardinalis Sancte Marie in Cosmiden ²⁵.
 † Ego Ardicio, diaconus cardinalis Sancti Theodori.
 † Ego Gracianus, Sanctorum Cosme et Damiani diaconus cardinalis.
 † Ego Lobo, diaconus cardinalis Sancti Augustini ²⁶.

Datum Anagniae ²⁷, per manum Alberti, Sancte Romane Ecclesie presbyteri cardinalis et cancellarius, III° nonas Januarii, indictione secunda, Incarnationis Dominice anno M^o C^o LXXXIII°, pontificatus vero Domini Lucii pape tercii, anno terciio.

6

Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen (1168-1191), bevestigt de schenking in Fromelles, vanwege zijn baljuw Petrus van Maisnil ¹.

(1189)

- A. *Origineel*: niet voorhanden.
 B. *Afschrift* (14 september 1316) in *vidimus* van de proost van het Sint-Maartenskapittel te Ieper: niet voorhanden.
 C. *Afschrift* (circa 1420) van B in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 26: van onbekende hand.
 D. *Afschrift* (zestiende eeuw) van A op een reepje perkament in AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 3: van onbekende hand, onvolledig. Titel: «Previlegium capellanie de Fourmelles».
 E. *Afschrift* (1568) van C in RAB, *Fonds Aanwinsten*, nr. 3904, Cartularium D, f. 14^v-15: onder toezicht van twee functionarissen van de kasselrij van Veurne Anbacht: (.) Zannequin, notaris en (.) De Wilde, pensionaris. Titel: «Vidimus de terra capellanie de Fourmelles.»

---

episcopus, welke de bronnen ondertekende van 5 november 1181 tot 11 november 1185, cf. *Regesta pontificum Romanorum, ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*, uitg. PH. Jaffé en W. Wattenbach, dl. II, 1888, p. 431-432.

De lijst van getuigen omvat meerdere verkeerde lezingen. De kopiist moet over een onduidelijke tekst hebben beschikt en blijkt de aanduidingen in afkorting niet te kennen.

24. Het betreft hier *Paulus, Praenestinus episcopus*, cf. *Ibidem*.

25. Het betreft hier *Jacinthus, diaconus cardinalis Sancte Marie in Cosmedin*, cf. *Ibidem*.

26. Het betreft hier *Bobo, diaconus cardinalis Sancti Angeli*, cf. *Ibidem*.

27. Het betreft hier een verkeerde interpretatie, want de kopiist las *Ineragii*.

1. Deze gift is voldoende betuigd in vele andere bronnen van

F. *Afschrift* (1568-1572), vermoedelijk van D, in AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium B, f. 93-93^v, onder toezicht van (.) Mazeman.
Titel: «Vidimus de terra capellanie de Formelles».

Geen *uitgave* bekend.

Vermelding:

1. *Handschrift* (1741) in AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 608, f. 47^v: meldt de aanwezigheid van B onder kwotatie: K.A.

Ego Phillippus^a, Flandrie^b et Viromandie^c comes ².

Notum fieri volo tam presentibus quam futuris, quod elemosinam illam, quam fidelis meus Petrus de Maisnilio^d fecit ecclesie Sancti Vedasti^e de Eiversham^f, scilicet duo bonaria^g et dimidium prati, et tria bonaria^h et circiter quartam partem terre arabilis, et duos manipulos decime de terra Hellini de Hagemucsardⁱ, quoniam^j de me tenebat, laudo libensque concedo, et ad preces fidelis mei Hellini senescalli^k, de cuius feodo predicta erant, qui^l et sigillum suum presenti carte apposuit, et prefati eciam^m Petri, quiⁿ suum pariter appendit, presentem feci paginam sigilli mei impressione^o muniri, et testium subnotatione firmari. Nichilominus^p eciam^q confirmandum pariter esse decrevi quod ecclesia ³ prefata sepe dicto Petro firma pollicitatione concessit, et sigilli sui roboratione firmavit, quod in ecclesia ⁴ de Formelles^r, ad altare Beate Marie, perpetuum solius electione capituli instituet sacerdotem, qui pro animabus specialiter Petri et Rogeri, filii eius, et predecessorum eorundem^s ac deinceps successorum, divina tenebitur celebrare. Si qua autem die in capitulat^t prefati Petri cantaverit^u, ea die a servitio^v erit predicti altaris immunis^w.

Testes: Gerardus^x, prepositus Insulensis ⁵. Johannes^y, castellanus

---

(a) D: Philippus; (b) DF: Flandrensis; (c) DF: Viromandensis; (d) D: Maisnilco, F: Meisnilio; (e) F: Vidasti; (f) DF: Eversam; (g) DF: bonnaria; (h) D: bonnaria; (i) D: Hellini de Hagenincsard, F: Hellini de Hagemincsart; (j) DF: quam; (k) D: senescalli, F: senescalli; (l) D: cui; (m) DF: etiam; (n) D: cui; (o) DF: inpressione; (p) D: Nihilominus; (q) DF: etiam; (r) DF: Fourmelles. (s) F: ereundem; (t) D: capella, F: cappella; (u) D: cantaretur; (v) F: servitio; (w) D: in munis; (x): Gherardus; (y) F: Joannes;

Eversam, zowel in grondboeken, kroniek als in processen, welke zich beroepen op deze schenkingsoorkonde. De vele afschriften en *vidimus*-teksten getuigen van een konstante traditie van deze tekst.

2. Als grondtekst werd de tekst C genomen. Varianten in voetnoot.

3. In het afschrift D ontbreekt de zin: «ecclesia prefata sepe dicto Petro firma pollicitatione concessit, et sigilli sui roboratione firmavit, quod». Deze vergissing is te verklaren daar achtereenvolgens de zinsneden: «quod ecclesia» en «quod in ecclesia» de verwarring hebben veroorzaakt. In het afschrift F ontbreekt dezelfde zin, maar hier werd het tekort aangevuld door dezelfde hand als in het handschrift zelf.

4. Hier eindigt de ontbrekende passage in D en F.

Insulensis^z 6. Hellinus de Broco. Egidius^{aa} de Wavrin. Rogerus^{bb} de Wicres^{cc}. Petrus de Vado.

Actum^{dd} anno Dominie^e M° C° LXXXIX^{ff}.

II. Proosten van Eversam vóór 1200.

Steunend op bronnen van de twaalfde eeuw, kan een lijst van proosten opgemaakt worden. In de behandelde periode zijn ons zes proosten bekend ¹.

1. Thomas ², vermeld in 1095 ³, 1100 ⁴, 1102 ⁵, 1109 ⁶ en 1121-1130 ⁷.

(z) D: Insulist; (aa) F: Igidius; (bb) DF: Rogerius; (cc) F: de Witres; (dd) D: *deest*; (ee) D: anno Incarnationis Domini millesimo centesimo octuagesimo nono; (ff) F: M° C° octuagesimo nono.

5. Gerard van de Elzas, kanselier, proost te Rijsel, bekend van 1183 tot 1204, cf. E. Reusens, *o.c.*, p. 82-90.
1204, cf. E. Reusens, *o.c.*, p. 82-90.

6. Jan I, burggraaf van Rijsel, is bekend in de bronnen van 1174 tot 1200, cf. E. Warlop, *o.c.*, dl. II, nr. 185/18.

1. Andere geschiedschrijvers hebben eveneens gepoogd een lijst van proosten op te stellen: G. De Meestere en A. Sanderus in de zeventiende eeuw, N. Huyghebaert in onze tijd. We geven hun jaartallen in voetnoot.

Voor de kroniekschrijver van Eversam steunden we op het handschrift in AGSB, *Fonds Bibliotheek Ter Duinen*, nr. 152/170. Deze lijst werd regelmatig bijgehouden.

2. Bij G. De Meestere vermeld in 1101 en 1109, cf. AGSB, *Fonds Bibliotheek Ter Duinen*, nr. 152/170. A. Sanderus vermeldt hem in 1101 en plaatst zijn overlijdensjaar in 1118, cf. A. Sanderus, *Flandria illustrata*, dl. II, p. 491.

N. Huyghebaert geeft als data op: 1095-1120. Als sterfdatum geeft hij 4 april 1130 op, zij het zonder zekerheid, cf. N. Huyghebaert, art. *Eversam*, - *DHGÉ*, dl. XVI, k. 127.

3. Cf. *Opera diplomatica et historica*, uitg. A. Miraeus en F. Foppens, dl. III, p. 21.

4. Cf. AGSB, *Fonds Lo*, nr. 2.

5. Cf. *Les cartulaires de la prévôté de Saint-Martin à Ypres*, uitg. E. Feys en A. Nelis, nr. 1.

6. Cf. F. Van De Putte, *Collégiale de Sainte-Walburge à Furnes*, p. 62.

7. Het is niet duidelijk of Thomas, abt van Sint-Winoksbergen, dezelfde persoon is als de proost van Eversam. Deze Thomas wordt abt omstreeks 1121 en sterft op 4 april 1130. Van hem is vermeld, dat hij voorheen proost was van reguliere kanunniken, zodat het mogelijk is dat deze Thomas de eerste proost van Eversam is geweest, daar in die periode geen andere Thomas als proost van reguliere kanunniken bekend is. Voor de rol van Thomas in Sint-Winoksbergen, cf. *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Bergues-Saint-Winoc de l'ordre de Saint-Benoît*, uitg. A. Pruvost, p. 96-98.

2. Hugo ⁸, vermeld in 1119 ⁹ en 1120 ¹⁰.
3. Albertus ¹¹, vermeld in 1133 ¹² en waarschijnlijk in de periode 1149-1166 ¹³.
4. Letbertus ¹⁴, vermeld in 1175 ¹⁵ en 1176 ¹⁶.
5. Anselmus ¹⁷, vermeld in 1181 ¹⁸, 1184 ¹⁹, 1185 ²⁰, 1187 ²¹, 1196 ²² en 1198 ²³.

---

8. Bij G. De Meestere enkel in bijvoeging bekend, cf. AGSB, *Fonds Biblioteek Ter Duinen*, nr. 152/170, (in 1120). In de uitgave van de kroniek ook vermeld in 1124: «D. Hugo obiit post 1124», G. De Meestere, *Chronicon monasterii Evershamensis*, uitg. C. Carton en F. Van De Putte, p. 65. Bekend van 1119 tot 1128 bij N. Huyghebaert, *o.c.*, k. 127.

9. Cf. AGSB, *Fonds Lo*, nr. 4 en *Les cartulaires de la prévôté de Saint-Martin à Ypres*, uitg. E. Feys en A. Nelis, nr. 4.

10. Cf. *Chronicon et cartularium abbatiae Sancti Nicolai Furnensis, ordinis Praemonstratensis, et chronicon Bethaniae seu domus S. Joseph Furnensis*, uitg. F. Van De Putte en C. Carton, p. 54.

11. Bij G. De Meestere vermeld in 1134, cf. AGSB, *Fonds Biblioteek Ter Duinen*, nr. 152/170. A. Sanderus vermeldt hem in 1133 en plaatst zijn overlijdensjaar in 1180, cf. A. Sanderus, *Flandria illustrata*, p. 491. N. Huyghebaert vermeldt hem in 1133, cf. N. Huyghebaert, *o.c.*, k. 127.

12. *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Bergues-Saint-Winoc de l'ordre de Saint-Benoît*, uitg. A. Pruvost, p. 104.

13. «Geraldo, Dei gratia Tornacensium episcopo, frater A., eiusdem Dei vocatione Eversamensium minister ...», *Veterum aliquot scriptorum qui in Galliae bibliothecis maxime Benedictinorum latuerant, spicilegium*, uitg. L. D'Achery, dl. II, Parijs, 1657, p. 446.

14. Volgens G. De Meestere overleden in 1180 en in aanvulling vermeld in 1175, cf. AGSB, *Fonds Biblioteek Ter Duinen*, nr. 152/170. Bij A. Sanderus niet gegeven. N. Huyghebaert vermeldt hem in 1175-1176, cf. N. Huyghebaert, art. *Eversam*, - DHGE, dl. XVI, k. 127.

15. *Chronicon et cartularium abbatiae Sancti Nicolai Furnensis, ordinis Praemonstratensis, et chronicon Bethaniae seu domus S. Joseph Furnensis*, uitg. F. Van De Putte en C. Carton, p. 213.

16. *Ibidem*, p. 87 en 88.

17. Bij G. De Meestere in aanvulling vermeld in 1181 en 1183, cf. AGSB, *Fonds Biblioteek Ter Duinen*, nr. 152/170. A. Sanderus vermeldt hem in 1181, cf. A. Sanderus, *Flandria illustrata*, dl. II, p. 491. N. Huyghebaert vermeldt hem van 1181 tot 1208, cf. N. Huyghebaert, *o.c.*, k. 127.

18. Cf. AGSB, *Fonds Lo*, nr. 14.

19. In de bulle van paus Lucius III aan Eversam, cf. Bijlage I.

20. *Chronicon et cartularium abbatiae Sancti Nicolai Furnensis, ordinis Praemonstratensis, et chronicon Bethaniae seu domus S. Joseph Furnensis*, uitg. F. Van De Putte en C. Carton, p. 214.

21. Cf. *Les cartulaires de la prévôté de Saint-Martin à Ypres*, uitg. E. Feys en A. Nelis, nrs. 40 en 41.

22. *Ibidem*, nr. 51.

23. *Ibidem*, nr. 53.

6. H. ²⁴, vermeld omstreeks 1195-1196 ²⁵.

De persoon Snellard ²⁶, vermeld als *abt* van Eversam in 1150 ²⁷ is ons verder niet bekend.

III. Tabel van grondbezittingen per parochie.

De vergelijking van bezittingen van Eversam per plaatsaanduiding is een onderneming, welke niet op alle punten een sukses kan zijn. Er zijn in de loop der tijden veranderingen van plaatsnamen ontstaan en anderzijds hadden de grondboeken veelal een verschillend opzet. Met deze restrictie voor ogen mag men toch volgend resultaat waarnemen.

	1184 ¹	1303 ²	1638 ³	1787 ⁴
Adinkerke	8	—	14	14
Alveringem	30,5	32	27	21

24. In de lijsten van G. De Meestere, A. Sanderus en N. Huyghebaert niet bekend en in de traditie van Eversam nergens vermeld.

25. Cf. *Actes et documents anciens intéressants la Belgique*, uitg. C. Duvivier, nr. 109. In deze bron schenkt Boudewijn, graaf van Vlaanderen (1194-1205), een rente aan het klooster van Clairmarais omstreeks 1195-1196. Als ondertekenaar is vermeld: «H. prepositus (de) Eversam». In deze studie is het niet mogelijk deze oorkonde aan een verdere kritiek te onderwerpen. Indien deze proost zou bestaan hebben op het einde van de twaalfde eeuw, dan zou de datering van Anselmus bij N. Huyghebaert verkeerd zijn. Het is ons niet bekend waarop het jaartal 1208 voor Anselmus bij N. Huyghebaert steunt. Het is ons wel bekend dat Jan I, na Anselmus in de archieven vermeld, in vele oorkonden omstreeks 1220 bekend is. N. Huyghebaert geeft voor Jan I als data: 1219-1221, cf. N. Huyghebaert, *o.c.*, k. 127. In onze dokumentatie is Jan I reeds als proost bekend in een oorkonde van 22 juli 1217, cf. *Chronicon et cartularium abbatiae Sancti Nicolai Furnensis, ordinis Praemonstratensis, et chronicon Bethaniae seu domus S. Joseph Furnensis*, uitg. F. Van De Putte en C. Carton, p. 139.

26. Snellaard is een tweestammige Germaanse naam, welke vrij frekwent voorkwam in de Middeleeuwen, cf. J. Van Der Schaar, *Woordenboek van voornamen. Inventarisatie van de doop- en roepnamen met hun etymologie*, p. 232.

27. Cf. *Régestes de Thierry d'Alsace, comte de Flandre*, uitg. H. Coppiters Stochove, dl. IV, nr. 96.

1. Benaderende telling uit de bulle van 1184, cf. AGSB, *Fonds Eversam*, Cartularium C, f. 1-2.

2. Benaderende telling van het grondbezit via het pachtinkomen en de erfrechterlijke bezittingen, opgegeven in 1303, cf. AGSB, *Fonds Eversam*, rollen.

3. Telling van de bezittingen in afgeronde cijfers (de lijnen en roeden zijn in het eindresultaat weggelaten) van 1638, cf. AGSB, *Fonds Eversam*, rollen.

4. Telling met afronding der cijfers zoals in vorige telling. Het

Beveren/IJzer	9,5	2	8	8
Bulskamp	132 ⁵	35	24	36
Diksmuide	—	3	—	—
Elverdinge	2	2	—	—
Flêtre ⁶	—	—	2	2
Grevelingen ⁷	—	1	—	—
Haringe	38,5	26	8	3
Herzeele ⁸	6	13	1	1
Hondschoote ⁹	—	6	—	—
Hoogstade	119,5	108	158	217
Ieper	—	2	—	—
Izenberge	—	2	6	—
Kaaskerke	—	5	11	—
Killem ¹⁰	—	8	—	—
Krombeke	61	—	63	58
Lampernisse	—	57	—	—
Linselles ¹¹	7	4	—	—
Lo	44,5	68	61	60
Loker	—	30	—	—
Merkem	—	—	8	7
Meteren ¹²	20	—	—	—
Nieuwkapelle	—	1	—	—
Oostvleteren	78,5	58	60	59
Oudekapelle	—	40	—	—
Pervijze ¹³	29 ¹⁴	111 ¹⁵	134	145

grondboek van 1787 is te vinden in het AGSB, *Fonds Eversam*, nr. 655. Het is het laatste grondboek vóór de Franse Revolutie het klooster verwoestte. In de cijfers zien we het gestagneerd grondbezit van Eversam vanaf 1184 tot aan de Franse Revolutie.

5. Hieronder is een schenking van honderd gemeten vormoer, welke blijkbaar nooit in pacht werd uitgegeven en welke in latere tijden nooit werd omschreven.

6. Flêtre: dep. Nord, arr. Hazebroek.

7. Grevelingen: dep. Nord, arr. Duinkerke.

8. Herzeele: dep. Nord, arr. Duinkerke.

9. Hondschoote: dep. Nord, arr. Duinkerke.

10. Killem: dep. Nord, arr. Duinkerke.

11. Linselles: dep. Nord, arr. Rijsel.

12. Meteren: dep. Nord, arr. Hazebroek.

13. In de documenten van 1184 en 1303 is de naam *Bercla* opgegeven.

14. Er waren 9 gemeten en 38 iugera (= circa 20 gemeten), cf. H. Doursther, *Dictionnaire universel des poids et mesures anciens et modernes contenant des tables des monnaies de tous les pays*, p. 181.

15. Op het einde van dit grondboek is Berkele een tweede keer

Pollinkhove	92	33	28	— 16
Poperinge	—	—	—	0,5
Proven	41	26	—	26
Reninge	—	5	5	5
Rexpoëde ¹⁷	—	1,5	—	—
Stavele ¹⁸	245 ¹⁹	256	531	520
Steenvoorde ²⁰	6	—	—	—
Teteghem ²¹	40	—	—	—
Uxem ²²	5	50	—	—
Veurne	20	—	—	—
Watou	—	2	—	—
Westvleteren	103	90	60	80
Woesten ²³	—	13	—	—
Wormhoudt ²⁴	2	3	—	—
Wulveringem	—	2	—	—
Diepezele ²⁵	371	—	—	391

vermeld, nu met 214 gemeten. Dit bezit is niet hetzelfde als voorgaande en kan niet verder gesitueerd worden.

16. De bezittingen in Pollinkhove in 1787 zijn niet vermeld. Enkele pachters uit Hoogstade hadden gronden van Eversam uit Pollinkhove. Daar dit grondboek de bezittingen opsomt per pachter, is het moeilijk de gronden op te tellen per gemeente. In dit geval resorteren ze deels onder het getal van Hoogstade, deels onder niet bekende gemeenten.

17. Rexpoëde: dep. Nord, arr. Duinkerke.

18. De plaatsnaam Stavele is in de dokumenten van 1184 en 1303 niet gegeven. De beschrijvingen beginnen onmiddellijk met het opsommen van gronden, welke in de onmiddellijke nabijheid van het klooster liggen. Aangezien Eversam op de grens lag van Stavele, Westvleteren, Oostvleteren en Hoogstade is niet onmiddellijk duidelijk waar deze nabije gronden gelegen waren. In beide jaren was wellicht ook de eigen gronduitbating niet vermeld.

19. Er waren 194 gemeten en 90 iugera (= circa 50 gemeten), cf. H. Doursther, *ibidem*.

20. Steenvoorde: dep. Nord, arr. Hazebroek.

21. Teteghem: dep. Nord, arr. Duinkerke.

22. Uxem: dep. Nord, arr. Duinkerke.

23. De lokaliteit *Wastina Capella* zou Woesten kunnen zijn.

24. Wormhoudt: dep. Nord, arr. Duinkerke.

25. De juiste omschrijving van Diepezele, *Wastina nostra*, en de bossen is niet in gemeentenamen te vatten. Deze drie lokaliteiten omvatten telkens gebieden, welke verspreid liggen over Krombeke, Proven, Westvleteren en Poperinge. De globale cijfers van deze vier gemeenten veranderen dan ook naargelang ze gerekend werden bij de bossen, bij de *Wastina* of bij de heerlijkheid Diepezele, welke in 1184 misschien wel de tiende van Trist kon omvatten.

Wastina ²⁵	—	265	—	—
Bossen ²⁵	—	—	421	—
Totaal ²⁶	1520	1580	1628	1650

---

26. In dit totaal werd rekening gehouden met de onderverdeling in lijnen en roeden, welke in bovenvermelde cijfers, om redenen van overzichtelijkheid, werden weggelaten. Zo kan de samentelling in de tabel enigszins verschillen van de totaalcijfers, welke eronder staan. Het verschil van ongeveer 240 gemeten bij de samentelling van de tabel van 1303 is grotendeels te verklaren door het niet inschakelen van 214 gemeten in Berkele, cf. *supra*, voetnoot 15.

De Opstand van Brugge tegen Graaf Robrecht van Bethune en zijn zoon Robrecht van Kassel in 1321-1322

*Het laatste politieke optreden van de volksleiders
Pieter de Coninc en Jan Breidel.*

Van een oproer te Brugge bij het einde van de regering van Robrecht van Bethune - meer bepaald na de vrede van Parijs in 1320 - is weinig of niets bekend.

Afgezien van het geschil tussen Robrecht en zijn oudste zoon Lodewijk I van Nevers, en de agitatie van Robrecht van Kassel na de dood van de graaf (17 sept. 1322), weten de kroniekschrijvers uit deze tijd ons niets mede te delen over de binnenlandse toestand van het graafschap Vlaanderen tijdens deze nochtans zeer onrustige periode¹. Anderzijds zijn de archiefbronnen, waarop men hier overwegend aangewezen is, niet bijster overvloedig en tevens onvolledig. Voor alwie de dramatische gebeurtenissen van de volgende jaren, tijdens de opstand van Kustvlaanderen (1323-1328) grondig wil interpreteren, is deze leemte in het bronnenmateriaal bijzonder hinderlijk.

---

1. De belangrijkste verhalende bron voor deze tijd en de daaropvolgende jaren, is het *Chronicon comitum Flandrensium*, uitg. J.J. De Smet, in: *Corpus chronicorum Flandriae*, dl 1, Brussel 1837, bl. 183 e.v. Alleen de 16e eeuwse compiler Jacob de Meyere (Meyerus) die, naast oorkonden, wellicht een verhalende bron heeft geraadpleegd die verloren is gegaan, vermeldt enkele schaarse gegevens over de opstand van Brugge in nov. 1321 (*Commentarii sive annales rerum Flandricarum*, Antwerpen 1561, bl. 123). Ongeveer dezelfde feiten vindt men bijna woordelijk vertaald bij N. Despars, *Cronycke van den lande ende graefsepe van Vlaendren (405-1492)*, uitg. J. De Jonghe, dl. 2, Brugge 1838, bl. 217.

Twee dokumenten echter, die van uitzonderlijk belang zijn voor de kennis van de sociale en politieke troebelen in Vlaanderen, vooral te Brugge, tussen 1319 en 1322, dienen hier even te worden toegelicht. Lange tijd zijn ze aan de aandacht van vele historici voorbijgegaan.

Het eerste is een niet gedateerd stuk uit het voormalig stedelijk archief van Ieper. Alhoewel het origineel tijdens de eerste wereldoorlog verloren ging, was het reeds lang door J. Kervyn de Lettenhove uitgegeven². Het betreft een memorandum opgesteld door de stad Brugge, waarin de grieven van de inwoners worden opgesomd tegen Robrecht van Kassel, tweede zoon van Robrecht van Bethune. Op het einde van het document worden ook klachten van andere steden, zoals Gent en Kortrijk, bondig uiteengezet. Alhoewel J. Kervyn zich bewust was van de waarde van dit memorandum wist hij er echter weinig gebruik van te maken, vooral omdat hij ten onrechte meende dat het rond 1320-21 was opgesteld. P. Thomas, die in een artikel over een episode tijdens de opstand van Kustvlaanderen eveneens de aandacht op dit document vestigde, beging ten andere dezelfde vergissing³. In de biografieën over Robrecht van Kassel van J. Carlier en H. Pirenne treft men geen spoor aan van conflicten tussen Robrecht en de stad Brugge in 1321-22. De auteurs schijnen het memorandum blijkbaar niet te hebben gekend⁴. Van zijn kant meende E. De Saegher dat het bewuste document van 1322 dateerde⁵. Oorkonden uit de archieven van Brussel, Gent

---

2. J. Kervyn de Lettenhove, *Robert de Cassel, document inédit du 14e siècle*, in: *Hand. Emulatie Brugge*, dl. 13 (1851-54), bl. 369-376. (Voortaan geciteerd: *Memorandum van Brugge, 1322*, uitg. Kervyn).

3. P. Thomas, *Le comte de Flandre, Louis de Nevers, voulut-il faire tuer son oncle, Robert de Cassel, comme les chroniques françaises l'affirment?*, in: *Bull. de la comm. hist. du dép. du Nord*, dl. 33 (1930), bl. 330, noot 2.

4. J. Carlier, *Robert de Cassel (1265-1331)*, in: *Annales du comité flamand de France*, dl. 10 (1868-69); H. Pirenne, *Robert de Flandre, sire de Cassel*, in: *Biographie Nationale*, dl. 19 (1907), kol. 463-474.

5. E. De Saegher, *Notice sur les archives communales d'Ypres et documents pour servir à l'histoire de Flandre au 13e au 14e siècle*, Ieper 1898, bl. 28-29.

en Brugge tonen aan dat hij gelijk had. Het memorandum vermeldt immers feiten die zich tussen 1319 en 1322 hebben voorgedaan. Het werd waarschijnlijk opgesteld om voorgelezen te worden tijdens een parlement dat te Ieper gehouden werd na de dood van de graaf (17 sept. 1322), toen Robrecht van Kassel zich van de macht wilde meester maken ten nadele van Lodewijk van Crécy.

Het tweede belangrijke document voor deze periode is een speciale rekening van de stad Brugge, gaande van 18 november 1321 tot omtrent het voorjaar van 1322. De rekening handelt over de opstand van Brugge op 18 nov. 1321 en over de nasleep ervan. De eerste folio's bevatten de namen van een aantal brugse rebellen, die bij deze gelegenheid de stad hadden verlaten en wier goederen door de magistraat werden in beslag genomen en verkocht⁶. A. Duclos heeft de rekening vroeger gebruikt in een artikel over Jan Breidel en er zelfs enkele fragmenten uit gepubliceerd⁷. Van de inzet van de strijd van 1321 heeft hij echter geen snars begrepen en de feiten verkeerd voorgesteld. Ook heeft hij het verband niet ingezien tussen deze rekening en het bovengenoemde memorandum van Brugge dat hij niet vermeldt. J.F. Verbruggen heeft uit de rekening van 1321-22 enkele gegevens geput voor een studie over de organisatie van de militie te Brugge in de 14e eeuw, alsook voor enkele artikels in verband met de brugse volksleiders Pieter de Coninc en Jan Breidel. De opstand van 1321-22 echter, heeft hij als dusdanig niet behandeld⁸.

Het is pas wanneer men het memorandum van 1322 en de speciale rekening van 1321-22 naast elkaar legt, dat een bevredigende basis kan worden gevonden om de laatste

---

6. Brugge, Stadsarchief (= S.A.), Fonds: *Forfaitures et otages*, Speciale rekening van 1321-22 (15 folio's).

7. A. Duclos, *Jan Breidel volgens onze stadsrekeningen en andere oorkonden*, in: *Rond den Heerd*, jg. 17 (1882), bl. 267-68.

8. J.F. Verbruggen, *De organisatie van de militie te Brugge in de 14e eeuw*, in: *Hand. Emulatie Brugge*, dl. 87 (1950), bl. 163-170; id., *Brugse volksleiders en ridders in 1302*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 15 (1955), nr 6, kol. 244; id., *Beschouwingen over 1302*, in: *Hand. Emulatie Brugge*, dl. 93 (1956), bl. 47; id., *Pierre de Coninc et Jean Breidel, tribuns brugeois au début du 14e siècle*, in: *Le Moyen-Age*, dl. 76 (1970), bl. 86-87.

regeringsjaren van graaf Robrecht van Bethune in een juist daglicht te plaatsen.

Sedert de eerste vrede van Parijs van 1316, stuitten de binnenlandse en vooral de buitenlandse politiek van Robrecht van Bethune, die op verdere strijd tegen Frankrijk gericht was, op steeds heftiger verzet bij een aanzienlijk deel van de bevolking in de vlaamse steden.

In 1318 - op het ogenblik dat een nieuwe oorlog met Frankrijk dreigde - lag de graaf met Brugge overhoop, waar het, geheel het jaar door, bijzonder onrustig was⁹. Uit het schaarse bronnenmateriaal waarover men beschikt, kan worden afgeleid dat de grond van de onenigheid eerder van interne aard was¹⁰. Het is mogelijk dat de moeilijkheden verband hielden met het beleid van Robrecht van Kassel, tweede zoon van de graaf, die toen reeds in feite het graafschap bestuurde (zie verder). Lodewijk I van Nevers,

---

9. Brugge, S.A., *Stadsrek. 1318*, fol. 20 v°-21 v°, 23-23 v°, 27 v°, 29-29 v°, 31-31 v°, 48-48 v°, 53 v°-55 v°. Sommige posten uit de stadsrekening laten vermoeden dat Brugge op een bepaald ogenblik, een blokkade van de stad, langs Damme, gevreesd heeft (fol. 28).

10. Op 12 febr. 1318 gaven de nieuwe brugse schepenen aan de graaf de verzekering dat zij hem, bij een eventuele oorlog tegen Frankrijk, zouden helpen (de schepenen Jacob de Scuetelare, die toen afwezig was, deed dit op 3 maart). Ze beloofden tevens hun best te doen om de moeilijkheden die tussen hem en de stad gerezen waren, in orde te brengen. Er wordt echter niet gezegd waarover het gaat. (Gent, Rijksarchief, Fonds St-Genois, oork. nrs 1338-1349 en 1355). De brugse schepenenbank van 1318 was samengesteld uit: Wouter de Rudder, Rogier van Coudebrouc, Clais van Scathille, Jan Bonin van den Gapere, Clais van Perone, Meus van Hertsberge, Jan Bachtenkist, Loys van Cassel, Jan de Mol, Michiel Crakebeen, Gilles van Wingene, Ghiselbrecht van Zomergem en Jacob de Scuetelare (cfr. Brugge, S.A., *Rek. 1318*, fol. 15). Alhoewel hier zowel ambachtslieden als poorters vertegenwoordigd waren, blijken deze laatsten toch in de meerderheid te zijn. Poorters waren o.a.: Rogier van Coudebrouc, Jan Bachtenkist en Loys van Cassel (Th. de Limburg-Stirum, *Codex dipl. Flandriae*, dl. 1, Brugge 1879, bl. 405-406), Meus van Hertsberge, Jan Bonin van den Gapere en Clais van Perone (Brugge, S.A., *Vlootrek. 1316*, fol. 1 v°, 3 en 7) en Ghiselbrecht van Zomergem (*ibid.*, *Rek. 1311*, fol. 7 v°); Jacob de Scuetelare behoorde tot het ambacht der makelaars en waarden (*ibid.*, *Vlootrek. 1316*, fol. 12); Jan de Mol was een wever en Michiel Crakebeen een volder (*ibid.*, *Rek. 1312*, fol. 30); Gilles van Wingene was visverkoper (N. De Pauw, *L'enquête de Bruges après la bataille de Cassel, documents inédits publiés*, in: *Bull. C.R.H.*, 5e reeks, dl. 9 (1899), bl. 690).

oudste zoon van de graaf, slaagde erin de gemoederen tijdelijk tot bedaren te brengen¹¹.

Erger werd het in 1319 toen, bij nieuwe vijandelijkheden tussen Robrecht en de franse koning, de Gentenaren vlakaf weigerden met het grafelijke leger over de Leie naar Rijsel op te rukken¹². Over de reden van deze muiterij zijn we beter ingelicht. In het reeds geciteerde memorandum van Brugge van 1322, waarin op het einde ook enkele grieven van de stad Gent worden opgesomd, staat duidelijk dat de Gentenaren weigerden frans gebied te betreden « omme dat het was jeghen die vorme vander paise ende jeghen haren eed »¹³. Hieruit blijkt dat de stad afkerig stond tegenover een nieuw gewapend conflict en zich aan de vrede van 1316 wilde houden, die door de vlaamse gemeenten bij eed was bekrachtigd. Materiële overwegingen hebben hier zeker deze principiële houding helpen bepalen: de zware uitgaven die de krijgsverrichtingen voor de gemeenten meebrachten in een conflict dat eindeloos aansleepte, en de belangen van een deel van de poorterie voor wie het herstel van de handelsbetrekkingen tussen Vlaanderen en Frankrijk (sedert 1316) voordelig was. Ook de actie van de Leliaarts, die sedert lang opnieuw in de schepenbanken hadden postgevat, en de uitwerking van het pauselijk interdict dat over Vlaanderen was geworpen, mogen hier niet onderschat worden.

Weliswaar slaagde de graaf erin Gent naderhand te bedwingen, doch het verzet van de grote gemeenten tegen zijn binnenlandse en buitenlandse politiek hadden zijn positie dermate ondermijnd, dat aan een voortzetting van de strijd niet meer te denken viel. Noodgedwongen onderwierp Robrecht van Bethune zich aan de franse koning Filips V. Het resultaat was de vrede van Parijs van 1320, die voor de graaf in feite een kapitulatie betekende. Zo

---

11. Brugge, S.A., *Rek. 1318*, fol. 58 v°.

12. H. Van Werveke, *De Nederlanden tegenover Frankrijk (1305-1346)*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 3 (1951), bl. 26; P. Rogghé, *Het eerste bewind der gentse hoofdmannen (1319-1329)*, in: *Appeltjes van 't Meetjesland*, dl. 12 (1961), bl. 184-186.

13. *Memorandum van Brugge 1322*, uitg. Kervyn, bl. 374.

moest hij o.m. instemmen met de definitieve afstand van Waals-Vlaanderen (Rijsel, Dowaaï en Bethune) aan Frankrijk. Met het doel zijn invloed in Vlaanderen te versterken, slaagde Filips V er tevens in een huwelijk tot stand te brengen tussen zijn dochter Margareta en de kleinzoon van de graaf : Lodewijk II van Nevers (beter gekend onder de naam : Lodewijk van Crécy), die in Frankrijk was opgevoed. Deze laatste werd als troonopvolger van Vlaanderen erkend, zelfs wanneer zijn vader (Lod. I van Nevers) vóór zijn grootvader zou overlijden. Aan Robrecht, tweede zoon van de graaf, werd een apanagium toegewezen ter waarde van 10.000 lb. par. per jaar, hoofdzakelijk bezet op gebieden in het westen van Vlaanderen, met Kassel als centrum (vandaar zijn naam : Robrecht van Kassel)¹⁴.

De vrede van Parijs van 1320 betekende echter niet het einde van de jarenlange spanningen en woelingen in Vlaanderen. Ook de moeilijkheden tussen de graaf en de koning bleken niet definitief opgelost te zijn.

Een eerste reden voor deze onbehaaglijke toestand was de houding van de oude Robrecht van Bethune zelf, die in tegenstelling met de meerderheid van zijn onderdanen, koppig weigerde zich bij het voldongen feit neer te leggen en de vrede van 1320 boycotte. In maart 1321 beklaagde koning Filips V zich, bij monde van zijn commissarissen, bij de stadsmagistraat van Gent dat noch de artikels van de vrede van 1316, noch de latere overeenkomsten werden nageleefd. Gelijkaardige brieven, uit naam van de koning, werden ook gezonden naar de graaf en de steden Brugge en Ieper. De gentse schepenen antwoordden dat zij s'anderendaags over het verzoek van de koning zouden beraadslagen. Zij overtuigden de franse afgevaardigden van hun goede trouw en zegden dat zij steeds de vrede hadden gewild, doch dat zij hier samen moesten handelen én met de graaf én met de andere steden. Zij beloofden evenwel bij de stede-

---

14. H. Van Werveke, *op. cit.*, bl. 26. Id., *Lodewijk, graaf van Nevers en van Rethel, zoon van de graaf van Vlaanderen (1273 ?-1322). Een miskende figuur*, in : *Med. van de Kon. Vl. Acc. Lett. en Sch. Kunsten van België. Kl. der Letteren*, jg. 20 (1958), nr 7, bl. 55-56.

lijke magistraten aan te dringen en de brief van de koning te beantwoorden ¹⁵.

Een nog grotere reden van misnoegdheid en van permanente onrust was het willekeurig optreden van Robrecht van Kassel, dat reeds vóór, doch vooral na 1320, de publieke opinie in beroering bracht. Op een handige manier had deze tweede zoon van de graaf van de moeilijke omstandigheden in Vlaanderen gebruik weten te maken om zijn persoonlijke macht te vergroten. In tegenstelling met zijn oudere broer Lodewijk I van Nevers, die zich in 1315 bij het conflict tussen Vlaanderen en Frankrijk afzijdig hield, en in 1317, toen oorlog dreigde, geen enkele keer in Vlaanderen verbleef, had Robrecht van Kassel (uit berekening ?) actief de oorlogspolitiek van zijn vader gesteund ¹⁶. Zozeer had hij het vertrouwen van de oude graaf weten te winnen dat hij vanaf 1318 (en misschien zelfs vroeger) in feite met het bestuur van het graafschap gelast werd. Zoals uit het memorandum van 1322 blijkt, was hij het die in 1319 de leiding had van het vlaamse leger, dat van uit Kassel tot de aanval wilde overgaan, toen plots de Gentenaren weigerden over de Leie te trekken ¹⁷. Wanneer de graaf, in het voorjaar van 1320, zich klaarmaakte om naar Parijs te gaan voor de vredesbesprekingen, was het opnieuw Robrecht van Kassel die door hem benoemd werd tot « mambour, wardeur, deffendeur, gouverneur desseure tous et devant tous... » ¹⁸.

Na de vrede van Parijs nam zijn macht zelfs nog toe. Zijn grootste triomf beleefde hij op het einde van 1320, toen zijn oudere broer Lodewijk I van Nevers, op grond van duistere beschuldigingen, op last van zijn vader aangehouden en in het kasteel van Rupelmonde opgesloten werd. De arrestatie van Lodewijk was in de eerste plaats het gevolg van een aktie onder bepaalde edelen, die hem vijan-

---

15. H. Vander Linden, *Les relations politiques de la Flandre avec la France au 14e siècle*, in: *Bull. C.R.H.*, 5e serie, dl. 3 (1893), bl. 494-496.

16. H. Van Werveke, *Lodewijk, graaf van Nevers*, ... bl. 45, 46-50.

17. *Memorandum van Brugge, 1322*, uitg. Kervyn, bl. 374.

18. Lille, Arch. Dép. du Nord, B. 1268, nr 5.267.

dig gezind waren, en vooral van Robrecht van Kassel en zijn omgeving¹⁹. Deze laatste zag immers in zijn broer, die bij de gemeenten zeer populair was, een ernstige hinderpaal om de macht in Vlaanderen volledig in handen te krijgen.

Het binnenlands bestuur van Robrecht lokte echter weldra hevig verzet uit. De Bruggelingen beschuldigden hem van machtsmisbruik, omkoperij en miskennis van de stedelijke privileges. Volgens het memorandum van 1322, aarzelde hij niet om de prijzen van bepaalde handelswaren kunstmatig op te drijven. Zo sloot hij met enkele van zijn partijgangers een overeenkomst om al het aluin dat zich in Vlaanderen bevond of ingevoerd werd, op te kopen en de verkoop ervan te monopoliseren om aldus de prijs voor eigen rekening naar believen te bepalen. Hebzucht, maar vooral berekening schijnen hier dit optreden te verklaren. Misschien wilde hij daarmee druk uitoefenen op een stad, waar de meerderheid hem niet gunstig gezind was. Daar het aluin in het fabricatieproces van het vlaamse laken een belangrijke rol speelde, bracht deze maatregel de belangen van de ondernemers sterk in het gedrang. Toen Brugge als vanzelfsprekend hierop reageerde en Robrechts plannen dwarsboomde, nam deze laatste zijn toevlucht tot andere middelen. Door toedoen van zijn partijgangers die in de schepenbank zaten, dwong hij de kooplieden, hetzij door geweld, hetzij door omkoperij, de waarschuwingen van de stad op dit punt te negeren²⁰. Bepaalde waren zoals zeem, geroofd goed e.a., die te Brugge gelost werden, liet hij opkopen terwijl dit aan anderen verboden werd. Het ergste was nog dat hij zichzelf liet omkopen en oogluikend toeliet

19. H. Van Werveke, *op. cit.*, bl. 57-58.

20. *Memorandum van Brugge, 1322*, uitg. Kervyn, bl. 370-71 : « It. dat mijn here R. makede binder stede van Brughe, metgaders andere lieden, eninghe omme alt aluun te copene dat int land was ende int land comen zoude, omme dat hiet ende de sine houden zouden met ere hand in hoghen ende in zwaren prise, ende ghemeenlike die coepsmanscepe ende tland der mede te verscalkene omme allene zinen wille te vulcomene in ghiericheiden. Ende als hie al die vors. enighe niet vulcomen mochte bi datter die ghoeude van der stede jeghen waren, so dwanc hie den coepman dat hie die vorwarde quite schelden moeste bi forchen ende bi mieden, midz den ghonen die van siere partijen waren in wetten, die de miede hieven ».

dat de kooplieden levensmiddelen naar het buitenland exporteerden, hetgeen door de graaf verboden was ²¹.

Een andere bron van ergernis was, dat Robrecht van Kassel, zowel vóór als na 1320, de anti-franse politiek van zijn vader bleef steunen en de vrede saboteerde. Zo verbood hij de achterstallige sommen af te betalen die men de franse koning, krachtens de verdragen, nog verschuldigd was ²².

Zoals hierboven reeds werd aangetoond, is het duidelijk dat Robrecht een dergelijke politiek slechts heeft kunnen in stand houden doordat hij, zoals het memorandum meermaals aanstipt, over partijgangers beschikte, van wie hij er enkelen - zoals te Brugge - in de schepenbank had weten te loodsen ²³.

De misnoegdheid over het bestuur van Robrecht van Kassel nam te Brugge, bij de meerderheid van de bevolking, weldra zulke afmetingen aan, dat het in het voorjaar van 1321 tot een ernstige botsing kwam tussen de stad en de zoon van de graaf. Robrecht wilde de geest van verzet met geweld de kop indrukken. Waarschijnlijk rond die tijd liet

---

21. *Ibid.*, bl. 371.

22. *Ibid.*, bl. 371: « It. dat die achterstelle van tsoninx ghelde als van den paise verachtert blief te gheldene bi verbiedene van minen here R. ende van den ghonen die van siere alianchen waren, ende de welke hie in wetten hadde ghedaen zetten ».

23. *Memorandum*, 1322, bl. 370-71. Cfr. noten 20 en 22. De brugse stadsrekeningen, waarin de namen van de schepenen en de leden van de Raad opgetekend werden zijn echter voor de jaren 1319 tot en met 1331 (n.s.) verloren gegaan. Met behulp van andere archiefbronnen kan men voor 1321 (althans vóór het oproer van nov.) volgende schepenen terugvinden: Gilles van Rumbeke en Lamsin van de Lene (L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne Ecole Bogarde*, dl. 1 Brugge 1899, bl. 203); Martin de Twynre en Jan Scinkel fs. Jans (Brugge, R.A., *oork. bl.* 4405); Wouter Danwilt, Jan de Mol, Gilles van Wingene, Pauwels Bernard fs. ser Niclais en Jan van Laepscuere (*Ibid.*, *oork. bl.* 4089); Jacob van Coelkerke en Meus Gaye (*Ibid.*, *oork. bl.* 11.675). Rekening houdend met de verdere gebeurtenissen van 1321-22, weten we dat Martin de Twynre en Jacob van Coelkerke en heel waarschijnlijk ook Jan de Mol, die allen tot de ambachten van de draperie behoorden, partijgangers waren van Robrecht van Kassel en de graaf (zie noten 57, 58 en 103). Belangrijk is ook het feit dat Martin de Twynre en Jan de Mol in 1320 eveneens in de schepenbank zetelden (*Ibid.*, *oork. bl.* 4354).

hij de brugse poorter Jan Bonin, die te Damme woonde, 's nachts in zijn woning aldaar aanhouden²⁴. Deze Jan Bonin, blijkbaar een der hoofden van de tegenstand²⁵, had in de stedelijke politiek reeds een zekere rol gespeeld. In 1314 was hij schepen van Damme²⁶ en in 1316 (of 1315?) burgemeester²⁷. Ook in 1320 - het jaar voor de feiten - treffen we hem in de schepenbank aan²⁸. Om te beletten dat de inwoners van Damme of de Bruggelingen hem eventueel zouden bevrijden, deed Robrecht hem dadelijk naar het verder gelegen Aardenburg overbrengen, waar men hem zijn paard, geld en andere goederen afnam. Met de bedoeling namen van de oppositie los te krijgen, liet Robrecht hem eerst folteren en vervolgens, zonder vorm van proces, terechtstellen²⁹.

Deze ongehoorde provocatie, die regelrecht indruiste tegen de stedelijke vrijheden, verwekte te Brugge hevige beroering. Ver van zich daardoor te laten afschrikken, wilde Robrecht van Kassel de tegenstand nu in Brugge zelf breken. Vergezeld van de graaf en een gewapend gevolg

24. *Memorandum*, 1322, bl. 371.

25. Deze Jan Bonin behoorde ongetwijfeld tot de Bonins vander Pense, één van de vele takken van deze belangrijke brugse poorters- en ambachtsfamilie. Het waren poorters die meestal te Damme verbleven. Jan Bonin (dezelfde van 1321 of zijn vader) bewoonde in 1307 een groot huis op de markt aldaar (Damme, Archief St-Janshospitaal, *oork. z.n.*, op St-Matthijsavond 1306 o.s. « ande marect ten Damme naest Jans Bonins vorseit groten huse... »). Tevens bestond er een huis in de Kuiperstraat te Brugge, dat reeds bij het begin van de 14e eeuw de naam « ter Pense » droeg (cfr. L. Gilliodts-Van Severen, *Inv. des archives de la ville de Bruges, Introduction*, Brugge 1878, bl. 381).

26. Gent, S.A., *oork.* 287.

27. Damme, Arch. St-Janshospitaal, *oork. z.n.* op 10 april 1315 (in de tekst).

28. Brugge, Bisschoppelijk Archief (= B.A.), *Fonds St-Salvator*, *oork.* 169 (doos 3).

29. *Memorandum van Brugge*, 1322, uitg. Kervyn, bl. 371: « Item hoe dat hie dede houden onsen porter Jan Bonine ten Damme bin siere herberghen bi nachte, ende ghevoert was van den Damme tote Ardenburch, ende hem ghenomen ende gheroeft syn part ende al tgoet dat hy hadde, biede in ghelde ende in andren dinghen, ende dat hine dede pinen afgriselike ende ter doot doen smertelike ende confuselike, ende onverwonnen van allen faiten twelcke ghinc oppenbarlike ieghen die vriede van der steden van Brughe ende van al den lande ».

kwam hij kort daarop de stad binnen, waar hij 's nachts met zijn mannen overleg pleegde om de volgende dag zijn voornaamste tegenstanders te laten terechtstellen. De Bruggelingen waren echter op hun hoede. Toen hij 's anderendaags gewapend met zijn escorte op de markt verscheen, belette het samengestroomde volk hem zijn plan ten uitvoer te brengen. Daar Robrecht zijn zin niet kreeg en zich niet sterk genoeg achtte om een treffen met de Bruggelingen te wagen, trok hij samen met de graaf de stad weer uit. Om echter elke normale werking van de wettelijke rechtspraak te Brugge onmogelijk te maken, verplichtte hij de baljuw, de schout en alle andere vertegenwoordigers van de graaf, eveneens de stad te verlaten. Zoals het in die tijd de gewoonte was, trokken ook een aantal partijgangers van de graaf en van Robrecht uit hun vaderstad, om aldus aan te tonen dat zij in het conflict niet wensten betrokken te worden³⁰. Hetzelfde feit had zich trouwens ook in 1311 te Gent voorgedaan, tijdens een geschil tussen de maïcres en de volksklasse³¹.

Te Brugge gaf het vertrek van de graaf, Robrecht van Kassel, en enkele aanhangers aanleiding tot erge wanorde-lijkheden waarover echter geen bijzonderheden gekend zijn. Om de orde te handhaven en het bestuur van de stad in deze moeilijke omstandigheden te blijven verzekeren, moesten de schepenen, bij afwezigheid van vertegenwoordigers van de landsheer, op eigen gezag « punten ende ordinan-chen » uitvaardigen. Zoals uit het memorandum blijkt, lieten zij zich hierbij echter steeds leiden door een drietal fundamentele beginselen: het behoud van de vrede met Frankrijk, de soevereiniteit van de graaf en het behoud van de stedelijke privileges. Het was een duidelijk antwoord op de politiek van Robrecht van Kassel en het toont precies aan waar de kern van het conflict tussen deze laatste en de stad gelegen was³².

---

30. *Memorandum*, bl. 371-72. Zoals later zal blijken waren zij slechts met 27 (cfr. noot 40). De meeste aanhangers van de graaf en Robrecht hadden de stad niet verlaten.

31. J. Vuylsteke, *Uitleggingen tot de Gentsche stads- en baljuws-rekeningen*, Gent 1906, bl. 182.

32. *Memorandum*, bl. 372: « ... ende alle die ordinan-chen waren

Het weezinwekkend voorbeeld van machtsmisbruik door Robrecht tegenover de brugse poorter Jan Bonin, is anderzijds geen alleenstaand feit. Op een andere plaats maakt het memorandum gewag van twaalf gentse poorters die eveneens door hem werden aangehouden en zodanig gefolterd werden om bekentenissen af te leggen, dat ze sterven; dit alles « omme dat zie belet hadden dat die pais van Vrankericke ende van Vlaendren niet word tebroken ». Heel waarschijnlijk echter houdt deze gebeurtenis verband met de muiterij van Gent in 1319 en de daaropvolgende repressie, en moet onder de « pais van Vrankericke » de eerste vrede van Parijs van 1316 worden verstaan. Even wreed was zijn optreden te Kortrijk, waar enkele schepenen op zijn bevel geradbraakt werden, blijkbaar ook omdat zij zijn politiek hadden bekampt. Bij gebrek aan ander bronnenmateriaal is het echter onmogelijk te bepalen of deze gebeurtenissen zich in 1319 of in 1321-22 hebben afgespeeld³³.

Heeft de graaf, na de dood van Jan Bonin en de daaropvolgende woelingen te Brugge, misschien ingezien dat zijn zoon hier te ver was gegaan? Na de feiten heeft Robrecht van Kassel in ieder geval een tijdlang het land verlaten om vijf bedevaartplaatsen te bezoeken, waartoe hij krachtens de vrede van 1316 verplicht was. Hij heeft deze vijf bede-

---

altes ghemaect, behouden in allen dinghen den paise van Vranckerike, sheren rechte ende der vriede vander stede.»

33. *Ibid.*, bl. 374-375: « It. vanden scepenen van Corttrike die goede lieden waren ende loiale dewelke hie dede de lede breken ende up rad lecghen ». Uit het memorandum blijkt verder dat ook Oudenaarde en Geeraardsbergen grieven hadden tegen Robrecht. Er worden evenwel geen feiten aangehaald (*Ibid.*, bl. 375).

34. E. Rembry, *Saint-Gilles, sa vie, ses reliques, son culte en Belgique et dans le nord de la France*, dl. 2, Brugge 1881, bl. 45-46; M. Vanden Bussche, *Roc-Amadour. Les pèlerinages dans notre ancien droit pénal. Collection de documents inédits des 14e, 15e et 16e siècles*, in *Bull. C.R.H.*, 4e serie, dl. 14 (1887), bl. 40. De vijf bedevaartplaatsen die Robrecht in ketting bezocht waren: Compostella, Rocamadour, Nostre-Dame de Vauvent, Saint-Gilles en Nostre-Dame du Puy. Zie verder voor Saint-Gilles: F.L. Ganshof, *Pèlerinages expiatoires flamands à Saint-Gilles pendant le 14e siècle*, in *Annales du Midi*, dl. 78, nr. 77-78, Toulouse 1966, bl. 406, en A. Viaene, *Sente Gilles in Provenchen, een bedevaart uit het oude Vlaamse strafrecht*, in *Biekorf*, jg. 71 (1970) 1-2, bl. 10.

vaarten in ketting ondernomen. Zo werd hij o.a. op 22 mei te Saint-Gilles en op 17 juli 1321 te Rocamadour gesigneerd³⁴. Pas rond 22 aug. kwam hij naar Vlaanderen terug³⁵.

Ondertussen hadden beide partijen getracht een oplossing voor het geschil te vinden. Op last van de graaf werd een scheidsrechterlijke commissie opgericht, bestaande uit een lid van het grafelijke huis, nl. Jan van Namen, en de schepenen van Gent en Ieper. Op 23 juli besliste de brugse magistraat een 24-tal inwoners van de stad voor deze commissie in staat van beschuldiging te stellen, om zich te verantwoorden voor hetgeen zij tegen hun vaderstad hadden ondernomen³⁶. Het gaat hier vooral om partijgangers van de graaf en Robrecht, die de stad verlaten hadden. Toch kunnen er misschien ook personen bij zijn die in de woelingen te Brugge betrokken waren na het vertrek van Robrecht en zijn vader. Onder de beklagden treffen we zowel poorters als ambachtslieden aan. Enkelen onder hen hadden vroeger reeds deel uitgemaakt van de brugse schepensbank. Dit was het geval met: Jacob de Garencooper, Jan de Mutere, Jan Bachtenkist, Wouter Urbaen, Jan Scinkel, f. ver Grielen en Gilles van Hansbeke³⁷.

---

35. Cfr. vidimus van 22 aug. 1321, met vijf certificaten van de bezochte bedevaartplaatsen, in: Lille, Arch. Dép. du Nord, B. 259; J. Vuylsteke, *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen*, dl. 1. Gent 1900, bl. 148.

36. Gent, R.A. Fonds St-Genois, oork. 1386.

37. Ibid., oork. 1386; Jacob de Garencooper komt voor als schepen van Brugge in 1311, 1315 (Brugge, S.A., *Rek. 1311*, fol. 27 v°; *Rek. 1315*, fol. 37) en in 1317 (Brugge, Arch. St-Janshospitaal, oork. 371); Jan de Mutere in 1312, 1315 (Brugge, S.A., *Rek. 1312*, fol. 18; *Rek. 1315*, fol. 11) en in 1319 (Brugge, Arch. O. L. Vrouw der Potterie, *Reg. 1*, fol. 187); Jan Bachtenkist in 1318 (Brugge, S.A., *Rek. 1318*, fol. 15) en in 1320 (Gent, R.A., *St-Genois 1378*); Wouter Urbaen in 1307 (Brugge, S.A., *Rek. 1307*, fol. 40); Jan Scinkel fs. ver Grielen in 1316 (ibid., S.A., *Rek. 1316*, fol. 18) en Gilles van Hansbeke in 1320 (ibid., R.A., oork. bl. 4288). Tot de poorters behoorden: Jan Bachtenkist (cfr. noot 10) en Jan Scinkel fs. ver Grielen (Lille, Arch. Dép. du Nord, B 263, nr 5901); Gilles van Hansbeke was molenaar (Gent, R.A., Fonds Oork. *graven van Vlaanderen*, nrs 337 en 368); Jacop de Garencooper was een rijk drapier (J. De Smet, *De inrichting van de poortelijke ruitery te Brugge in 1292 en haar indeling in gezindbeden in 1302*, in: *Kon. Vl. Ac. van Taal en Letterk., Versl. en Med.*, aug.-sept., 1930, bl. 490). In 1316 was hij burgemeester van de Raad (Brugge, S.A.,

Eveneens op 23 juli gaf de stad een vrijgeleide (geldig tot 26 juli) aan Jan de Wale, baljuw van Aardenburg, en aan zijn gevolg om het lichaam van de vermoorde Jan Bonin naar Brugge over te brengen³⁸.

De oplossing van het conflict liet echter op zich wachten. Pas in het najaar schijnen de voorbereidende besprekingen vaste vorm te hebben aangenomen. Misschien stond de aanwezigheid van de graaf te Brugge op 17 oktober daarmee in verband³⁹.

Op 29 oktober 1321 viel te Damme de uitspraak van de scheidsrechterlijke commissie, samengesteld uit: Jan van Namen, de gentse schepenen Willem Utenhove en Ghiselbrecht Ruebe en hun ieperse collega's: Andries Broederlam en Pieter Peper. Een eerste artikel behelsde het herstel van de vrede tussen Brugge en 27 inwoners die destijds, als aanhangers van de graaf en Robrecht, de stad hadden verlaten. Aan deze laatsten werd amnestie verleend, en zij kregen de toelating om op 1 november daaropvolgend terug te keren. Zij moesten echter zweren te vrede te eerbiedigen. Indien een van beide partijen (Brugge of de 27) de vrede schond, zou zij vervolgd en veroordeeld worden voor « soendinc brake » en doodslag. Verder werd aan diegenen, die bij de aanhouding of de dood van Jan Bonin gewond werden, een som van 500 lb. par. toegekend. Dit bedrag zou onder hen verdeeld worden onder toezicht van de baljuw van Brugge en de schepenen van Gent en Ieper. Brugge aanvaardde de scheidsrechterlijke uitspraak. De graaf van zijn kant vergaf in zijn naam en in deze van Robrecht van Kassel, al hetgeen de stad tegen hen had ondernomen⁴⁰.

De vrede was echter van korte duur.

Rek. 1316, fol. 18 v°); Jan de Mutere behoorde tot de volders (ibid., *Rek. 1318*, fol. 51) en Wouter Urbaen tot de scheerders (ibid., *Rek. 1318*, fol. 63 v°).

38. Gent, R.A., *Fonds St-Genois*, oork. 1385.

39. Ibid., *Oorkonden der graven van Vlaanderen*, nr 594.

40. I. L. A. Diegerick, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville d'Ypres*, dl. 7 (supplement), Brugge 1868, bl. 53; *Memorandum van Brugge*, 1322, uitg. Kervyn, bl. 372-73. Op te merken valt dat in het stuk

Toen twee poorters : Gherwin Bonin fs. Gherwins en Lamsin Tolnare, in strijd met de privileges en ondanks de vrede van oktober en de vergiffenis die de graaf aan de stad had geschonken, voor de rechtbank werden gedaagd, brak de herrie opnieuw los. Alhoewel geen bijzonderheden daaromtrent gekend zijn, hebben de aanhangers van Robrecht van Kassel en de graaf hier blijkbaar personen willen treffen die hun plannen in Brugge dwarsboomden. De schepenen, van wie de meerderheid Robrecht niet gunstig gezind was, stelden echter de zaak uit en hielden die in beraad. Toch was de beroering rond deze gebeurtenis zo groot, dat Gent het nodig achtte op 15 november een afgevaardigde naar de graaf te Kortrijk te zenden, om hem te verzoeken zich aan de uitspraak van de scheidsrechterlijke commissie van 29 oktober te houden ⁴¹

Te Brugge zat men echter niet stil. Om druk uit te oefenen op de schepenbank en wellicht om zich van de macht meester te maken, riepen de partijgangers van de graaf (onder wie enkele schepenen zelf) Robrecht van Kassel naar de stad. De komst van Robrecht en het opnieuw in beschuldiging stellen van Gherwin Bonin en Lamsin Tolnare, deden de maat overlopen.

Op 18 november 1321 brak het oproer los.

---

van Diegerick een Jan de Suppere vermeld wordt i.p.v. Jan Bonin uit het *Memorandum*. Toch wordt hier duidelijk dezelfde persoon bedoeld. Blijkbaar gaat het om een bijnaam van Jan Bonin; Cfr. : J. Vuylsteke, *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen*, (= G.S.B.R.), dl. 1, bl. 149 en G. Des Marez en E. De Saegher, *Comptes de la ville d'Ypres (1267-1329)* (C.R.H.), dl. 2, Brussel 1913, bl. 200.

41. *Memorandum van Brugge, 1322*, uitg. Kervyn, bl. 373; G.S.B.R., uitg. Vuylsteke, dl. 1, bl. 150; Gherwin Bonin en Lamsin Tolnare komen voor op de lijst van de 24 Bruggelingen, die door de stadsmagistraat op 23 juli 1321 in beschuldiging werden gesteld voor de commissie van Jan van Namen. Deze lijst bevat vele namen van aanhangers van de graaf en Robrecht die men later regelmatig terugvindt, zoals Jacob de Garencoper e.a. (zie noot 37). Toch komen er personen op voor, die men nergens meer bij deze groep aantreft. Dit is o.m. het geval met Gherwin Bonin en Lamsin Tolnare. Waarschijnlijk hebben zij, bij hun terugkeer te Brugge op 1 nov., hun oude partijgangers in de steek gelaten en zich daardoor de wraak van deze laatsten op de hals gehaald. Dit verklaart meteen waarom het huis en de goederen van Gherwin, bij het oproer van 18 nov., door de aanhangers van de graaf zullen geplunderd worden (cfr. noot 53).

In tegenstelling met de woelingen in het voorjaar van hetzelfde jaar, kwam het nu tot een echte opstand tegen Robrecht en de graaf en tot een bloedig treffen tussen voor- en tegenstanders van deze laatsten.

Tevergeefs trachtte de baljuw het volk, dat waarschijnlijk vóór de rechtszaal was samengestroomd, uiteen te doen drijven. Uiteindelijk trok de woedende menigte af doch verzamelde zich gewapend op de markt. Toen Robrecht van Kassel dit bemerkte verliet hij in allerijl de stad. Vrezend door hun tegenstanders onder de voet te worden gelopen, grepen nu ook de partijgangers van de graaf en van Robrecht naar de wapens⁴².

Voor het eerst is nu ook met zekerheid gekend welke bevolkingsgroepen tot beide partijen moeten worden gerekend. Uit een opdracht die enkele dagen na de opstand, op 4 december, door de graaf aan Robrecht werd gegeven, blijkt duidelijk dat, tegenover de meerderheid van de bevolking, de drie grote ambachten d.w.z. de wevers, volders en scheerders het voor de vorst en Robrecht van Kassel opnamen⁴³. Ook leden van kleine ambachten en enkele volksgezinde poorters sloten zich bij hen aan⁴⁴. Op de eerste folio's van de speciale brugse stadsrekening van 1321-22, treft men de namen aan van een aantal Bruggeelingen, die als aanhangers van de graaf en Robrecht op 18 nov. de stad hebben verlaten en wier goederen door de stadsmagistraat in beslag werden genomen. Klaarblijkelijk gaat het hier alleen om de leidende kern van deze opstand. Velen onder hen waren bekende figuren die in het politieke leven van Brugge vroeger reeds een zeer belangrijke rol

42. *Memorandum van Brugge, 1322*, uitg. Kervyn, bl. 373; Brugge, S.A., *Spec. rek. 1321-22*, fol. 1 «welc discord begonste swoensdaghes vor Sinte Katelinen daghe int jaer MCCCXXI ...»; Ook J. Meyerus, *Commentarii ...*, bl. 123, geeft dezelfde datum op «Decimoquarto calend. Decembres orta invenio Brugis nescio quam seditionem».

43. Brussel, Alg. Rijksarchief (= A.R.A.), *Trésor de Flandre*, serie 1, oork. 2263.

44. Brugge, S.A., *Spec. rek. 1321-22*, fol. 1-5 en 7.

45. *Ibid.*, fol. 1-5; Voor Pieter de Coninc en Jan Heme in 1302, zie: J.F. Verbruggen, *Pieres de Coninc et Jean Breidel ...*, bl. 61. Jan van de Poele en Pieter de Coninc werden juist vóór de Guldensporenslag te Kortrijk tot ridder geslagen (*Ibid.*, bl. 62).

hadden gespeeld. Dit geldt in de eerste plaats voor enkele veteranen uit de vlaamse vrijheidsstrijd van 1302-1305 tegen Frankrijk, zoals de wever Pieter de Coninc, de volder Jan Heme en de poorter Jan van de Poele⁴⁵. Ook in 1309 hadden de Coninc en Heme zich met de ambachten van de draperie krachtdadig verzet tegen de uitvoering der bepalingen van het verdrag van Athis (1305), in tegenstelling met de poorterie en de rijke ambachten van makelaars, vleeshouwers en visverkopers, die de voorwaarden van de koning wilden aanvaarden⁴⁶. Onder de volksgezinde poorters die in 1321 partij kozen voor de graaf en Robrecht vinden we o.m. de namen van Rogier van Coudebrouc, Jan Bertoen, Jacob de Garencooper, Jan Scinkel f. ver Grielen, Jan Bachtenkist e.a. Sommigen onder hen waren reeds betrokken geweest bij de woelingen in het voorjaar⁴⁷.

Toch mag de term : drie grote ambachten, uit de grafelijke brief van 4 december niet al te letterlijk worden opgenomen. Uit een nadere ontleding van de bronnen blijkt dat niet alle wevers, volders en scheerders tot de partij van de graaf behoorden en de stad hebben verlaten. In de speciale rekening van 1321-22 vindt men op de folio's 6 tot 7v^o de samenstelling van het brugse leger dat na de opstand van 18 nov. werd gevormd om zich tegen de blokkade van de stad door Robrecht en zijn aanhangers te verzetten. Deze lijst werd opgemaakt om het geld, dat voortkwam van de verkoop van het aangeslagen goed der uitgeweken partijgangers van Robrecht, te verdelen over de poorterie en de ambachten, in evenredigheid met het contingent dat zij in het gemeenteleger moesten leveren. In dit leger worden hier ook wevers, volders en scheerders vermeld, doch met effectieven die ver beneden het normale contingent liggen dat zij gewoonlijk leverden bij de samenstelling van het gemeenteleger⁴⁸. Ook enkele thesauriers van de bijzondere

---

46. J.F. Verbruggen, *op. cit.*, bl. 85.

47. *Spec. rek. 1321-22*, fol. 1-5; Cfr. noot 37; Jan Scinkel fs. ver Grielen mag niet verward worden met een familielid: Jan Scinkel fs. Jans. Deze laatste was in 1321 schepen van Brugge (zie noot 23), opperhoofdman van de poorters en tegenstander van de graaf en Robrecht (*Spec. rek.*, fol. 6).

48. *Ibid.*, fol. 6; J.F. Verbruggen, *De organisatie van de militie*

rekening der aangeslagen goederen van 18 nov. 1321 behoren tot het weversambacht. Zij stonden dus niet aan de zijde van de graaf. Dit is het geval met Jacob van Staden en Clais de Landshere⁴⁹. De speciale rekening maakt trouwens melding van het feit dat enkele leden van de kleine ambachten der « lijscleetwevers » en « wulleslares » eveneens de stad hebben verlaten, terwijl de overigen bleven⁵⁰.

Uit dit alles blijkt dat het eenheidsfront der brugse draperie-arbeiders uit de jaren 1302-1309, in 1321 uiteengevallen was. De oorzaak ligt waarschijnlijk in het feit dat een radicale vleugel met Pieter de Coninc en Jan Heme, gesteund door enkele volksgezinde poorters, Robrecht van Kassel (en dus de graaf) gunstig gezind was, omdat hij, zoals vroeger werd aangetoond, o.m. verboden had de zware achterstallige sommen aan de koning van Frankrijk te betalen (cfr noot 22). Blijkbaar sloot een meer gematigde vleugel van de draperie zich bij de andere bevolkingsgroepen aan, die van oordeel waren dat, door de akkoorden van 1316 en 1320, de anti-franse politiek van de graaf en Robrecht voorbijgestreefd was.

Belangrijk is ook het feit dat een ander volksleider nl. de vleeshouwer Jan Breidel, die nog in 1309, bij de opstand te Brugge tegen het verdrag van Athis, aan de zijde van Pieter de Coninc en Jan Heme had gestaan, nu in 1321, met zijn ambacht, bij de tegenstanders van de graaf en Robrecht van Kassel opgemerkt wordt⁵¹.

De opstand van 18 november 1321 te Brugge schijnt bijzonder erg te zijn geweest. Terwijl de tegenstanders van Robrecht van Kassel zich op de markt verzamelden⁵², gingen een gedeelte van de wevers, volders, scheerders e.a., die voor hem partij trokken, heftig te keer. De speciale

te Brugge in de 14e eeuw, in : *Hand. Emulatie Brugge*, dl. 87 (1950), bl. 165, 168-69.

49. *Spec. rek.*, fol. 1; Jacob van Staden was wever (Th. de Limburg-Stirum, *Codex ...*, dl. 1, bl. 407 en 412); Clais de Landshere eveneens (Brugge, S.A., *Rek. 1318*, fol. 63).

50. *Spec. rek.*, fol. 7.

51. *Ibid.*, fol. 9. Voor de rol van Jan Breidel na 1305, en meer bepaald in 1309, zie : J.F. Verbruggen, *Pieres de Coninc et Jean Breidel ...*, bl. 85.

52. Cfr. noot 42.

rekening van 1321 maakt gewag van meer dan 40 brugse poorters en ambachtslieden wier bezittingen (huizen en goederen) door de aanhangers van Robrecht beschadigd of vernield werden. Bij de poorters Jan Hoofd f. Wouters en zijn broer Gilles, was de schade het grootst, nl. respect. 406 lb. 12 s. 16 d. en 328 lb. 15 s. 33 d. sterke munt. Onder de ambachtslieden moesten vooral de vleeshouwers Jan van Bassevelde en Jan Breidel het ontgelden. Bij deze laatste werd voor 100 lb. schade aangericht⁵³. Interessant is wel het feit dat deze vier voornoemde personen in 1318 deel hadden uitgemaakt van een speciaal comité van 73 man, dat tot doel had de toenmalige magistraat bij te staan bij het handhaven van de orde en de rust in de stad, die toen ook in opstand was⁵⁴. Alle getroffen personen zouden naderhand vergoed worden⁵⁵.

Bij het gewapend treffen tussen beide partijen zijn er, volgens een waarschijnlijk verloren gegane bron aangehaald door de 16e eeuwse compiler Meyerus, doden gevallen, nl. de schepen Jan de Mol (wever) en een persoon bijgenaamd « Mutrius » in wie we gemakkelijk Jan de Mutere herkennen⁵⁶. Klaarblijkelijk hebben we hier met aanhangers van Robrecht van Kassel te doen. Jan de Mutere was reeds betrokken geweest bij de woelingen in het voorjaar van 1321. Jan de Mol maakte in 1318 deel uit van de schepenen die de graaf hun steun toezegden bij een eventuele oorlog tegen Frankrijk⁵⁷.

---

53. *Spec. rek. 1321-22*. Op de folio's 8-9 worden de voorschotten opgegeven die door de thesauriers van de rekening der aangeslagen goederen werden uitgekeerd aan diegenen die schade hadden opgelopen. Verder (fol. 14-15) komen de sommen voor die de stad aan deze personen nog verschuldigd was om de schade volledig te vergoeden. Alle bedragen worden steeds in sterke munt aangegeven (fol. 1, vb. 2 lb. sterke munt = 6 gewone ponden). Bij Gherwin Bonin bedroeg de schade: 148 lb. 22 s. 8 d. (*Ibid.*, fol. 8 en 14 v°).

54. Brugge, S.A., *Rek. 1318*, fol. 63-63 v°.

55. *Ibid.*, *Spec. rek. 1321-22*, fol. 11-11 v°.

56. J. Meyerus, *Commentarii ...*, bl. 123; Deze personen komen inderdaad in de teksten niet meer voor. De weduwe van Jan de Mutere hertrouwde later met de brugse volder Jan de Vos van Bredene (zie daarvoor: N. De Pauw, *L'enquête de Bruges ... 1328*, bl. 685).

57. Cfr. noten 10 en 37.

De wevers, volders, scheerders e.a., die voor de graaf en Robrecht partij hadden gekozen, werden door de poorters en de andere ambachtslieden binnen Brugge verslagen. Zij verlieten de stad in groep, « met ontwondene banieren ». De baljuw van de graaf trok met hen mee. Alle goederen van de uitgewekenen werden door de magistraat aangeslagen en publiek verkocht. De bijzondere rekening van 1321 vermeldt in dit verband echter slechts 33 personen. Het is duidelijk dat het hier slechts om de leidende figuren van de opstand gaat of om diegenen die iets bezaten. Onder hen bevonden zich : Pieter de Coninc, Jan Heme, Jan van de Poele, Rogier van Coudebrouc, Jan Bertoen, Jan Bachtenkist, meester Jan Raepsaed, schepenen Martin de Twynre, Jan Scinkel fs. ver Grielen, Pieter de Man e.a.⁵⁸

De inventaris der aangeslagen goederen is zeer belangrijk voor de kennis van de levenswijze en de materiële welstand bij poorters en ambachtslieden in het eerste kwart van de 14e eeuw. Bij vele ambachtslieden van de draperie blijkt alleen de verkoop van hun huisraad enige ponden te hebben opgebracht. Het waren meestal vrienden of familieleden die

---

58. *Memorandum* 1322, bl. 373; Brussel, A.R.A., *Trésor de Flandre*, serie 1, oork. 2263; Brugge, S.A., *Spec. rek.* 1321, fol. 1-5. Rogier van Coudebrouc was ongetwijfeld één der meest invloedrijke figuren in de rij der volksgezinde poorters. Vóór 1321 komt hij niet minder dan zes maal in de schepenbank voor, nl. in 1307 en 1312 (Brugge, S.A., *Rek.* 1307, fol. 40; *Rek.* 1312, fol. 18); 1314 (*Ibid.*, B.A., *Cart. Urbanisten*, fol. 17); 1318 (*Ibid.*, S.A., *Rek.* 1318, fol. 15) en als burgemeester van de schepenen in 1316 (*Ibid.*, *Rek.* 1316, fol. 18) en in 1320 (Gent, R.A., *Fonds St-Genois*, oork. 1378). Viermaal was hij lid van de Raad in : 1306, 1308, 1311 en 1315 (Brugge, S.A., *Rek.* 1306, fol. 28 v°, 1308, fol. 40; 1311, fol. 27 v° en 1315, fol. 37). In 1310 vindt men hem als deken van de Halle (*Ibid.*, *Rek.* 1310, fol. 10 v°). Hij woonde in een huis, dat aan de stad toebehoorde. Het was gelegen achter het « Ghiselhuus » (waar zich nu het stadhuis bevindt), op de Reie (*Ibid.*, *Rek.* 1315, fol. 3 en 17 v°; *Rek.* 1316, fol. 11 v° en 13 v°). Hij was eveneens leenman van de graaf, van wie hij een leengoed hield van ± 200 gemeten op de parochie Waardamme. Wegens zijn deelname aan de opstand van Kustvlaanderen aan de zijde van de rebellen, werd het in 1329 verbeurd verklaard. (Zie J. Mertens, *Les confiscations dans la châtellenie du Franc de Bruges après la bataille de Cassel*, in : *Bull. C.R.H.*, dl. 134, 1968, bl. 275). Meester Jan Raepsaed was, sinds 22 jan. 1321, « stadschirurgien » van Brugge met een jaarlijkse vergoeding van 50 lb. par. (L. Gilliodts-Van Severen, *Inv.*, dl. 1, bl. 332).

het goed terugkochten. Zo werd de huisraad van Pieter de Coninc verkocht voor 20 lb., die van Jan Heme voor amper 11 lb. 6 s. 8d. Bij vele andere wevers en volders was de opbrengst nog geringer⁵⁹. Vergelijkt men hiermee de sommen die door de stad aan andere ambachtslieden werden uitgekeerd voor de schade aan hun bezittingen (306 lb. aan de vleeshouwer Jan van Bassevelde ; 100 lb. aan de vleeshouwer Jan Breidel, eveneens een vroeger volksleider) dan ziet men dat de kloof tussen de werklieden van de draperie en de leden van bepaalde andere ambachten, in 1321 reeds zeer diep was. De tegenstelling met de poorterie is natuurlijk nog opvallender. Bij enkele volksgezinde poorters, die als aanhangers van de graaf eveneens de stad hadden verlaten, werden aanzienlijke hoeveelheden koopwaar in beslag genomen, vooral wol, laken, wijn en huiden, alsook grote voorraden turf, tarwe e.a.⁶⁰. Toch is het typisch dat ook bij deze rijke poorters, de huisraad in die tijd uiterst sober was.

Na hun nederlaag bleven de brugse opstandelingen een tijdlang buiten de stadsmuren, in afwachting van een eventuele oplossing van het geschil⁶¹. Van zijn kant deed de graaf, die zich te Kortrijk bevond, beroep op de grote steden Gent en Ieper om over het conflict te beraadslagen. Op 26-28 nov. werd daartoe in de Leiestad een parlement belegd, waarop waarschijnlijk ook Robrecht van Kassel aanwezig was⁶². Wat daar gezegd werd is niet gekend doch er werd geen oplossing bereikt. Ten einde raad gaf de oude graaf dan op 4 december aan Robrecht volmacht om het oproer met geweld te dempen. Aan alle edelen en niet-edelen werd bevel gegeven hem in zijn actie tegen Brugge

59. Brugge, S.A., *Spec. rek. 1321-22*, fol. 2 v°.

60. *Ibid.*, fol. 3 v°. Zo werden in het huis van Jan Bertoen o.m. 74 « strypte lakene » aangetroffen, die op 956 lb. sterke munt werden geschat. Bij Jacob de Garencooper vond men 27 gehele lakens « pleine ende strypte » ter waarde van 596 lb. Daarenboven schatte men « alle die stix, groot ende cleene, pleine ende strypte » lakens op 1167 lb. en 13 d. In de kelders van Jan van de Poele trof men, naast een grote partij wol, nog 30 vaten wijn aan, geschat op 493 lb. 6 s. en 8 d.

61. *Memorandum 1322*, bl. 373.

62. *G.S.B.R.*, uitg. J. Vuylsteke, dl. 1, bl. 150.

te steunen⁶³. Hier beging de graaf zijn zoveelste vergissing. Door Brugge over te leveren aan de wraak van de gehate Robrecht van Kassel was elke kans op een spoedige ontknoping van het geschil bij voorhand verkeken. Terwijl de schepenen van Gent en Ieper, mede op verzoek van Brugge, hun besprekingen voortzetten⁶⁴, kwam Robrecht terug en rukte met zijn aanhangers uit de drie grote ambachten en anderen, naar Damme met de bedoeling Brugge langs het Zwin te blokkeren en aldus elke handelsbedrijvigheid tussen de grote havenstad en het buitenland onmogelijk te maken⁶⁵.

Van uit Damme richtte Robrecht van Kassel een dringende oproep tot de ridders en edelknapen van het Vrije en andere plaatsen om zijn strijdmacht te versterken. Tegen een eventuele aanval van de Bruggelingen werden de inwoners van Damme verplicht hun stad te versterken. Om de scheepvaart en elk handelsverkeer in de richting van Brugge onmogelijk te maken liet Robrecht staken in het Zwin slaan, schepen in de vaargeul zinken en de Spei, die eigendom was van Brugge, sluiten. Vreemde kooplieden en poorters, die zich naar Brugge waagden, werden door gewapende benden van hun paarden, geld en goederen beroofd en kwamen in de gevangenis terecht. Het was de boeren verboden levensmiddelen naar de geblokkeerde stad te zenden. Wapenknechten die in de kastelen van de edelen en in de dorpskerken gelegerd waren, eisten daarenboven van de boeren vee, veldprodukten en huisraad op⁶⁶.

Alhoewel Robrecht hier handelde op uitdrukkelijk bevel van de graaf, verwekte de houding van de adel, te Brugge, bittere ontsteltenis. In een brief van 15 januari 1322, gericht

63. Brussel, A.R.A., *Trésor de Flandre*, serie 1, oork. 2263 « ... mandons et demandons par ces presentes lettres a tous nobles et non nobles, nos subgies, quels que il soient que il en ce faisant entendent et obeissent a no dit fil Robert aussi avant comme il feroient a nous ... ».

64. G.S.B.R., uitg. Vuylsteke, dl. 1, bl. 150-51.

65. *Memorandum* 1322, bl. 373-74; J. Meyerus, *op. cit.*, bl. 123; Ook een post uit de latere brugse stadsrekening van 1333 (n.s.), fol. 99 v°, heeft daarop betrekking: « Bi Gillis van Aertrike, Pieter van Straten van scaden die hi ghehadt hadde duer de stede wille als de drie ambochte laghen in den Dam, 4 lb. 4 s. ».

66. *Memorandum*, 1322, bl. 374; Cfr. noot 67.

tot de adel van het West-Vrije, spreekt de stadsmagistraat zijn verwondering uit over het gedrag van de ridders en de edelknappen uit deze streek. Aan Jan van Gistel, Bouden van Moregem, Wouterman van Gent, Arnoud van Beerst, Wouter de Vos e.a. geven ze de verzekering dat de stad niet in opstand is gekomen om het gezag van de graaf te ondermijnen, doch uitsluitend tegen het tergend machtsmisbruik van Robrecht van Kassel, die hun vrijheden en deze van gans Vlaanderen met de voeten had getreden. Verder herinneren zij eraan, dat Brugge, door tussenkomst van de grote steden en door leden van de seculiere en reguliere geestelijkheid, steeds een overeenkomst met de graaf en Robrecht had nagestreefd, doch er nooit in geslaagd was. Tenslotte verzoeken ze de adel de voedselblokkade op te heffen en af te zien van elke vorm van geweld tegen hun stad⁶⁷.

Het is dan ook met het oog op de verdediging van de stad en het verbreken van de blokkade langs Damme, dat te Brugge het gemeenteleger werd opgeroepen en een speciaal comité van hoofdmannen en tienmannen werd gevormd, zoals uit de speciale rekening van 1321-22 blijkt⁶⁸. Over de krijgsverrichtingen tussen beide partijen is echter niets gekend.

Omtrent dit tijdstip schijnt de graaf ook in moeilijkheden te zijn gekomen met Gent. Op 19 jan. 1322 trok een afgevaardigde van deze stad naar de graaf te Kortrijk « omme (hem) te togene tgrote onrecht dat hi doet der stede van Ghend ende harre vriheden ». Meer bijzonderheden geeft deze post uit de gentse stadsrekening van 1321-22 niet⁶⁹. Hoogstwaarschijnlijk kan men hier een reactie van

---

67. Th. de Limburg-Stirum, *Codex ...*, dl. 2, bl. 351-52. Jan van Gistel, Wouterman van Gent, Arnoud van Beerst en Wouter de Vos waren leenmannen van de graaf van Vlaanderen (Brussel, A.R.A., afd. *Rekenkamer*, Reg. 45.925, fol. 23, 29, 30 en 53 v°). Bouden van Moreghem hield op de parochie Koekelare een leen van de zuster van Enguerrand de Guines, heer van Coucy, met wie hij verwant was. Bouden overleed vóór 19 okt. 1322 en het leengoed kwam dan in handen van Enguerrand. (Brugge, R.A., *oork. Vrije*, nr 129).

68. Brugge, S.A., *Spec. rek. 1321-22*, fol. 9 v°.

69. G.S.B.R., uitg. Vuylsteke, dl. 1, bl. 151.

deze stad zien tegen de zoveelste willekeurige maatregel van Robrecht van Kassel. In het reeds zo dikwijls geciteerde memorandum van Brugge van 1322, waarin op het einde ook een aantal grieven van de Gentenaren vervat zijn, is op een bepaald ogenblik sprake dat Robrecht een tol gelegd had op de Lieve, een kanaal dat van Gent naar Damme liep en daar in het Zwin uitmondde. Het was het bezit van de stad Gent ⁷⁰. Het feit dat het grafelijke leger van Robrecht van Kassel, bij het blokkeren van Brugge, zich juist op dat moment te Damme bevond, laat vermoeden dat Robrecht wellicht dan deze tol op de Lieve heeft gelegd (misschien te Damme zelf) om met de opbrengst ervan zijn actie tegen Brugge te financieren. Voor de gentse handel was deze maatregel schadelijk. Hier ligt meteen de verklaring waarom Brugge en Gent, die beiden door Robrecht van Kassel in hun handelsbedrijvigheid gehinderd werden, niet lang nadien een alliantie zullen sluiten (cfr. noot 77).

Toen Brugge, ondanks de blokkade niet begaf, werd het graaf Robrecht van Bethune duidelijk dat een politiek van geweld de toestand niet zou oplossen. Op aanraden van zijn omgeving en van de steden Gent en Ieper, die tijdens de maand januari voortdurend voor een overeenkomst hadden geijverd ⁷¹, besloot de graaf op 17 (of 24) januari opnieuw een scheidsrechterlijke commissie aan te stellen, bestaande uit Jan van Namen en de schepenen van Gent en Ieper (of telkens 4 schepenen door elk van beide steden afgevaardigd), met de bedoeling tot een oplossing van het geschil te komen ⁷². Brugge aanvaardde het compromis, beloof-

---

70. *Memorandum 1322*, bl. 375. « It. dat hi dede legghen ene tolne tonrechte in ene riviere behorende der stede van Ghend diemen heet de Lieve, dewelke trect van Ghend ter Damme, ende es de rechte ervachtichede vander stede van Ghend ».

71. *G.S.B.R.*, dl. 1, bl. 151.

72. Paris, Bibliothèque nationale, *Mélanges Colbert, afd. oork.*, doos 391, nr 614. « Nous pour nous, pour Robert no fil et ceaus de dehors desus dit, de quelconque condition quil soient et qui ont este de no partie avoques nous et le dit Robert no fil se sont tenu, les quelz nous comprendons, sommes mis et compromis, metons et comprometons en no chier et ame frere Jehan de Flandres, conte de Namur, et ens es eschevinages de nos dites deus boines villes de Gand et d'Ypre ou en quatre eschevins de chascune ville

de de beslissingen van de commissie te aanvaarden en na te leven en gaf haar de toestemming alle personen op te roepen wier verklaringen en getuigenissen van enig nut zouden kunnen zijn. De volmacht van de arbiters zou reiken tot 24 juni 1322⁷³. Om de zaken tot een goed einde te brengen, beloofde Brugge aan Jan van Namen een som van 200 lb. groten, waarvan hij er, in het voorjaar van 1322, reeds 102 lb. 2 s. 7 d. ontving⁷⁴.

Terwijl de scheidsrechterlijke commissie in de maand februari o.m. besprekingen voerde te Ieper⁷⁵, bleef het leger van Robrecht van Kassel Damme bezetten en, ondanks het compromis, het vrije handelsverkeer belemmeren⁷⁶. Vooral Brugge, doch ook Gent, voelden zich in hun economische positie bedreigd. Daar de oude graaf blijkbaar de speelbal was geworden van zijn heerszuchtige zoon en de scheidsrechterlijke commissie er niet in slaagde spoedig tot een bevredigende oplossing van het geschil te komen, besloten zij zelf hun belangen en ook deze van de gehele vlaamse gemeenschap te behartigen. Op 8 maart 1322 sloten beide grote steden een alliantie waarbij zij zich verbonden elkaar onderling te zullen bijstaan bij het verdedigen van hun voorrechten, wetten en gewoonten, en tevens er voor te waken dat het vrije handelsverkeer, dat de basis vormde voor de nijverheid, in gans Vlaanderen zou gewaarborgd worden. Elke inbreuk op de alliantie zou onmiddellijk aan de stedelijke magistraten worden meegedeeld. Een comité, samengesteld uit vijf leden van elke stad, zou voor de uitvoering instaan. Voor Brugge waren het : Wouter de Rudder, Gilles van Aertrike, Kerstiaen Potterie, Jan Breidel en Nicolaas Bonin⁷⁷.

---

des dites deus villes, qui pour ce seront depute de par eaus ». In een vidimus van 25 maart 1323 (R.A. Gent, Fonds St.-Genois, nr. 1388) komt dit stuk eveneens voor. Daar echter is de datum : 24 januari.

73. Gent, R.A., *Fonds St-Genois*, oork. 1387; Cfr. *G.S.B.R.*, uitg. Vuylsteke, dl. 1, bl. 151.

74. Brugge, S.A., *Spec. rek. 1321-22*, fol. 9 v°.

75. *G.S.B.R.*, uitg. Vuylsteke, dl. 1, bl. 152.

76. Cfr. noot 80.

77. Brugge, S.A., *oork. 282* (met verkeerde datum in de inventaris van L. Gilliodts-Van Severen). Op de keerzijde van het dokument staat, dat het gaat om een verbond tussen Brugge en Gent « als

De scheidsrechterlijke commissie van haar kant slaagde er ook de volgende maanden niet in de vrede tussen de graaf met Robrecht en de stad Brugge te herstellen. Een belangrijke bijeenkomst die einde maart te Ieper werd gehouden en waarop de brugse afgevaardigden aanwezig waren, bracht evenmin resultaat ⁷⁸. Ook de vrijlating, in april, van Lodewijk van Nevers, die in Vlaanderen zeer populair was en nog in 1318 opgetreden was als scheidsrechter in het conflict tussen zijn vader en de stad Brugge, zou aan deze toestand niets veranderen. De akte van verzoening tussen de graaf en zijn zoon stipuleerde immers dat deze laatste, binnen de acht dagen, het land moest verlaten en er niet mocht terugkeren vóór de dood van Robrecht van Bethune. De verbitterde Lodewijk zou tenandere kort daarop, nog vóór zijn vader, te Parijs overlijden ⁷⁹.

Te oordelen naar de klachten van vreemde kooplieden en naar de protesten die de grote steden regelmatig bij de graaf indienden, bleef het vrije handelsverkeer in de volgende maanden nog steeds veel hinder ondervinden ⁸⁰.

Toen de zomer intrad trappelde men nog steeds ter plaatse ⁸¹. Daar het mandaat van de arbiters echter op 24 juni verstreek, verlengde de graaf, op 2 juli, hun volmacht tot 29 augustus. Brugge van zijn kant deed hetzelfde ⁸². Daarenboven kreeg de commissie, op 23 juli, van de graaf de toelating om vrijgeleiden uit te reiken aan de inwoners van het opstandige Brugge ⁸³.

In deze maanden van onzekerheid en verwarring hielden de twee grote steden echter onwrikbaar vast aan de alliantie van maart. Ten einde de controle over het eerbiedigen van

---

min here Robbrecht ten Damme lagh tieghen onse stede»; Cfr. *G.S.B.R.*, dl. 1, bl. 152. Op te merken valt, dat één van de vijf leden nl. Kerstiaen Potterie tot het ambacht van de wevers behoorde (Brugge, S.A., *Rek. 1318*, fol. 63).

78. G. Des Marez en E. De Saegher, *Comptes de la ville d'Ypres ...* dl. 2, bl. 241; *G.S.B.R.*, uitg. Vuylsteke, dl. 1, bl. 153.

79. H. Van Werveke, *Lodewijk, graaf van Nevers ...*, bl. 61.

80. Gent, R.A., *Oork. graven van Vlaanderen*, nr 596 in verband met twee franse kooplieden wier goederen (leder e.a.) « apud Brugas » werden aangeslagen; *G.S.B.R.*, dl. 1, bl. 153-54.

81. *G.S.B.R.*, bl. 155 e.v.

82. Gent, R.A., *Fonds St-Genois*, oork. 1397 en 1398.

83. Gent, S.A., *oork. 312*.

hun vrijheden en het vrije handelsverkeer te verscherpen, werd op 14 sept. te Brugge het uitvoerend comité nog uitgebreid. Naast de vroegere leden (bij wie we de naam van Gilles van Aertrike niet meer aantreffen) vindt men nu ook: Gherwin Bonin f. Gherwins, Gilles van Hertsberge, Paul Bernard f. ser Pauwels, Riquard de Ruede en de volder Michiel Crakebeen⁸⁴.

De ontknoping van deze hopeloze situatie, die sinds maanden de atmosfeer in het graafschap vertroebelde, kwam eerder onverwacht. Graaf Robrecht van Bethune die nog tussen 13 en 15 sept. een algemeen parlement te Kortrijk had bijeengeroepen om o.m. ook de kwestie Brugge te bespreken⁸⁵, overleed plots op 17 september (1322). Gezien ook zijn zoon, Lodewijk van Nevers, reeds op 6 juli te Parijs gestorven was, zou Robrecht, krachtens de overeenkomst van 1320, opgevolgd worden door zijn kleinzoon Lodewijk van Crécy, die gehuwd was met Margareta, dochter van de franse koning Filips V⁸⁶. Dit betekende meteen het einde van de feitelijke macht die Robrecht van Kassel reeds sedert jaren over Vlaanderen uitoefende. Een heerszuchtig man als hij was echter niet van plan zo maar van die macht afstand te doen. Alhoewel hij zich in 1320 akkoord had verklaard met de opvolging van Lodewijk van Crécy, wilde hij nu van de verwarde toestand gebruik maken om met zijn aanhangers het graafschap in zijn greep te houden. Eerst trachtte hij de steden op zijn hand te krijgen. Zo ontbood hij op 26-27 sept. de gentse schepenen naar Kortrijk voor overleg. Kort daarop (einde sept.) belegde hij een parlement te Ieper, waar geheel het graafschap vertegenwoordigd was⁸⁷. Uit het verdere verloop der gebeurtenissen echter, blijkt duidelijk dat de gemeenten op Robrechts voorstellen niet zijn ingegaan. Het is zelfs niet onwaarschijnlijk dat het juist op dit parlement te Ieper was, dat de brugse vertegenwoordigers het zo dikwijls geciteerde memorandum over het beleid van Robrecht van

---

84. *Ibid.*, oork. 314; Voor Michiel Crakebeen, zie noot 10.

85. *G.S.B.R.*, uitg. Vuylsteke, dl. 1, bl. 241.

86. *Cfr.* noot 14.

87. *G.S.B.R.*, bl. 242.

Kassel aan de vergadering hebben voorgelegd. Ook de adel, die in de winter van 1321-22, zij het dan op bevel van de graaf, Robrecht in zijn aktie tegen Brugge had geholpen, scheen nu niet meer bereid hem te volgen. Een verzoek van de twee grote steden Gent en Brugge aan de ingezetenen van het West-Vrije om samen te werken « omme die vriehede van den lande te behouden » werd door deze laatsten, tijdens een algemene vergadering te Oostende, onderzocht. Op 30 sept. besloot deze vergadering aan 54 van haar leden, onder wie 14 ridders, volmacht te verlenen om met de twee grote steden overleg te plegen in het belang van het land⁸⁸.

Ondanks de overeenkomst van 1320 maakte Robrecht van Kassel te Parijs aanspraak op de troon van Vlaanderen⁸⁹. In afwachting van een beslissing nam hij traditiegetrouw opnieuw zijn toevlucht tot geweld. Met de aanhangers die hem nog trouw waren gebleven, bezette hij enkele burchten en versterkte plaatsen. Jan van Namen, van zijn kant, deed hetzelfde⁹⁰. Ook een ander familielid: Mathilde, de zuster van Robrecht van Kassel, gehuwd met Mathieu van Lorreinen, maakte nu aanspraak op de opvolging⁹¹.

De grote gemeenten die Lodewijk van Crécy, zoon van

---

88. Brugge, S.A., *oork.* 285. De veertien ridders, die in 1322 tot de voornaamste ingezetenen van het West-Vrije mogen gerekend worden, waren: Jan van Gistel, Willem van Straten, Gerard van Uitkerke, Filips van de Poele, Riquard Standard, Willem van Uitkerke, Willem van Lissewege, Wouter van Gent, Daniel van Buecmare, Arnoud van Beerst, Zegher van Belle, Wouter van der Hawen, Wouter de Vos en Jan van Doorne.

89. J. Carlier, *op. cit.*, bl. 105 e.v.; H. Pirenne, *op. cit.*, kol. 467-468; Zie ook: P. Thomas, *Le pouvoir du comte de Flandre d'après une définition officielle (1318-1324)*, in: *Rev. du Nord*, dl. 21 (1935), bl. 227 (+ noot 2).

90. *Chronique latine de Guillaume de Nangis de 1113 à 1300 et les continuations de cette chronique de 1300 à 1368*, uitg. H. Géraud (Soc. de l'hist. de France), dl. 2, Parijs 1843, bl. 40; *Les Grandes Chroniques de France*, uitg. M. Paulin Paris, dl. 5, Parijs 1837, bl. 259-60. Volgens deze franse kroniekschrijvers zou Jan van Namen hier Robrecht van Kassel in zijn actie gesteund hebben, wat niet bewezen is. Veeleer mag men aannemen dat hij, om bepaalde redenen, voor eigen rekening werkte. Deze dubbelzinnige houding bracht Jan van Namen weldra in moeilijkheden (cfr. noot 92).

91. H. Pirenne, *op. cit.*, kol. 467-68.

de populaire Lodewijk van Nevers, gustedig gezind waren, reageerden echter krachtdadig. Jan van Namen werd door de Bruggelingen gevangen genomen en in de Halle opgesloten⁹². Robrecht van Kassel moest de wijk nemen naar Frankrijk⁹³.

De jonge Lodewijk die wist dat de steden op zijn hand waren, wachtte de beslissing van het pairshof te Parijs niet af en trok zo spoedig mogelijk van uit Frankrijk naar Vlaanderen om er zich als graaf te laten erkennen. Via Atrecht en Menen kwam hij op 18 oktober te Gent aan⁹⁴.

Op 27 oktober was hij te Brugge. Het is op deze dag dat Lodewijk van Crécy een einde maakte aan de oorlogstoestand tussen het grafelijke huis en de stad Brugge. Aan de inwoners werd amnestie verleend voor al hetgeen ze tegen graaf Robrecht van Bethune en zijn familieleden hadden gedaan⁹⁵. Om de machtige grote steden in deze moeilijke periode volledig achter zich te scharen, aarzelde Lodewijk niet hun belangen boven deze van het platteland te plaatsen. Kenschetsend in dit verband is de keure van de draperie die hij dezelfde dag te Brugge uitvaardigde en waarbij de lakennijverheid in de brugse kasselrij (uitgenomen in de vrije steden) verboden werd⁹⁶. Ieper werd op 28 oktober in dezelfde geest bevoordeligd⁹⁷.

Langs een andere kant streefde Lodewijk er ook naar in de familie bondgenoten te vinden om zijn positie te verstevigen en een wig te drijven in de clan die hem niet gunstig gezind was. Weer op 27 oktober wist hij van de Bruggelingen de vrijlating te bekomen van Jan van Namen, die hem als graaf erkende en tevens beloofde af te zien van elke vorm van weerwraak tegen de stad Brugge⁹⁸.

92. Gent, R.A., *Fonds St-Genois*, oork. 1402; *Les Grandes Chroniques ...*, bl. 260.

93. *Les Grandes Chroniques ...*, bl. 260.

94. G.S.B.R., uitg. Vuylsteke, dl. 1, bl. 243 en 255.

95. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre, Coutume de la ville de Bruges*, dl. 1, Brussel 1874, bl. 393.

96. G. Espinas en H. Pirenne, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre* (C.R.H.), dl. 1, Brussel 1906, bl. 562-564.

97. Id., dl. 3, Brussel 1920, bl. 744-746.

98. Gent, R.A., *St-Genois*, oork. 1402; Ook de tussenkomst van de gentse schepenen dient hier onderstreept (G.S.B.R., dl. 1, bl. 243).

Lodewijk, van zijn kant, beloofde hem te helpen tegen enkele heren en meer bepaald tegen Robrecht van Kassel⁹⁹. De sluwe Jan van Namen zou voortaan Lodewijks sterkste steun worden. Tevens was hij verstandig genoeg om nog een tijdje te wachten alvorens aan de graaf de prijs van zijn medewerking te vragen. Dat zal pas in 1323 gebeuren¹⁰⁰.

Het is waarschijnlijk ter gelegenheid van de likwidatie van de opstand door de nieuwe graaf, of kort daarop, dat de brugse schepenbank een aantal partijgangers van Robrecht van Kassel voor 101 jaar, op hun hoofd, uit Vlaanderen heeft verbannen. Het origineel van dit vonnis is niet meer voorhanden. Wel beschikt men over een brief van de brugse schepenen aan hun collega's van de franse grensstad Saint-Omer, gedateerd van 16 februari 1323, waarin gevraagd wordt aan de bannelingen geen onderdak te verlenen maar hen aan te houden en zelfs terecht te stellen, indien zij zich in deze stad zouden vertonen. Dit dokument dat zich op het stedelijk archief van Saint-Omer bevindt, werd door A. Giry uitgegeven, die echter de namen van de betrokkenen heeft weggelaten¹⁰¹. Op het origineel worden 21 opstandelingen aangegeven, nl. : Jacob de Garencooper, Jan van de Poele, Jan Scinkel f. ver Grielen, Wouter Bernard fs. Porticghen, Zegher Tolnare, Laurens uter Meet, Clais Bernard fs. Clais, Willem de Buc, meester Jan Raepsaet, Zegher Waye, Rogier van Coudebrouc, Wouter van Hansbeke, Pieter de Man, de oude, en zijn twee zonen Pieter en Colin, allen volders, Jacob van Coelkerke, Pieter Dankard, Lambert Gherwol (of Grauwel ?), volder, Jan de Coninc, zoon van Pieter de Coninc, Pieter van Ursel

99. J. Bovesse, *Le comte de Namur Jean Ier et les événements du comté de Flandre en 1325-26*, in: *Bull. C.R.H.*, jg. 131 (1965), bl. 397.

100. Id., *Notes sur l'Ecluse et la maison comtale namuroise à la fin du 13e et au début du 14e siècle* (Hommage P. Bonenfant), Brussel 1965, bl. 231-253.

101. A. Giry, *Histoire de la ville de Saint-Omer et de ses institutions jusqu'au 14e siècle*. Parijs 1877, bl. 462 (bijlage 82). Wij danken hier van harte Dr. C. Wyffels, Archivaris-Generaal, die onze aandacht op dit belangrijk dokument heeft gevestigd en ons de namen van de bannelingen heeft bezorgd.

de jonge, volder, en Jan Brant de hurtere¹⁰². Het gaat hier om aanhangers van Robrecht van Kassel die bij de woelingen in het voorjaar van 1321 en bij de opstand van 18 nov. waren betrokken. Klaarblijkelijk zijn ze, ook na de dood van Robrecht van Bethune, de partij van Robrecht van Kassel trouw gebleven en hebben met hem het land verlaten.

Deze lijst is zeer interessant. Ze toont aan dat de grote meerderheid van Robrechts aanhangers zich onderworpen heeft en naar Brugge is teruggekeerd. Dit is o.m. het geval met de volksleiders Pieter de Coninc en Jan Heme. Onder de bannelingen treft men nochtans ook belangrijke figuren aan. Dit is het geval voor Jan de Coninc, zoon van Pieter, en voor Jan van de Poele die beiden in 1302 vóór de Guldensporenslag tot ridder werden geslagen. Jacob van Coelkerke, die schepen van Brugge was geweest in 1321, komt eveneens op de lijst voor. Vele bannelingen behoorden tot het ambacht van de volders¹⁰³.

Pas bij het begin van 1323 werd Lodewijk van Crécy, na moeilijkheden met de koning van Frankrijk, definitief in het bezit van zijn graafschap gesteld. Zoals in 1320 reeds was overeengekomen, moest Robrecht van Kassel genoegen nemen met een apanage van 10.000 lb. par per jaar, hoofdzakelijk bezet op de stad en de kasselrij Kassel¹⁰⁴. Toen deze laatste op 10 juli 1323 te Ieper aan Lodewijk leenhulde deed en hem als graaf erkende, scheen alles te zijn geregeld en de rust teruggekeerd¹⁰⁵. Weinigen vermoedden echter dat Vlaanderen op de rand stond van een vreselijke burgeroorlog.

---

102. Saint-Omer, Archives municipales, *Rég. du renouvellement de la loi* (1/A) Y, fol. 85 v°.

103. Naast de volders, van wie het beroep op de lijst zelf wordt aangeduid (cfr. supra), behoort ook Laurens uter Meet tot dit ambacht (Lille, Arch. Dép. Nord, B 263, nr 5901). Jacob van Coelkerke, die schepen was geweest in 1321, was een scheerder (L. Verriest, *Le registre de la loi de Tournai de 1302 et listes des otages de Bruges (1301), et de Courtrai*, in: *Bull. C.R.H.*, 1911, bl. 490).

104. H. Van Werveke, *De Nederlanden tegenover Frankrijk ...*, bl. 27.

105. Lille, Arch. Dép. Nord, B 1568, nr 238 (blad 154).

Aan de hand van de gebeurtenissen tijdens de laatste regeringsjaren van Robrecht van Bethune, ziet men een heel andere Robrecht van Kassel te voorschijn treden dan de figuur die we in de biografie van J. Carlier aantreffen. Hoe karig het bronnenmateriaal voor deze periode ook is, toch laat het ons toe althans één typische karaktertrek van deze gravenzoon duidelijk te onderstrepen: zijn grenzeloze zucht naar macht. Om zijn doel te bereiken deinst hij voor niets terug: corruptie, laster, willekeur en zelfs moord. Dat hij, ondanks de troonsbeklimming van Lodewijk van Crécy in 1323, nooit aan zijn machtsdromen verzaakt heeft, bewijst zijn latere houding tijdens de opstand van Kustvlaanderen¹⁰⁶. Het woelige bewind van Robrecht van Kassel in Vlaanderen, vooral tussen 1320 en 1322, is een episode die men tevergeefs zoekt in de biografieën van J. Carlier en H. Pirenne.

De opstand van Brugge van 1321-22 betekent anderzijds ook het laatste politieke optreden van Pieter de Coninc en Jan Breidel. Beide volksleiders die zovele jaren in hetzelfde kamp hadden gestreden, stonden in 1321-22 als vijanden tegenover elkaar. In de daaropvolgende jaren, tijdens de opstand van Kustvlaanderen (1323-1328), hebben zij in het politieke leven geen rol meer gespeeld¹⁰⁷. Dit is echter niet het geval met Jan Heme. In 1324, bij het begin van de opstand, was hij lid van de brugse schepensbank¹⁰⁸. In hetzelfde jaar vindt men daar trouwens ook een ander opstandeling van 1321-22 terug, nl. de rijke poorter Jan Bertoen¹⁰⁹. In 1328 maakten Jan Heme en Jan Bertoen deel uit van de revolutionnaire brugse magistraat die na de

106. *Chronicon comitum Flandrensium*, bl. 195.

107. In het onderzoek dat na de slag van Kassel in 1328 werd ingesteld, worden hun namen niet vermeld (N. De Pauw, *L'enquête de Bruges* ..., bl. 665-694). Wel treft men een Jan Breidel fs. Jans fs. Michiels aan die zich op 7 oktober 1328, samen met andere personen, te Damme aan de graaf komt onderwerpen (Lille, Arch. Dép. Nord, B 1562, fol. 266). Het gaat hier echter om de zoon van Jan Breidel fs. Michiels, brouwer op het Zand, die niet dezelfde was als de gekende volksleider (Cfr. Verbruggen, *Pierres de Coninc et Jean Breidel* ..., bl. 66).

108. Brugge, B.A., *Fonds St.-Salvator*, oork. ad. 31-10-1324 (doos 10).

109. *Ibid.*, *Archief O. L. Vrouwekerk*, oork. 570.

slag van Kassel en de overgave van de stad verdween¹¹⁰. Jan Heme was een van de 500 brugse gijzelaars die aan de koning van Frankrijk moesten uitgeleverd worden¹¹¹. In 1338 keerde hij met de anderen naar zijn vaderstad terug¹¹².

De brugse bannelingen van 1322 (of begin 1323 ?) zijn wegens de omstandigheden reeds spoedig naar Vlaanderen kunnen terugkeren. Tijdens de opstand van Kustvlaanderen, hebben zij zich eveneens aan de zijde van de rebellen geschaard. Hun namen komen bijgevolg voor in de stukken die betrekking hebben op deze opstand of op de repressie ervan¹¹³. Waarschijnlijk mag men hun terugkeer situeren in 1325 na de gevangennamen van de graaf te Kortrijk, toen Brugge en de opstandelingen beroep deden op Robrecht van Kassel om als ruwaard van Vlaanderen op te treden. Na de nederlaag te Kassel (1328), komen verschillende bannelingen van 1322 voor op de lijst van de 500 brugse gijzelaars die naar Frankrijk moesten vetrekken. Onder hen vindt men : Jan de Coninc, zoon van Pieter, de volders Pieter de Man en zijn twee zonen, en Laurens uter Meet die allen aldus voor de tweede maal in een tijdspanne van amper zes jaar hun land moesten verlaten¹¹⁴.

J. SABBE

---

110. N. De Pauw, *op. cit.*, bl. 673-674.

111. H. Stein, *Les conséquences de la bataille de Cassel pour la ville de Bruges et la mort de Guillaume De Deken son ancien bourgmestre (1328)*, in : *Bull. C.R.H.*, dl. 68 (1899), bl. 650.

112. Brugge, S.A., *Rekening van den Ghiselghelde (1338)*, fol. 11.

113. N. De Pauw, *op. cit.*, passim; Voor Jacob de Garencooper en Rogier van Coudebrouc zie ook : J. A. Mertens, *Les confiscations dans la châtellenie de Bruges ...*, bl. 273 en 275.

114. Lille, Arch. Dép. Nord, B. 263, nr 5901.

Bijdrage tot de financieel-economische evolutie van een vorstelijk domein in Vlaanderen : Deinze - Drongen (XIVe - XVIIe eeuw)

I. *Betekenis van de bron.*

Rond het tijdstip waarop we onze studie aanvingen (1329), was de betekenis van het domaniaal inkomen reeds gedeeltelijk afgenomen. Toch blijft men tot aan het einde van de Middeleeuwen het beginsel verkondigen : « Le prince doit vivre du sien ». In Frankrijk was het aandeel van het koninklijk domein in de globale vorstelijke nettoinkomsten van 1380 teruggelopen tot één vijfde en in 1461 leverde dit aandeel nog één zesendertigste op. Toch schijnen de Bourgondische hertogen niet in zo'n grote mate getroffen te zijn door deze algemene kwaal, eigen aan de monarchale staten van het einde der Middeleeuwen. Het Bourgondische domein maakte rond 1419-1420 nog steeds een soliede basis uit voor de algemeen-financiële situatie ¹.

Voor de domeinstudie, die we ondernamen, baseerden wij ons van meet af aan op de kwantitatieve informatie uit de domeinrekeningen zelf. De keuze viel op het domein Deinze-Drongen, omdat de continuïteit der rekeningen een gunstig resultaat waarborgde. De periode waarover het onderzoek liep werd bepaald door de begin- en einddatum van de domaniale boekhouding : 1329-1604 ².

---

1. M. Mollat, *Recherches sur les finances des ducs Valois de Bourgogne*, in : *Revue historique*, CCXIX, 1958, pp. 311-312.

2. Deinze-Drongen : provincie Oost-Vlaanderen ; arrondissement Gent. Administratief gezien behoorde de besproken domeingroep voor de streek Deinze-Petegem-Astene tot de kasselrij Kortrijk en voor Drongen tot de Gentse Oudburg. Voor het onuitgegeven bronnen-

II. Samenstelling en omschrijving van de bronnen.

A. *De inkomsten.* De inkomsten van het domein Deinze-Drongen vloeiden voort uit een aantal rechten van diverse oorsprong : eigendomsrechten, heerlijke rechten of rechten van publieke aard.

Bij het onderzoek sloten wij zoveel mogelijk aan bij het schema, zoals het in de rekeningen voorkomt. Daardoor was het mogelijk twee grote groepen inkomsten te onderscheiden : de gewone en de buitengewone.

Onder de eerste verstaan wij onveranderlijke inkomsten enerzijds, afkomstig uit de reële belasting, die eertijds aan grond en bodem gehecht was en anderzijds de rechten, die door zelfexploitatie of door tijdpacht ten gunste van het domein vielen. Alle andere ontvangsten, die niet tot de gewone of traditionele groep konden gerekend worden, rangschikten we onder buitengewone inkomsten³.

B. *De uitgaven.* In tegenstelling tot de inkomsten, vertonen de uitgaven over het algemeen een minder vast karakter. Daarom waren de saldo's van het domein in grote mate afhankelijk van het volume der plaatselijke of gewone uitgaven. Anderzijds werd de lopende rekening in sommige gevallen aanzienlijk belast of in deficit gebracht door extra-ordinaire uitgaven of afhoudingen, af te dragen aan de Ontvanger Generaal of aan andere centrale instanties.

---

materiaal zie : Brussel, *Algemeen Rijksarchief* (A.R.A.) : *Rekenkamer* : Domeinrekeningen, *Trésor de la Flandre*, 1° série (T.F.), *Raad van Financiën* (R.F.), *Raad van State en Audientie* (R.S.A.) en *Grote Raad van Mechelen* ; Gent, *Rijksarchief* (R.A.G.) : *Rekenkamer van Vlaanderen* (dubbels), *Familiefonds*, *Fonds Varia*, *Fonds Deinze*, *Landboeken* ; Rijsel, *Archives Départementales du Nord* (A.D.N.) : Série B. *Chambre des Comptes* (C.C.) : nl. bewijsstukken, cartons en correspondentie.

3. Schema van de inkomsten :

a) gewone inkomsten

- 1) heerlijke inkomsten van het oude type
  - jaarlijkse erfelijke renten en cijzen in speciën
  - jaarlijkse erfelijke renten en cijzen in natura maar betaalbaar in speciën volgens de prijs van de spijker
  - erfelijke renten en cijzen in natura waarvan de opbrengst verkocht werd op de markt volgens de marktprijs
  - heerlijke doch niet jaarlijkse inkomsten
- 2) heerlijke inkomsten van het moderne type
  - nl. de verpachtingen van bossen, hofsteden, landbouwgronden, weideland, molens, tolrechten van wegen, bruggen en visserijen.

b) buitengewone inkomsten.

Voor deze rubriek volgden we eveneens zoveel mogelijk de opbouw van de rekeningen zelf, maar we rangschikten de posten onder logisch samenhangende groepen ⁴.

III. *Bronnenkritiek.*

Vooreerst willen wij er de aandacht op vestigen dat er twee soorten rekeningen zijn: de « te betalen » en de « reëel betaalde ». In de domeinrekeningen treedt de realiteit van inkomsten en uitgaven niet altijd even duidelijk naar voren. Principieel mogen we aannemen dat we in onze bronnen te doen hebben met « te betalen » bedragen. Wij bestuderen immers een zeer traditioneel milieu waarin steeds wordt vastgehouden aan een vrij primitieve geldeconomie, en waar het kredietwezen nog weinig was doorgedrongen. Juist daardoor gebeurt het dat « te betalen » en « reëel betaalde » waarden soms samenvallen of door mekaar worden gebruikt.

Anderzijds komen op het einde der vijftiende en in de loop van de zestiende eeuw vele terugbetalingen opduiken, tweeweggebracht door oorlogen of crisistoestanden. In de mate dat ze op een juiste manier konden gecorrigeerd worden, bleef het representatief karakter van de reeksen behouden.

IV. *Statistische uitwerking van het kwantitatieve materiaal.*

Voor de statistische uitwerking van de kwantitatieve informatie uit de bronnen, werd beroep gedaan op een ordinator. Omtrent deze nieuwe verwerkingsmethode schreven we reeds enkele methodologische beschouwingen neer binnen het kader van een navorsingsproject uitgevoerd onder de leiding van Professor J.A. van Houtte (Leuven), betreffende de omstandigheden onder dewelke het domein

---

4. Schema van de uitgaven :

- a) gewone uitgaven
  - oude cijnzen en renten ten laste van het domein
  - administratieve onkosten
  - onderhoudswerken voor molens, bruggen, enz.
- b) buitengewone uitgaven
  - voorheffingen door de Ontvanger-Generaal
  - nieuwe renten en pensioenen door de vorst toegekend « op het domein » aan derden,

in de loop der zeventiende eeuw door de vorst werd vervreemd⁵.

Op die manier konden we ons kwantitatief bronnenmateriaal met wetenschappelijke precisie behandeld zien en viel het ons bovendien gemakkelijker een grotere aandacht te besteden aan de eigen taak van de historicus: de kritische interpretatie van een goed voorbereid basisdocument.

De groep van « heerlijke inkomsten van het moderne type » bevatte een voldoende aantal gegevens met een grote verscheidenheid, die een grondige statistische analyse toelieten. Vooreerst diende een vragenlijst uitgewerkt te worden met het oog op een classificatie volgens een vast programma.

Beschrijving	pacht	eerste jaar	laatste jaar	opp in roeden	prijs in denieren (L.VI.gr.)	reeksnummer
a) bos (code 02)						
bos X	—	—	—	—	—	—
bos Y	X	1424	1424	3200	800	0202
b) hoeven (code 08)						
hoeve A	X	1421	1432	220	400	0801
hoeve B	—	—	—	—	—	—
c) weiden (code 12)						
weide M	—	—	—	—	—	—
weide N	X	1425	1430	600	320	1202

Vertrekkend van de vragenlijst heeft men de ponskaarten (of magnetische banden) kunnen opstellen en het programma opmaken. Dit werd samengesteld met de volgende combinaties:

1. De spreiding in de frekwentie van de duur der verschillende inpachtingen werd berekend in procenten van het totale aantal pachten: vooreerst over gans de periode 1329-1604, vervolgens per gedeeltelijke pe-

5. E. Van Cauwenberghe, *Het vorstelijk domein Deinze-Petegem-Astene-Drongen, 1329-1604, Bebeer en Financiën*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling der Universiteit Leuven, Faculteit Wijsb. en Lett., Groep Moderne Geschiedenis, 1969).

- riode (1329-1399, 1400-1449, 1450-1499, 1500-1549, 1550-1599, 1600-1604). Dezelfde berekeningen werden gedaan voor elk der pachtrubrieken : aldus bekwamen men een afzonderlijk beeld van de spreiding in de frekwentie der pachtduur bij weideland, bossen, landbouwgronden, hofsteden, molens, tollen en visserijen ; dit zowel voor de globale periode als voor de gedeeltelijke periodes. De resultaten werden in grafiek gebracht en onderling vergelijkbaar gesteld.
2. De spreiding in de frekwentie van de verschillende pachtrubrieken (bossen, weideland, landbouwgrond, molens, tolrechten en visserijen) werd berekend in procenten van het totale aantal pachten en dit zowel in het globaal als per periode.
  3. Men berekende eveneens hoe de verhouding was van de oppervlakten der drie pachtvormen die onder beschouwing werden genomen (bossen, landbouwgrond, weideland), tot de totale verpachte oppervlakte en dit in procenten voor het globaal en per periode.
  4. De spreiding in de frekwentie van verpachte landbouwgrond, onderverdeeld in oppervlaktekategorieën (van 0-100, 101-500, 501-1000, 1001-2500 en 2500 roeden en meer) werd berekend in procenten van het totale aantal verpachte gronden in het globaal en per gedeeltelijke periode.
  5. Zelfde berekening als onder 4, doch nu heeft men de oppervlaktekategorieën gegroepeerd per pachter en dit eveneens per periode en in het globaal.
  6. Analoge werkwijze als berekening nr. 4, maar hierbij werden de oppervlakten der gronden, gegroepeerd in categorieën van 0-100, 101-200 roeden enz., en in procenten vergeleken met de totale oppervlakte van de te verpachten landbouwgronden.
  7. Berekening analoog aan nrs. 5-6, maar de verpachte percelen werden niet beschouwd als berekeningseenheden maar wel het totaal der ingepachte percelen per pachter.
  8. Dezelfde berekeningen als nrs. 4-5-6-7 kunnen gedaan worden voor de bossen, het weideland enz., steeds voor de globale periode en per afzonderlijk tijdvak.
  9. Men heeft voor elk der gedeeltelijke periodes van ongeveer 50 jaar het gemiddelde berekend van de totale jaarlijks verpachte oppervlakte (dit gemiddelde werd

- bekomen door de optelling te maken der oppervlakte van elk verpacht perceel, gedurende de behandelde periode en dit totaal te delen door het aantal jaren waaruit de periode is samengesteld). Vervolgens werden dezelfde berekeningen respectievelijk uitgevoerd voor elke groep landbouwgrond, weideland en bossen.
10. Volgens diezelfde methode kan men eveneens voor elk jaar afzonderlijk de totale oppervlakte berekenen van de verpachte percelen en er jaar per jaar de evolutie van volgen. Indien men bovendien voor elk jaar de som berekent van de verschuldigde pachten (of van de reël betaalde, voor zover er tussen beide een verschil bestaat) en zo men deze som deelt door het totale aantal verpachte roeden, bekomt men de gemiddelde pacht prijs per roede, prijs die men eveneens jaar per jaar kan volgen. Dergelijke berekeningen kunnen verwezenlijkt worden per pacht categorie: weideland, landbouwgrond en bossen. Al deze resultaten kunnen uiteindelijk vergeleken worden met de evolutie der graanprijzen, de prijzen van het brandhout en de prijzen van de zuivelprodukten, bij voorkeur aan de hand van een trend ^{5bis}.

V. *Enkele resultaten: structuurwijzigingen en evolutie in de agrarische sector van het domein.*

A. *Landbouwgronden* (grafiek I). Tussen 1329-1604 deed zich een enorme concentratie voor in de groep van 100 tot 2500 roeden (ruim 78 % van het totaal aantal pachters). Deze toestand onderging een grondige wijziging in de loop der tijden. In verband met het drieslagstelsel werden de gronden bij voorkeur voor drie, zes of negen jaar gepacht.

Van 1329 tot 1399 behoorde het grootste aantal gronden toe aan middelgrote en grote boeren van de categorie van 1000 tot 2500 roeden (40 % van het totaal). In deze periode hebben we dus te doen met een nog vrij stevige concentratie, doch niet talrijke kern, van grote boeren. Wij kunnen daardoor aannemen dat de agrarische situatie op

---

5bis. H. Van der Wee & E. Van Cauwenberghe, *L'utilisation de l'ordinateur pour l'étude des domaines royaux aux Pays-Bas (XIVe-XVIIIe siècles)*, - *Vth International Congress of Economic History*, Leningrad, 1970.

dat ogenblik een minimum van 1000 tot 2500 roeden landbouwgrond vergde. Dit wordt bevestigd door het feit dat de boeren nog geen beroep konden doen op bijkomende inkomsten zoals dat het geval was in de volgende periode. Bovendien valt op te merken dat noch de kleine boer van minder dan 50 roeden (5 %), noch de middelgrote boer in staat waren zich te verrijken in een periode van agrarische depressie. Het lage aantal keuterbedrijfjes is trouwens zeer typisch voor een depressieperiode, gezien de keuters wellicht het minst elastisch ingesteld waren en daardoor in crisistijden het eerst de strijd moesten opgeven.

Vanaf 1400 is er een vooruitgang waar te nemen, het grondbezit versnipperde hoe langer hoe meer en het groot aantal kleine en zeer kleine uitbatingen wordt opvallend ⁶. Vooral de domaniale, uit het oude *villa* systeem afkomstige gronden, zijn aan een geweldige versnippering onderhevig geweest. Het feit dat de boeren van dergelijke kleine bedrijfjes konden leven, dient wellicht toegeschreven aan de mogelijkheid om grotere zorg te besteden aan het beschikbare land, dat voor de streek van Deinze-Petegem hoofdzakelijk in functie stond van de kleinveeteelt. De nabijheid van het marktcentrum Deinze bood wellicht reeds een afzetgebied voor de verkoop van zuivelproducten. Bovendien mogen we als verklarende factor de landelijke lijnwaadindustrie niet over het hoofd zien. Vele kleine boeren trachtten hun magere inkomsten te verhogen door het spinnen van garen en door het tot lijnwaad te verweven ⁷. Tussen 1400-1449 bestond er op het domein voor de stukken 50-100 roeden (van 8 % tot 9,88 %) slechts een geringe toename, de stukken van 100-500 roeden verdubbelden (van 12 % tot 25,93 %). Van 1450 tot 1499 is de versnippering volkomen; dit komt uitermate duidelijk naar voren in de aangroei van 2,47 % tot 9,20 % voor de onbeduidend kleine lapjes grond van minder dan 50 roeden. Deze versnippering is een stimulans geworden voor technische innovaties, met als gevolg een groeiende belangstelling voor, en een intensivering van de landbouw. Dat de belangstelling sterk is toegenomen wordt door de cijfers

---

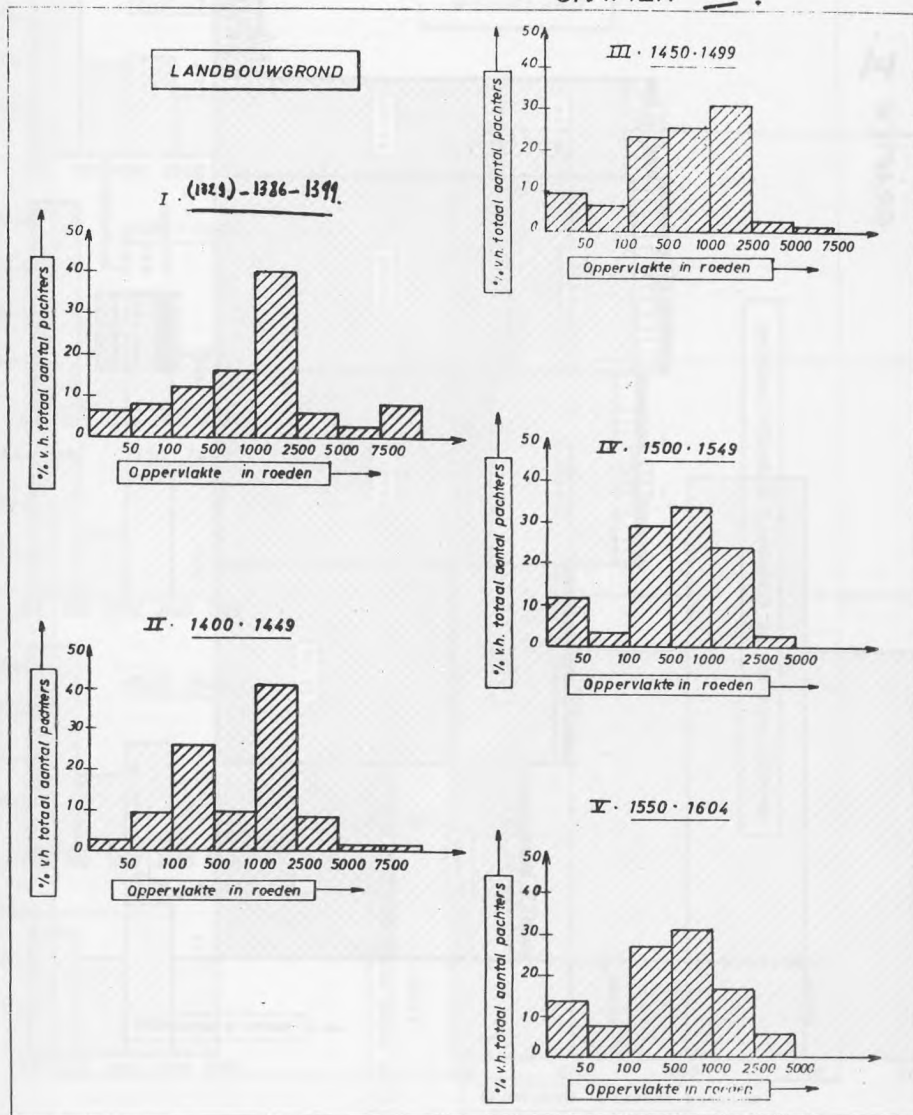
6. A. Verhulst, *De boeren. I. De Middeleeuwen*, in: *F.N.*, I, 1957, pp. 105-107.

7. J. A. van Houtte, *Economische en Sociale Geschiedenis van de Lage Landen*, Zeist, 1964, p. 92.

EEN VORSTELIJK DOMEIN

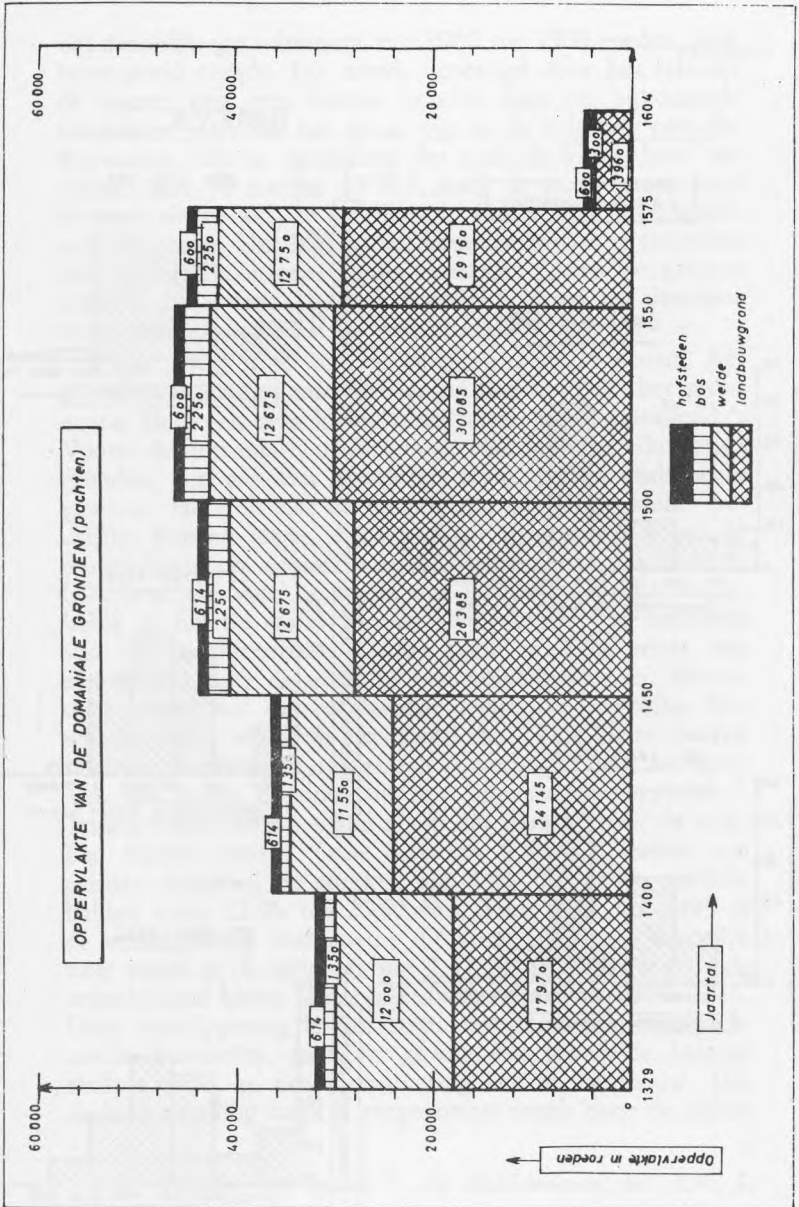
VII. Grafieken

GRAFIEK I.

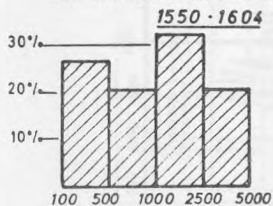
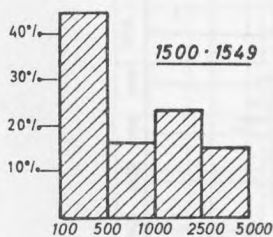
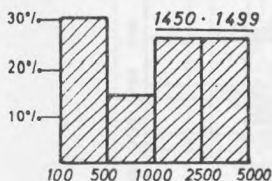
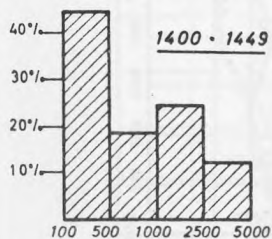
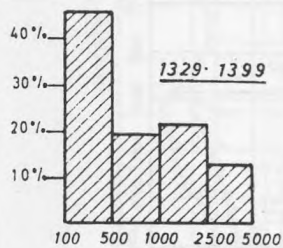
EEN VORSTELIJK DOMEIN

GRAFIEK II.

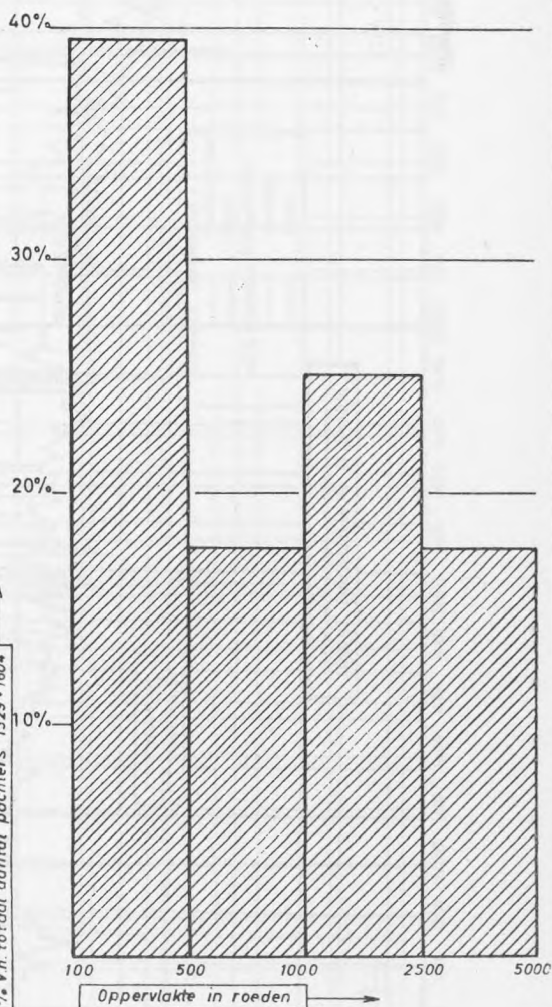

EEN VORSTELIJK DOMEIN

GRAFIEK III

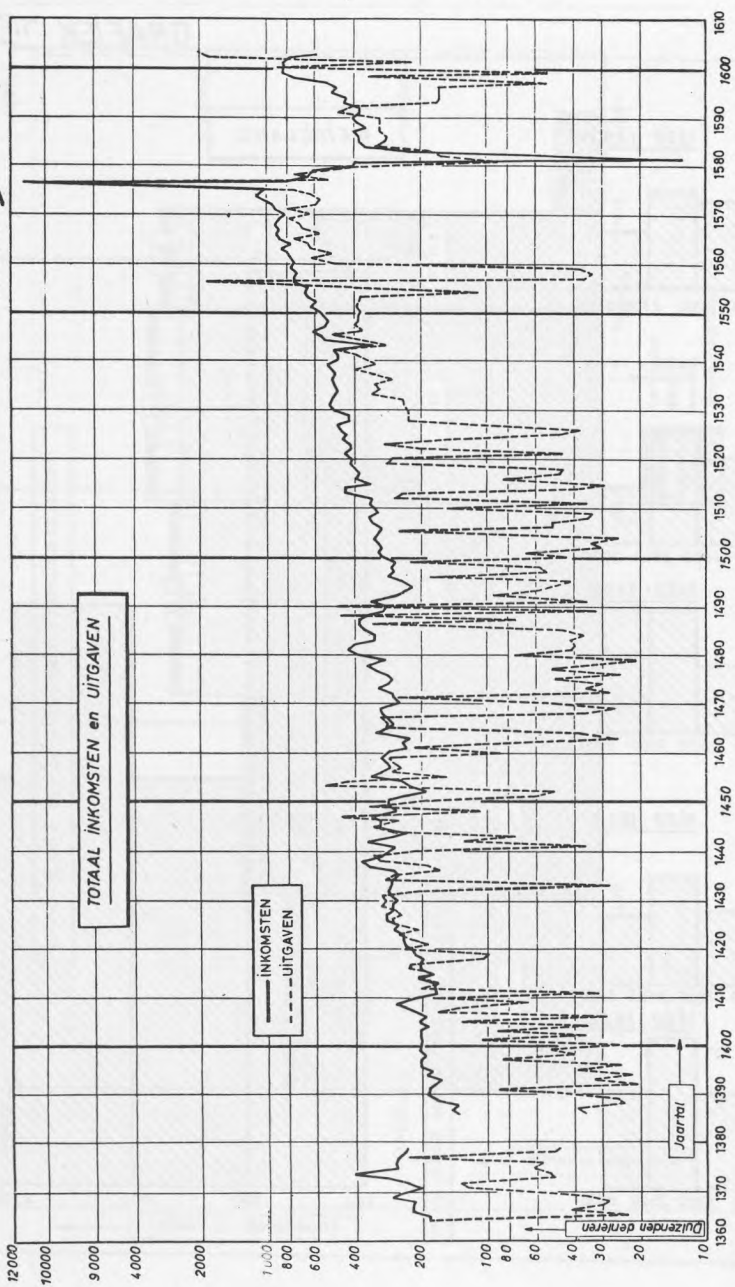
WEIDELAND

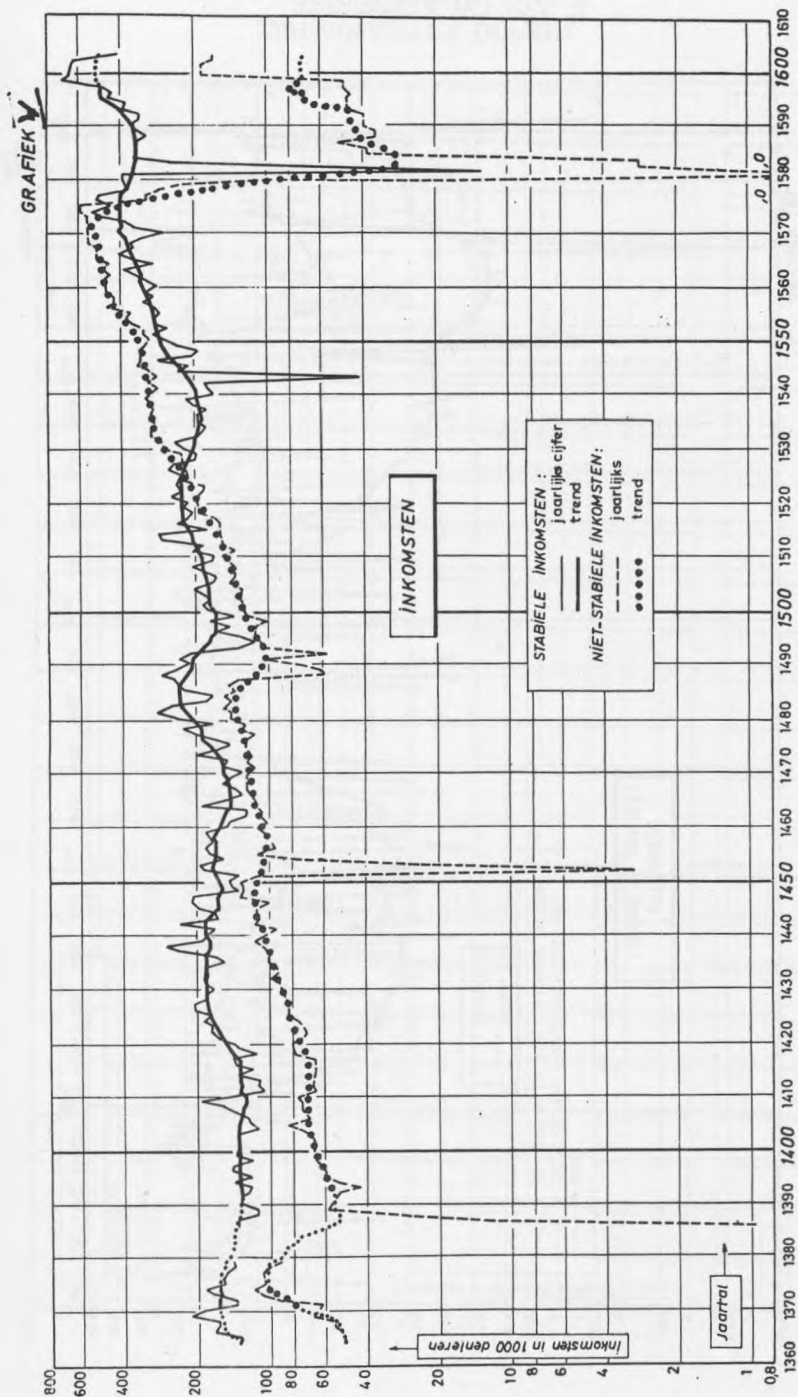
% v.h. totaal aantal pachters 1329 - 1604

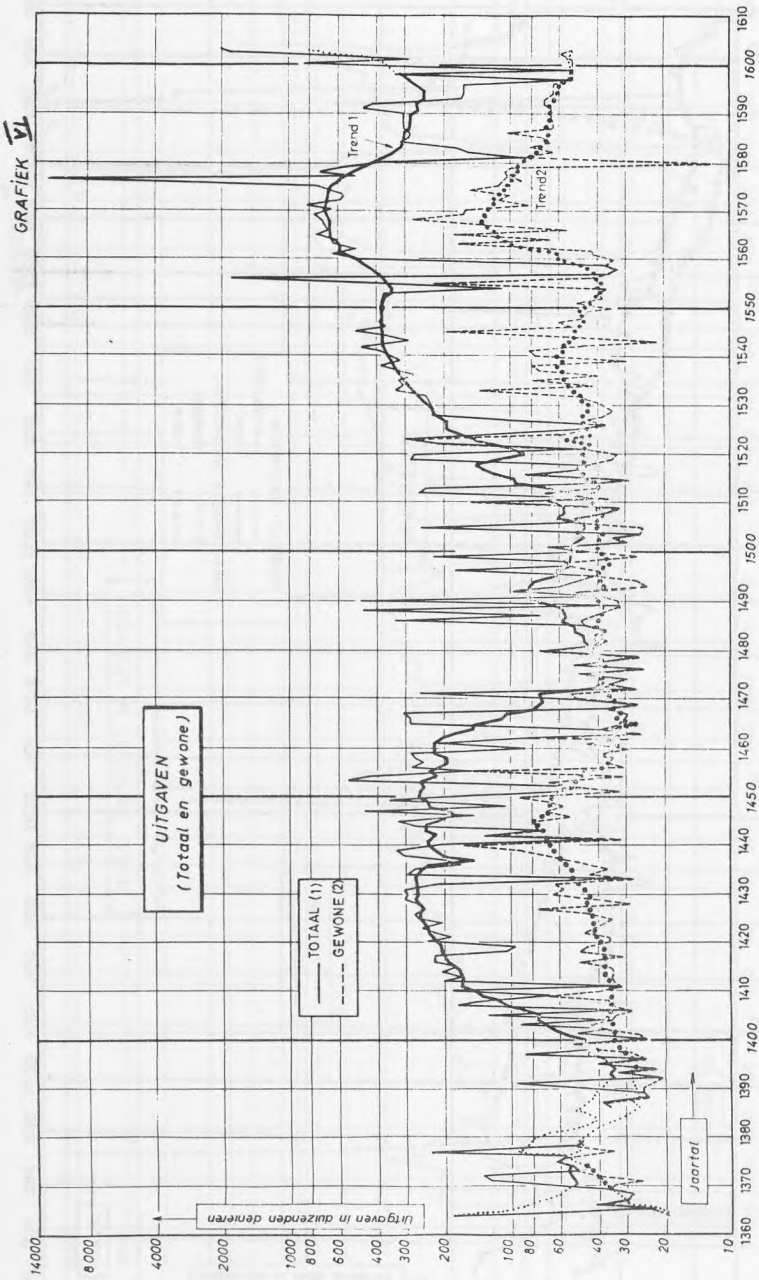
Oppervlakte in roeden

GRAFIEK IV

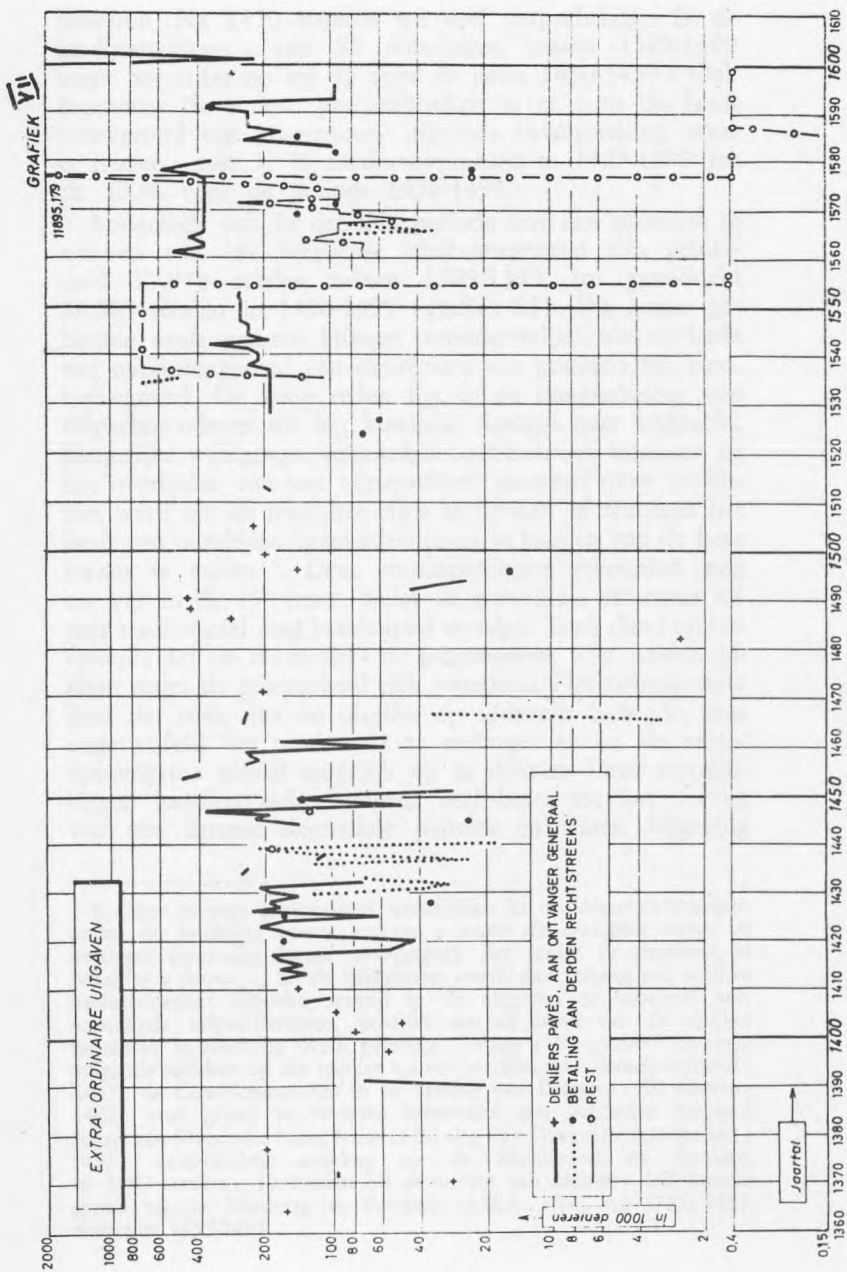
EEN VORSTELIJK DOMEIN

EEN VORSTELIJK DOMEIN

bewezen. Na 1450 noteren we veel verpachtingen in de landbouwsector: van 50 noteringen tussen 1329-1399 loopt het cijfer op tot 93 voor de jaren 1450-1499! Ook tegenover de andere pachtrubrieken is er voor de landbouwgrond een procentueel stijgende belangstelling waar te nemen: van 37 % landbouwпachten in 1329-1399 tot $\pm$ 50 % voor de periode 1450-1499.

Anderzijds valt in dezelfde periode ook een toename te noteren van het verpachte landbouwareaal van gemiddeld 17.970 roeden tussen 1329-1399, tot gemiddeld 28.385 roeden in 1450-1499 (grafiek II). Dit accres gebeurde, zoals men zou kunnen veronderstellen, niet op basis van ontginningen of van omwerken van grasland tot landbouwgrond. De ware reden ligt in de omschakeling van erfpachtgoederen uit het klassieke domein naar tijdпacht. Dergelijke wijzigingen gebeurden hoofdzakelijk wanneer, na het overlijden van een cijnspachter, niemand meer gevonden werd om de jaarlijkse cijns te betalen of wanneer het bezit van overleden bastaarden terug in handen van de heer kwam te vallen⁸. Deze omschakelingen gebeurden nog tot ver in de 16^e eeuw, zodat de domaniale structuur als zeer traditioneel mag beschouwd worden. Toch dient onderstreept, dat de beheerders de progressieve weg wilden inslaan zodra de gelegenheid zich voordeed. Het voornaamste doel dat men met de uitgifte op tijdпacht beoogde, was ongetwijfeld het rendement te verhogen en zo de netto-opbrengsten zoveel mogelijk op te drijven. Deze verpachtingen leenden zich overigens veel beter tot het voeren van een intense domaniale politiek en waren bijgevolg

---

8. Deze nieuwe pachtпosten verschijnen in de domeinrekeningen onder de hoofding *aultre recepte a cause de certaines terres et heritages lesquelles furent sourgaignez par faulte de payment et rebaillez a ferme* ... In de inkomsten wordt dan telkens een nieuwe pachtopbrengst geboekт, terwijl in de uitgaven de vroegere verschuldigde erfpachtwaarde, jaarlijks aan de hand van de spijker berekend, in rekening wordt gebracht. Tussen 1450 en 1499 kwamen volgende stukken op die manier los uit het klassieke domeinverband: 1445: de *Conijnenwarande* in de vesting van Petegem: 90 roeden; 1462: stuk grond te Petegem behorende aan overleden bastaard Jehan van Overbeke (sneuvelde in de slag van Gavere): 900 roeden; 1495: verscheidene stukken op de Sluiskouter op Boelare, $\pm$ 1900 roeden; 40 roeden bij de molen van Deinze; 1/2 bunder grond bij de Manbrug te Petegem. A.R.A., *Rk.*, reg. 7151-7152, domeinr. 1455-1495.

steeds aanlokkelijker voor de domaniale kas dan voor de pachter, bij wie het risico uiteraard vergroot was. ,

De zestiende eeuw wordt over het algemeen gekenmerkt door een verdere versnippering. Het aantal verpachtingen van landbouwgrond blijft toenemen voor de kleinere oppervlakteëenheden (van 100 tot 500 roeden) : 29,31 % tegen 24,12 % in de vorige periode. Opvallend is ook de verhoging van de categorie 500 tot 1000 roeden (steeds minder dan 1 ha) : nl. van 9,88 % tussen 1400 en 1449 tot 33,33 % tussen 1500 en 1549 ! De grote eenheden van meer dan 5000 roeden zijn zelfs helemaal verdwenen (zie grafiek I).

Anderzijds is de belangstelling voor de landbouwgrond blijvend (49,85 %), wat hoofdzakelijk toe te schrijven is aan de stijgende graanprijzen in dezelfde periode ⁹. De technische innovaties hadden immers op dat ogenblik in Vlaanderen en in Brabant een climax bereikt. De enorme toename der productiviteit die daaruit volgde, in de eerste twee derden van de 16^e eeuw, wordt op opvallende wijze geïllustreerd door de algemene stijging der pachtprizen op het domein. Een andere determinerende factor voor het vasthouden aan deze kleine pachteenheden is ongetwijfeld de opgang van de plattelandsindustrie. De loontrekkenden uit deze sector konden zich immers door de bewerking van dergelijke kleine lapjes grond, een aanlokkelijk bijkomend inkomen verzekeren. Het grondbezit, eens zo levensnoodzakelijk voor de plattelandsbewoner, begon nu meer en meer zijn essentieel karakter te verliezen. De daling van het aantal verpachtingen van landbouwgrond in de laatste helft van de zestiende eeuw (105 noteringen tegen 172 in de vroegere periode) is te verklaren door de grote verkoop van 1576, waarbij de voornaamste stukken uit het domein wegvielen (grafiek I). Tot de likwidatie van 1576 was de oppervlakte zo goed als ongewijzigd gebleven (grafiek II). Opvallende omschakelingen waren afgezien van enkele kleinere uitzonderingen, niet meer voorgekomen ¹⁰.

9. H. Van der Wee, *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy*, I, Den Haag, 1963, p. 296.

10. In 1553 gebeurt nog de omschakeling van de landerijen aan de Roonbosch te Petegem ($\pm$ 1217 roeden), doch anderzijds werden op een paar stukken renten uitgeschreven, waardoor de toestand praktisch genivelleerd werd. A.R.A., Rk., reg. 7157, domeinr. 1553-1554.

B. *Weideland* (grafiek III). In grafiek III deelden we het weideland op dezelfde manier in als de landbouwgrond, nl. in oppervlaktecategorieën van 50 tot 7500 roeden en meer, in procenten van het aantal pachters per periode.

Wat onmiddellijk opvalt is het feit dat de percelen overwegend groter zijn dan in de landbouwsector. Voor de ganse periode concentreerde het overgrote deel ($\pm 40\%$) zich rond en op de oppervlaktecategorie van 100 tot 500 roeden.

Het grootste gedeelte van het verpachte weideland was tussen 1329-1399 in handen van pachters met 500 tot 5000 roeden, verdeeld over drie oppervlaktecategorieën (samen $\pm 55\%$). De rest schommelde rond 100 tot 500 roeden ($\pm 45\%$). Voor 1400-1449 krijgen we, afgezien van enkele lichte afwijkingen, ongeveer hetzelfde beeld als hierboven. Over het algemeen dus geen al te grote oppervlakten in die periodes, waarschijnlijk omdat de kleinere middencategorie volstand voor het houden van varkens, schapen en geiten. Het heidegebied tussen Leie en Schelde was trouwens zeer gunstig voor de varkens- en schapenkweek ¹¹.

De periode 1450-1604 wordt gekenmerkt door twee opvallende concentraties, in 1450-1499 en 1550-1604, onderbroken door een versnippering tussen 1500-1549. In de periode van concentratie ligt het overwicht bij verpachtingen van 1000 tot 5000 roeden met ongeveer 54% van het totaal aantal pachters. In de periode van versnippering neemt de categorie van 100 tot 500 roeden toe met $\pm 14\%$. Hoe moeten wij deze evolutie verklaren? De eerste concentratie mag hoogstwaarschijnlijk gezien worden in het licht van de stijgende groei van de vraag naar slachtvee in de steden. Dit kan een stimulans geweest zijn voor de kwekers, die hun weideareaal dienden uit te breiden. Vooral de toegenomen belangstelling voor de belangrijker weiden, zoals de *Oostmeersch*, de *Rodenmeersch* en de *Hofmeersch*, en een stijgende frekwentie bij de pachtkeuze, wijzen in die richting ¹². De kleinere boeren van de voorgaande

11. A. Cassiman, *Geschiedenis der stad Deinze*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en van het land aan Leie en Schelde*, V, 1938, p. 148; J. A. van Houtte, *Economische en Sociale geschiedenis*, pp. 86-87; B.H. Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis van West-Europa (850-1850)*, Utrecht, 1960, p. 79.

12. De *Rodenmeersch* en de weiden in de wallen van Rode

periode, bij wie de exploitatie op zichzelf toen al niet kon volstaan om hun gezin aan een bestaan te helpen, verkozen zich liever als loontrekkenden aan de opbloeiende plattelandsindustrie te verhuren. Vooral de sinds 1430 doorgebroken vlaskweek aan de Leie begon hoe langer hoe intenser te worden ¹³.

Ondanks het feit dat de tweede concentratie (1550-1604) veel gelijkennis vertoont met de eerste, zijn er toch belangrijke verschillen waar te nemen. In de eerste periode bleef de middelgrote boer zijn areaal exploiteren met het oog op de uitbreiding van de veestapel. In de tweede zijn het vooral mensen uit de stad Deinze zelf of uit Gent, die geld in akkers en weideland gingen investeren. Het waren geen echte boeren meer, maar kooplieden of schepenen van de stad, die zich door de bloeiende industrie verrijkt hadden. De bewerking en de zorg voor hun areaal lieten ze over aan dagloners ¹⁴. Zo pachtte pastoor Gillis van Aalst rond het midden der zestiende eeuw een belangrijk stuk weideland van het domein: de *Rodenmeersch* ¹⁵. Dat hier eerder de handelsgeest dan de boerenmentaliteit primeerde, wordt bewezen door het feit dat sommigen de ondergrond van hun gepacht weideland als zavelput gingen uitbaten ¹⁶.

De versnippering van 1500-1549 in de weidelandsector is hoofdzakelijk het gevolg van de crisis op het einde der vijftiende eeuw. De stad was aanzienlijk verarmd en de bevolking kwasi geruïneerd. Het risico dat ze nog kon nemen mocht niet groot zijn, zodat vooral het begin der zestiende eeuw gekenmerkt wordt door een voorkeur voor kleinere percelen van 100 tot 500 roeden (44 %). Deze kleinere bedrijfseenheden waren overigens uitermate ge-

---

(± 5 bunder en 50 roeden), de *Oostmeersch* (1350 roeden) en de *Hofmeersch* (2700 roeden) mogen tot de voornaamste percelen verpacht weideland worden gerekend. Deze meersgebieden omgaven het oude en hogergelegen stadsgedeelte van Deinze. Cassiman, *Deinze*, p. 10; A. Verhulst, *Het landschap in Vlaanderen in historisch perspectief*, Antwerpen, 1960, p. 69.

13. E. Sabbe, *Histoire de l'industrie linière en Belgique*, Brussel, 1945, p. XI.

14. A.R.A., *Rk.*, reg. 7155-7159.

15. Michiel van Betsbrughe, Willem Tuutsgavere, Hendrik de Pickere, allen schepenen en pachters van domeingronden; Joos Jonckman, lakenkoopman, pacht weideland en landbouwgrond.

16. A.R.A., *Rk.*, reg. 7156; domeinr. 1546-1548, f. 9.

schikt voor de kweek van kleinvee, waarvoor de stedelijke vraag bleef aanhouden. Ondanks de versnippering is de belangstelling voor weideland in die periode achteruitgegaan.

De oppervlakte van het weideland is *in globo* beschouwd zo goed als onveranderd gebleven : deze sector was immers niet onderhevig aan omschakelingen van het erfpacht- naar het tijdpachtsysteem (grafiek II).

Het procent pachters dat alleen landbouwgrond pachtte is in de loop der eeuwen sterk toegenomen : van 25 % tot 32,30 %. Het aantal absolute noteringen op landbouwgrond alleen is tussen het midden der veertiende eeuw en de laatste helft der zestiende eeuw meer dan verdubbeld. Dit moet waarschijnlijk in verband gebracht worden met de verhoogde winsten door de sterke graanprijsstijging die zeker stimulerend bij de verpachting werkten.

Tussen 1500 en 1549 valt een aanzienlijke stijging te noteren van het procentueel aantal noteringen der combinatie landbouwgrond-weideland : van 9,45 % in 1450-1499 tot 14,78% in 1500-1549. De reden hiervan ligt grotendeels bij de gunstige evolutie in de landbouwsector en de toegenomen vraag naar kleinvee vanuit de steden.

VI. *Domaniale evolutie in het licht van de financieel-politieke achtergrond.*

Ondanks de geleidelijke invoering van voorheffingen door de Ontvanger-Generaal, konden we in de veertiende eeuw slechts weinig sporen terugvinden met betrekking tot een domaniaal-politieke tussenkomst van de regering.

In de vijftiende eeuw daarentegen en vanaf het bewind van Filips de Goede, bereikten de buitengewone uitgaven een tot dan toe ongekend hoogtepunt. De meeste rekeningen waren bijgevolg nog nauwelijks in evenwicht of vertoonden ontegensprekelijke deficieten. Dit fenomeen dient evenwel gezien te worden in het licht van de financiële politiek van Filips de Goede. In de eerste plaats had deze hertog een fundamentele reorganisatie van de openbare financiën op het oog, waarbij hij hoopte een butgettair evenwicht tot stand te brengen, dat gebaseerd zou zijn op een solied systeem van gewone inkomsten en gewone uitgaven ¹⁷. Daarbij was het de bedoeling van de regering,

17. M. Mollat, *Finances*, pp. 286-290.

de inkomsten met een permanent karakter (van vorstelijke domeinen of tollën enz.) zoveel mogelijk als een centraal element in de financiële politiek aan te wenden. Zonder de nodige monetaire stabiliteit was dit evenwel niet mogelijk. De hervorming van 1433-1435 bracht in dat opzicht voldoende garanties en wist de stevigheid van de munt gedurende een dertigtal jaren te waarborgen. Een andere schakel in de financiële politiek was de oprichting van een reservefonds (*le trésor de l'Épargne*); dit fonds was een soort « bij-kas » van de Generale-Ontvangerij, waarop ze voortijdige heffingen kon verrichten¹⁸. Misschien ligt hier wel de verklaring voor de talrijke assignaties op de domeinrekeningen in die periode. Inderdaad, ook de Generale-Ontvangerij deed beroep op de gewestelijke Ontvangers-Generaal en deze klopten op hun beurt aan bij de lokale domeinontvangers. Het hoeft dus geen verwondering op te wekken, wanneer we zien dat het domein tussen 1420 en 1467 regelmatig wordt aangesproken om lonen te betalen van hooggeplaatste ambtenaren uit de centrale bestuursapparaten en uit de Rijksse Rekenkamer¹⁹.

Anderzijds deed Filips de Goede soms ook rechtstreeks beroep op zijn domaniale inkomsten om bepaalde personen te belonen voor bewezen diensten. Te Deinze vonden we daarvan een duidelijk voorbeeld terug rond de jaren 1432-1433, toen de volledige opbrengst van het domein werd afgestaan aan een gunsteling, Roelandt van Uitkerke. De domaniale waarborg werd op die manier gebruikt om de centrale schatkist een uitgave in cash te besparen²⁰.

Dat men zich van hoge hand bewust was van de stabiliteit van sommige domaniale inkomsten, staat buiten elke twijfel. Wanneer in 1452-1454 het rendement van het

18. P. Kauch, *Le trésor de l'Épargne, création de Philippe le Bon*, in: *Revue Belge de Philologie et d'histoire*, XI, pp. 703-720.

19. A.R.A., *Rk.*, reg. 7150-7151, domeinr., 1420-1467.

20. Et est assavoir que tous les paeyements de rentes et revenus escheues au dit lieu, depui le dessus dit premier jour de may, appartient a messieu Roland d'Uytkerke, chevalier d'Emsroode que il appartient par lettres de mondit tres redouté seigneur dont la copie en est a la chambre des comptes de monseigneur a Lille... ». A.R.A., *Rk.*, reg. 7150, domeinr., 1432-1433. Roeland van Uitkerke, heer van Helewyn en van Emsroode, werd in 1429 door Filips de Goede tot ridder van het Gulden Vlies verheven; hij was gehuwd met Margaretha van Komen. Zie over hem: *Roland de Uytkerke*, in: *Biographie Nationale*, dl. 35 (1930-32), kol. 1020-1026.

domein teruggelopen was, omwille van de ongeregelheden, werden ook de assignaties zoveel mogelijk beperkt. Bleken die echter onvermijdelijk, dan kreeg de ontvanger de opdracht ze rechtstreeks af te houden van de meest stabiele posten uit zijn rekening. Door de stijging der graanprijzen was de afdeling « stabiele inkomsten » trouwens veel belangrijker gaan worden. Waar hun procentueel aandeel op het totaal in 1386 ongeveer 60 % bedroeg, was dit in 1437 reeds opgeklommen tot 72 % en na de crisis der vijftiger jaren bedroeg het niet minder dan 98 % ! We mogen dus besluiten, dat de regering van Filips de Goede, ondanks de magere en soms negatieve *saldi* in de domeinrekeningen, blijk heeft gegeven van een gedurfde, doch steeds doordachte domaniale politiek. Het veelvuldig gebruik van rechtstreekse en hoogoplopende assignaties op lokale ontvangerijen, zorgde ervoor dat de centrale schatkist onmiddellijk kon genieten van de opbrengst der domeinen. Vroeger bereikte immers het overgrote deel der *boni*, bekomen door de financiële ambtenaren, niet eens de Generale-Ontvangerij, omdat ze grotendeels onderweg verbruikt werden, om in de behoeften van de administratieve hiërarchie te voorzien ²¹.

De integriteit van het domein werd door de oorlogszuchtige expansiepolitiek van Karel de Stoute niet aangetast. Ongetwijfeld was de staatsschuld onder diens bewind aanzienlijk toegenomen, doch het rendement van het domein bleef gunstig evolueren. Inderdaad, al verbruikte Karel de Stoute *tout ce quil avoit en ses coffres, qui n'étoit pas petite chose, tous les revenus de son domaine, les aydes à lui deues et acordées...*, toch ging hij er niet toe over het domein te belasten of te vervreemden ²². Eens dat hij zijn reserves had verbruikt, eens dat de domaniale opbrengsten totaal geëxploiteerd waren, nam hij zijn toevlucht tot het krediet.

Ook onder Maximiliaan werden de Nederlanden in een onfortuinlijke economische situatie gedompeld. De stedelijke en de vorstelijke inkomsten werden ernstig aangetast door de crisisperiode uit de tachtiger jaren, het financiële

---

21. Zelfs in 1432, vindt men nauwelijks 40 % uit het *boni* van de Ontvanger-Generaal van Vlaanderen, in de rekeningen van de Algemene Ontvangerij terug. Mollat, *o.c.*, p. 289.

22. J. Bartier, *Charles le Téméraire*, Brussel, 1944, p. 188.

deficit van de centrale schatkist bereikte zelfs een climax, waaraan enkel door nieuwe of door hogere belastingen kon verholpen worden. Op 16 december 1489 voerde Maximiliaan een drastische revaluatie door, waardoor de koers van alle munten herleid werd tot 33 % van hun vroegere waarden²³. Deze maatregel had onmiddellijke gevolgen voor de prijzen; we stelden vast dat de domaniale inkomsten eveneens gingen dalen tussen 1488 en 1490. De sinds 1480 terugopgekomen assignaties verkleinden weliswaar het jaarlijks saldo van de domeinrekeningen, wat echter niet wegnam dat hier, in tegenstelling tot het algemeen deficitaire klimaat, toch nog belangrijke overschotten mochten genoteerd worden (grafiek IV).

We mogen dus aannemen dat de evolutie van de domeingroep Deinze-Drongen tijdens de 14^e en de 15^e eeuw onderhevig is geweest aan diverse invloeden. Onder de belangrijkste factoren vernoemen wij de economische conjunctuur, de monetaire hervormingen en de prijzenfluctuaties. Daardoor komt het dat de kwantitatieve informatie uit de domeinrekeningen grotendeels overeenstemt met de algemene economische evolutie. De gewone uitgaven, en door de noodzakelijke aanpassingen, ook de inkomsten, ondergingen een ontwikkeling evenwijdig aan de prijsbeweging. In dit perspectief beschouwd, beantwoordde het hoge rendement van 1438 aan een graanprijschausse. Tot in het begin der zestiende eeuw werden de meeste onregelmatigheden bij de jaarlijkse inkomsten en uitgaven teweeggebracht door prijschommelingen in de prijssector. De factoren die de domaniale ontwikkeling bepaalden, veranderden in de loop der zestiende eeuw niet van gedaante. De grondige wijziging in de financiële politiek van de regering en de ultieme pogingen om de schatkist van het bankroet te redden, zouden evenwel aanleiding geven tot maatregelen met een determinerende weerslag op de evolutie van het vorstelijk domein in het algemeen en van de groep Deinze-Drongen in het bijzonder.

Vanaf 1500 tot en met het einde van de eerste periode in de regering van Karel V (1530), maakte de curve van de domaniale inkomsten een merkwaardige evolutie door. Er deed zich een algemene stijging voor in de jaarlijkse ontvangsten, zodanig zelfs, dat deze tussen 1490 en 1530

23. Van der Wee, *The Growth*, II, pp. 97-98.

met het dubbele van hun vroegere omvang gingen toenemen. De progressieve en opwaartse beweging in de sector inkomsten, zou aanhouden tot 1576. Tot 1520 is zowel het aandeel van Deinze als dit van Drongen omhoog gegaan; nadien was het Deinze alleen, dat een aangehouden stijgende koers bleef volgen, terwijl Drongen vrij snel naar het dieptepunt van 1544 begon af te dalen. In 1530 bedroeg het procentueel aandeel van Deinze in de gewone inkomsten reeds 75 %. Hoe is deze evolutie te verklaren? Ongetwijfeld was de voornaamste oorzaak een opvallende toename van de inkomsten uit de verpachte rubrieken²⁴. De opbrengsten die het domein trok uit verpacht weideland en landbouwgrond waren omzeggens verdubbeld. Anderzijds waren de ontvangsten uit de stabiele groep (cijzen en renten) tot $\pm$ 1512 aan de lage kant gebleven, wegens het lage niveau der graanprijzen. Dit alles had voor gevolg dat er rond 1530 een totale verschuiving tot stand kwam. Voor de eerste keer in de geschiedenis van het domein, gingen de inkomsten uit de verpachtingen, die der stabiele en traditionele groep overtreffen en dit tot in 1576 (grafiek V). Waar het domein tot ca. 1530 ruim 70 tot 80 % der inkomsten uit de stabiele groepen trok, was dit aandeel van 1530 tot 1576 teruggelopen tot slechts 30 tot 35 %. De pachtinkomsten waren dus veel belangrijker geworden met als gevolg, dat de interne conjunctuur en de elasticiteit van het domaniale inkomen sterk genoeg waren, om de eerste negatieve weerslag van de precaire toestand der staatsgelden uit het midden der zestiende eeuw op te vangen. Inderdaad, vanaf de tweede periode in de regering van Karel V stellen we een toename vast van assignaties en van *deniers payez à officiers qui en doivent compter*.

Vanaf 1515 en naarmate de financiële nood van de regering groter werd, zien we de assignaties toenemen, zodat de saldo's al maar geringer werden en het cijfer der buitengewone uitgaven tussen 1530 en 1542 omzeggens verdubbelde. De nieuwe oorlog met Frankrijk, uitgebroken in 1542, gaf aanleiding tot andere leningen, hoewel de Raad

---

24. Van zodra rond de eeuwwisseling de politieke, monetaire en economische horizons waren verbeterd, had het agrarische midden in de Zuidelijke Nederlanden een verbazend vlug herstel doorgemaakt. De eerste tekenen waren te merken vanaf de eerste helft der zestiende eeuw; overal stegen de prijzen voor landbouwgrond en weideland. Van der Wee, *The Growth*, II, pp. 113-115.

van Financiën ultieme pogingen ondernam om de defici-taire evolutie te stoppen. De assignaties op het domein volgden mekaar met een versnelde regelmaat op; de do-maniale infrastructuur van Deinze-Drongen was echter sta-biel genoeg om, zelfs op het hoogtepunt van de lokaal-politieke crisis uit het begin der veertiger jaren, de balans op het nippertje in evenwicht te houden (grafiek IV). De oorlogsvoering noopte de centrale regering in de Neder-landen tot nieuwe leningen en in 1555 liep het schulden-cijfer op tot ruim 7.000.000 ponden Vlaams²⁵.

Het is misschien interessant even een vergelijking te maken tussen de hoogtegolven der buitengewone uitgaven onder de regering van Filips de Goede (1419-1467) en die van Karel V.

Eerst en vooral is er een analogie tussen beide periodes vast te stellen. Zowel Filips de Goede als Karel V deden veelvuldig beroep op voorheffingen. Steeds hadden ze de bedoeling de maximale opbrengst uit hun domeinen te halen. Vandaar dat ze steeds welbewust het domein belasten en daarbij een onmiddellijke overdracht van de doma-niale overschotten beoogden.

Er waren daarentegen ook grondige verschillen aanwezig. Onder Filips de Goede waren de assignaties qua omvang veel onregelmatiger en blijkbaar in verhouding tot de capa-citeit van iedere domeingroep in het bijzonder. Onder Karel V zijn ze werkelijk geïnspireerd door de onverzadig-bare behoeften van de schatkist in het kader van een ge-durfde politiek op « wereldniveau ». De omvang der assignaties werd nu op hoog peil gehandhaafd, zonder er veel rekening mee te houden of het domein tegen deze blijvende belastingsdruk bestand was. Toevallig viel deze ongezonde financiële politiek samen met een toegenomen domaniaal rendement, dank zij de ongekende opwaartse beweging der pacht- en der graanprijsfluctuaties. Onaangename verras-singen waren evenwel niet uitgesloten. Het zware en onver-wachte deficit van 1557 legt daar op een sprekende wijze getuigenis van af; het is trouwens ook geen wonder dat deze piek precies samenvalt met een katastrofaal staats-bankroet²⁶.

---

25. F. Braudel, *Les emprunts de Charles Quint sur la place d'Anvers*, in: *Charles Quint et son temps - Colloque International à Paris*, 1959, pp. 191-201.

26. Van der Wee, *The Growth*, I, pp. 220-223; deze financiële

Tussen 1557 en 1561 werd op Deinze-Drongen geen enkele assignatie uitgeschreven, zodanig dat de saldo's tot ruim 700.000 *den. paris* opklommen. En toch bedroeg in 1559 het jaarlijks tekort op het geheel der vorstelijke domeinen in de Nederlanden precies 415.149 ponden Vlaams. Vergeleken met de reeds sombere periode van 1539-1540, lagen de lasten op het domein nu vijfmaal hoger. Vanaf 1560 echter, werden de assignaties nog opgevoerd tot bijna het dubbele van hun omvang onder de regering van Karel V. Daardoor kwam het dat het verschil tussen de inkomsten en de uitgaven voor de jaren 1560 tot 1576 aan de magere kant kwam te liggen (grafiek VI, VII).

Na 1576 liep de domaniale geschiedenis van Deinze-Drongen stilaan naar zijn einde toe. Inderdaad, het merendeel der landbouwgronden werd van de hand gedaan en dit juist op een « gunstig » moment, gezien deze periode toevallig samenviel met een gevoelige stijging van de verkoopswaarden der landbouwgronden²⁷.

Niettegenstaande het feit dat de financiële evolutie grote zorgen baarde en de centrale instanties, samen met de Raad van Financiën elk middel te baat namen om de fantastische stijging der schulden tegen te gaan, is het domein Deinze-Drongen in 1576 toch niet het slachtoffer geworden van een willekeurige likwidatie²⁸. Inderdaad vooraleer tot de verkoop werd overgegaan, werd eerst een drukke briefwisseling gevoerd met de Rekenkamer en de Raad van Financiën. De ontvanger kreeg de opdracht een uitgebreid onderzoek in te stellen omtrent de opportuniteit van de stukken die in verkoop zouden worden gebracht en dit om te weten *sy ne sont aultres parties plus requises et moings dommaigeables a sa majesté...*²⁹.

---

malaise viel samen met een economische crisis in de Nederlanden, waarvan de oorzaken werden aangegeven door A. Friis, *The two crises in the Netherlands in 1557*, in: *The Scandinavian economic history Review*, I, 1953, pp. 193-217.

27. P. Deprez, *De verkoopprijs van akkergrond in de heerlijkheid Nevele*, in: *Bijdragen tot de Prijzengeschiedenis*, III, 1958, pp. 121-132.

28. Men zou ten onrechte menen dat het domein hierbij een van de schakels vormde in een reeks lukrake uitverkoop, als ultieme poging om de staatsschuld zoveel mogelijk te drukken. Op basis van de beschikbare bronnen mogen wij echter aannemen dat hiervan te Deinze geen sprake was.

29. A.R.A., *Rk.*, karton 235, brief van 5 juli 1575.

Het totale bedrag van deze verkoop werd als buitengewone inkomst geboekt in 1576, doch reeds vóór het einde van het boekjaar, als extraordinaire uitgave rechtstreeks in de handen van de Algemene-Ontvanger, Nicolaas Baert, overgedragen ³⁰.

Tijdens de rampspoedige periode 1580-1590 hield de centrale regering in zekere mate rekening met de crisis waaraan de domaniale conjunctuur onderhevig was. Toch werd aan het domein geen enkele kans gegeven om de katastrophe te boven te komen: de assignaties gingen namelijk vanaf 1580 pijlsnel de hoogte in. Het herstel na 1596 was nog niet volkomen op dreef geraakt, toen de buitengewone uitgaven de jaarlijkse saldo's onherroepelijk de deficitaire baan op dreven. De twee laatste jaren uit de boekhouding liepen dan ook op een schrijnend fiasco uit en sloten met een gezamenlijk tekort van meer dan 10.000 *lb. paris* (grafiek IV)!

Toen Albrecht en Isabella op 15 maart 1603 beslisten het domein te verpanden aan Maarten della Faille en aan diens dochters Sybille, Suzanna en Maria, heet het dat *alzoë deur oirsaecke van de continuatie van deze inlantsche oirloghe en de groote diminutie van onse demeynen daer by gecauseert wy gheene volkomen middelen en vinden tot het onderhouden van onsen staet* ³¹. De behoeften van de schatkist waren blijkbaar volstrekt onverzadigbaar geworden met het gevolg dat de vorst noodgedwongen aan zijn domein begon te « knabbelen ».

E. VAN CAUWENBERGHE.
Aspirant N.F.W.O.

30. A.R.A., *Rk.*, reg. 7159, domeinr. 1575-1576.

31. A.R.A., *Raad van State en Audiëntie*, n° 1191-29; Maarten della Faille betaalde daarvoor 25.000 *lb. paris* aan de ontvanger-generaal, onder de voorwaarde dat de som diende terugbetaald te worden zo de vorsten het domein zouden terug vorderen. A.R.A., *Rk.*, reg. 7160, domeinr. 1597-1603.

Oorkonden en Mededelingen

HET VERWEERSCHRIFT VAN OPPERDEKEN

LUCAS VAN DE VELDE

Brugge, 1582-1584

1. *De Gebeurtenissen.*

Het hierna afgedrukte stuk is waarschijnlijk de verdediging van een vooraanstaande « collaborateur » uit de jaren 1578-1584, wanneer Brugge door de calvinisten was bezet.

Deze bezetting begon op 19 maart 1578 wanneer het Gents calvinistisch opperhoofd Ryhove, met een gewapende bende, door verraad te Brugge werd binnengelaten. Hij stelde terstond een krijgsraad van achttien mannen aan, die voor de veiligheid van de stad moesten instaan. En enkele dagen later veranderde hij ook de magistraat, waarin de calvinisten nu de meerderheid hadden.

Zowel de katholieke als de hervormde godsdienst werden toegelaten. Maar de calvinistische soldaten veroorzaakten gedurig moeilijkheden, totdat op 2 juni 1579 te Brugge een oproer uitbrak tegen de calvinisten. Dit oproer werd onderdrukt met de hulp van Schotse soldaten, die van buiten de stad ter hulp geroepen waren.

In 1581 werd koning Filips II van Spanje officieel vervallen verklaard als vorst over onze gewesten en werd de hertog van Alençon tot vorst van de Nederlanden uitgeroepen. Het duurde tot 30 maart 1582 vooraleer de notabelen te Brugge de eed van trouw aan het nieuwe staatshoofd moesten afleggen. Velen weigerden en werden uit de stad gewezen.

Maar de nieuwe vorst had weinig macht. Hij mocht niets ondernemen zonder de voorafgaande toestemming van de prins van Oranje. Daarom besloot hij, met zijn eigene Franse troepen de bijzonderste steden van ons land te veroveren. Zijn poging mislukte te Antwerpen en in de meeste steden. Ook te Brugge werd zijn poging verijdeld. Alençon werd verplicht met zijn troepen het land te verlaten en trok zich terug op Duinkerke.

Er begon verandering te komen in de toestand, wanneer op 7 juli 1583 Charles de Croy, prins van Chimay en zoon van de hertog van Aarschot die te Gent als katholiek gevangen zat, tot gouverneur van Vlaanderen benoemd was en zich te Brugge kwam vestigen. Hij nam de nodige maatregelen om Brugge te beschermen tegen de Spaanse troepen van Alexander Farneze, die stilaan een deel van Vlaanderen heroverde voor de koning van Spanje. In het geheim was Chimay de koning van Spanje genegen en op 16 maart 1584 zond hij een gezant naar Farneze. Vier dagen later liet hij te Brugge de bijzonderste calvinisten verbannen. Op 31 maart werd de godsdienstvrijheid te Brugge hersteld, waardoor de katholieke godsdienst, die sedert 1 februari 1580 verboden was, opnieuw mocht uitgeoefend worden.

Eindelijk, op 24 mei 1584, werd te Brugge de vrede afgekondigd en kwam de stad opnieuw onder het gezag van de koning van Spanje. Alleen de katholieke godsdienst werd nog toegelaten. De protestanten mochten de stad verlaten. Deze die geen aanstoot gaven mochten aldaar nog twee jaar verblijven om zich te verzoenen met de katholieke kerk. En de talrijke katholieke bannelingen keerden stilaan naar Brugge terug ¹.

2. De Rol van overdeken Lucas Van de Velde.

De hierachter afgedrukte « justificatie » van Lucas Van de Velde behandelt de periode van Kerstmis 1582 tot aan de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje, einde mei 1584. Het stuk berust op het Rijksarchief te Brugge, Brugse Vrije, Fonds Sanders n° 354.

Lucas Van de Velde was een Brugs drapier, die niet tot de calvinisten behoorde. Niettegenstaande de oppositie van bepaalde calvinisten, werd hij door de magistraat aangesteld tot deken van de wollewevers, die de opperdeken was van al de dekens van de Brugse ambachten.

---

1. H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, Delen III en IV; *Custis, Jaerboecken der Stadt Brugge*, Deel II, Brugge 1785; J.P. Van Male, *Geschiedenis van Vlaenderen, 1566-1648*, uitgegeven door F. Van de Putte, Brugge 1842; G. Weyts, *Chronique flamande*, éditée par Em. Varenbergh, Brugge 1869; J. De Smet, *Het dagelijks leven van een Brugse kanunnik in de tweede helft van de XVIe eeuw*, in *Het Brugs Ommeland*, VII, 1967, pp. 67-74; Stadsarchief te Brugge, *Secrete Resolutieboek, 1575-1585*.

Wanneer de hertog van Alençon mislukt was in zijn poging om Antwerpen te bezetten, wilden de Brugse calvinisten hem trouw blijven. Maar Van de Velde, gevolgd door al de dekens van de ambachten, verzette zich ertegen. Hij verzette zich ook, met gunstig gevolg, tegen het oprichten van een landraad voor de zeventien Nederlandse provincies onder de prins van Oranje, evenals tegen de toekenning van een maandelijke toelage van 50.000 gulden om de calvinistische garnizoenen te betalen, en stelde voor liever vrede te sluiten met de koning van Spanje.

Wanneer de nieuwe gouverneur van Vlaanderen, de prins van Chimay, zich te Brugge kwam vestigen, nam hij Van de Velde op in zijn raad. Van de Prins bekwam hij dat ook de poortery mocht deelnemen aan de wacht aan de stadspoorten, en dit om te beletten dat de vreemde soldaten nog meer calvinistische troepen te Brugge zouden binnenlaten.

In 1583, wanneer de magistraat van de stad door Chimay zou vernieuwd worden deed Van de Velde iedere nacht van honderd tot vierhonderd gewapende poorters rondgaan in de stad en op de vestingen om alle aanslagen van kwaadwilligen te voorkomen.

De soldaten van de prins van Chimay hadden een pater uit de abdij van St.-Andries aangehouden terwijl hij mislas. In liturgisch gewaad hadden zij hem door de stad naar de gevangenis geleid. Van de Velde bekwam zijn invrijheidstelling.

Korte tijd na de vernieuwing van de magistraat werd Van de Velde door de prins van Chimay aangesteld tot kapitein van de poortery. Iedere dag moest hij verslag uitbrengen bij de prins. Maar het volk te Brugge stelde de kapitein verantwoordelijk voor het duur leven en het gemis aan werk. Het eiste vrede.

Van Kerstmis 1582 tot mei 1584 heeft Lucas Van de Velde al zijn krachten ingespannen om de stad Brugge terug te brengen onder het gezag van de koning. Hij had geen tijd om zich met zijn handel te bemoeien en heeft 3000 gulden verteerd om zijn huisgezin te onderhouden. Met vrouw en kinderen verkeerde hij dikwijls in levensgevaar uit oorzaak van de haat hem door de calvinisten toegedragen. En waar anderen voor een dergelijke opoffering beloond werden met een lijfrente, heeft hij geen enkele beloning ontvangen.

Alhoewel hij het niet vermeld, werd hij misschien verdacht van collaboratie met de calvinisten.

J. DE SMET

« *Justificatie* » van Lucas van de Velde.

Verclaers in 't corte van tghone ick, Lucas van de Velde, in 't jaer XV^c LXXXII ende ander naervolghende jaeren ghedaen hebbe omme de stede van Brugghe - die ick eeuwelicke goede affectie ghedreghen hebbe ende noch doe - te brynghen tot een goedt accordt van onsen natuerelicken prince, dewelcke alsdoe jehens hem was opghestaen duer vele quaetwillighe ende diverssche inwoenders van diere, ende dat met hulpe van mynheere den prince van Simay, alsdoe gouverneur, die my ghemaect eene van zyne raedtsmannen, duer welcke negotiën ende goede debvoiren ic my dicwils ghestelt hebbe in duusent dangieren van te verliesen lyf ende goedt, nemaer ten laetsten duer Gods hulpe ende ander goede debvoiren es hendelinghe de voornoemde stede wederomme ghevallen in den bozem ende obediëntie van onsen gheduchten heere ende prince den conynck van Spaignien.

1. Eerst dient gheweten, hoe dat mynheeren van der wet der stede van Brugghe, den 1en septembre XV^c een [sic = 1581] zwoeren af den conynck van Spaignien ende deden eedt Ducq d'Alenson, zodat de ghemeenten daernaer meest alle ghelyck denzelven eedt oock moesten doen, up peyne van die daerjehens waeren opposeerende binnen zonneshyn ghebannen buuten der voornoemde stede.

2. Ende alsoo ick van de Velde oock ghedachvaert wiert metten ghemeene poorterie om te compareren voor die van der wet, twelcke ick niet gheerne en dede overmidts de groote peyne die daerop ghestelt was, hebbe ghehoort de propositie dewelcke luyde dat eenyghelyck, wie hy waere, moeste renunchieren den eedt die hy ghedaen hadde den conynck van Spaignien ende eedt doen Ducq d'Alenson up peyne van te ruymen de stadt, daerder doen ter tyt vele waeren die denzelven eedt deden, nemaer ic vertreckende uuyt de camere ende commende uuyt de zale van den scepenhuuse, quam my een man van kennesse te ghemoete vraghende: « Wel Lucas hoe hebt ghy 't al ghemaect? », hoewel hy wel wiste dat ic den eedt contratrie niet gheerne doen en zoude. Daerop ic hem met vollen moede voor andtwoorde gaf luyde ende overluydt: « als 't moet zyn, zo moet zyn », ende bem alzo van daeren vertrocken.

3. Nemaer alzo tzelve ghehoort wiert van twee van de principaelste protestanten ofte voorstaenders van de nieuwe religie, namelyck: Osten Taelboom ende Gillis Lem, wiert tzelve ghebrocht ende anghel-

dreghen an die van den collegie, waerom ick 's danderdaechs ontboden wiert by die van der wet aldaer my ghevraecht was, waeromme ic hadde ghezeit dat bedwanch was ende moeste zyn den eedt te doene, overmidts die van der wet alsoeden niet en wilden dat men zulcx zeyde dattet moeste zyn ofte bedwanck was, nemaer dat men den eedt ghewillich moeste doen; waerop ic voor antwoorde gaf, dat daerop zulcke peyne niet op en stonde, ick en zodese niet doen, want het es een groote peyne dat men zeght ghy moet dien eedt doen ofte ghy moet de stadt ruymen, duer welcke woorden den burchmeestere Vroucsault gram up my uuyten collegie ghynck, ende bem alzo van daeren vertrocken, niet zonder groote peryckel van uuyter stadt ghezeit te zyne, duerdien ick altyts resisteerde jehghens denzelven eedt, nemaer, God lof, passeerde alzoo, omdat ic daer te vooren langhe ghekent hadde gheweest voor een man met eeren.

4. Voorts alzo men corts naer Baefmesse [1 okt. 1582] daernaer alle de dekens van de ambochten was vermaeckende, zo wiert ic, van de Velde voorseit, by die van den collegie ghemaect deken van de wullewevers, wesende overdeken van alle neerynghen der stede van Brugghe, twelcke myn styl ende neeringhe alsdoe was, denwelcken overdeken altyts in alle generale vergaderynghen eerst ghevraecht wort, ende alzo ic, zo voorseyt es, my altyts gheopposeert hadde jehghens den eedt, zo waeren vele van de wet die daeromme zwaricheden maecten als duerdien dat de ghemeenten my anseiden: « Hoe compt dat men zulcken papau overdeken maect », omme welcke occasie tzelve dekenschap wel twee maenden openstondt ende hadden geerne een ander in myn plaetse ghestelt, maer het scheen dat God zo gheschiet hadde dat ic moeste deken blyfven, ende van die tyt voorts, zo begonste allynxskens de zake te keeren, want in alle generale vergaderinghen, alsser eenighe propositiën vielen die teghens de religie ofte den conynck ghedaen wiert, daer jehghens was ic altyts resisterende ende tzelve defenderende met alle goede redenen, twelck mynheeren niet wel en greyde, ende quam alzo in huerlieder dignatie, nemaer en bleef daeromme niet af van met myn zaecten voorts te gaene, omme tzelve tot een goedt affect te brynghen, twelcke cordts daernaer gheschiede. God zy lof.

5. Voorts alzo Ducq d'Alenson de personnaige ghespeelt hadde binnen der stede van Andtwerpen ende meer andere steden, wel meenende met zyn moorderie voort te gaene twelcke blyckelyck ghenouch was, nemaer alzo men den ghemeente wilde doen verstaen dat tzelve maer en was een misverstant, omme hemlieden in ruste te stellen, wel meenende daarmede denzelven Ducq alzo weder an te nemen, ende principalick my, Lucas van de Velde, als overdeken van alle d'ambochten binnen Brugghe, wierden de voisen van alle dekens alsdoe vergadert tweemaal ommeghevraecht ende gherecolleert my wel meenende daerduere te winnen, maer ic bleef by myn refuus van den voornoemden Ducq d'Alenson t'accepteren, ende alle de

ander dekens die volgden myn advys, zeggende wy en begheerden gheen gouverneur die ons zochte te vermoorden.

6. Voort wiert daernaer vertoocht, om eenen nieuwe landtraedt op te rechten van de zeventhien landen waervan hoofd zoude gheweest hebben den prince van Oraigne, ende wierden ten dien fyne alle de dekens nevens my ais overdeken ghedachvaert in 't collegie, ende wiert alsdoe oock mede vertoocht ende verzocht hoe men de beste middele zoude vynden omme up te brynghen de somme van vichtich duisent guldenen ter maendt tot betalen van de garnisoenen, up alle welcke vertooghen ic, Lucas, als overdeken eerst ghevraecht zynde, hebbe die van den collegie altyts ghepaeyt met eeneghe redelicke excusen, zeggende : mynheeren de ghemeenten zyn ghenouch belast, het waere beter dat wy eenen anderen wech inghynghen ende met onse ghebueren sproken om een goedt accordt te maken met onsen prince, omme welcke redenen ic 's anderdaechs alleene wiert ghedachvaert in 't collegie wel meenende van zulcke propoosten my die te doen erroupen, want zy dochten hadden zy my connen verwinnen alle d'ander dekens zouden wy naerghevolcht hadden duerdien zy alle naer my hoorden, als wel wetende dat ic altyts naer den paeis haecte ende die verzochte, ende duer myn versterck vervolch in zulcx, wiert van den raedt van mynheere den prince van Simay.

7. Ten anderen hebbe ic, van de Velde, daernaer ghepraticqueert ende gheproponeert een goede propositie omme te beter te commen tot myn goet voornemen ende intentie, te weten : alzo ic zach dat de poorterie niet betraut en was om an de poorten te waecken, nemaer wiert de wacht alleene ghedaen by de soldaten omme alzo by de geusen te beter te spelen huerlieder spel, want de maere alsdoe ghyncy datter noch X^c soldaten van buuten in de stadt zouden ghecommen hebben twelcke gheschiet zoude hebben zonder myn goet debvoir, hebbe verzocht als overdeken by requeste an Zyn Excellentie den prince van Simay alsdat de poorterie zoude mueghen by daghe ende by nachte an de poorten nevens de soldaten omme alzo daerby te beletten het voornemen van de protestanten van het incommen van de soldaten, twelcke my by appostille up dezelve requeste gheconsenteert wiert, die ic met noch ander bewysen onder my hebbe rustende, twelcke waecken een groote ruste was voor deguene die waeren van de catholycke religie ende daerby oock benomen wiert veel excurssiën die daghelycx ende by ontyden gheschieden van de garnisoenen in de stede ligghende, ende was oock de middel om alzo meester to worden van dezelve garnisoenen, overmidts ic alle d'ander dekenen verwilligde ende de ghemeenten die volgden my naer, twelcke ghemerct by Zyn Excellentie Simay vanck in zynen raedt van de vermaecken de wet, nemaer alzo dezelve Zyne Excellentie naer myn intentie te langhe tenderende, hebbe hem mondelynghe anghesproken zeggende : « Uwe Excellentie zal believe

voort te gaene in 't vernieuwen van de wet ofte anderssins zoude mueghen gheschieden dat ghy zelve verhaest zout mueghen worden.

8. Gheduerende welck vertouwen van vermaeckinghe van de wet zo hebbe ic ghegaen ende doen gaen alle nachte ronden zo binnen der stede als ramparden van diere, zomwylen met C, IIc, IIIc ende IIIIc personen t'eenemael, omme also daermede te beletten eenighe vergaderynghe van de guesen ende quaetwillighe, zodat ic zeven zo achte nachten was in waepen ende in onruste, zomwylen my legghende up eenen banck ofte onder een bordex, omme aldaer te verwachten de goede mannen die dezelve ronden waeren gaende omme hemlieden het woort af te nemen ende ander te gheven, ende te hooren wat rapporten zylieden waeren overbrynghende, alle twelcke gheen cleene zaecke en was maer van grooter consequentie, overmidts daeranne hynck lyf ende goedt, want niemant en wilde hem daermede moyen, vreesende dat zylieden daerduere zouden ghecommen hebben in de dignacie van die van der wet ende ghemeente, want also ic dixwils eenighe van de principaelste van Brugghe ende oock eenighe heeren van den Vryen den voortganck ende welvaeren der voornoemde stede van Brugghe was recommanderende, ghaven my voor andtworde: ten dient niemant beter dan ulieden want wy ons daermede niet en moyen overmidts ons die fortuynne van de werelt ende troubelheyte des tyts niet en greyt, ende hemlieden niet goet en vonden hemlieden te stellen in zulcken peryckel, ende omme dese zake te bryngghen ten effecte, hebbe daerinne ghetravaiiliert van ontrent Kerstmisse 1582 tot in meye dat pais gheroepen wiert 1584.

9. Nemaer hebbe noch daer te vooren wederstaen vele facctiën ende ongheregheltheden ende beroerten die de guesen waeren daghelicx voort stellende, ende dat al met een modestie ende schoon spreken, ende zomwylen met grammen moede, overmidts ick ghefondeert was up 't woort van Zyn Excellentie, dewelcke my dicwils zwoer up zyn E(ere?) dat zyne wille ende de myne eens waeren, ende dat ic niet ophouden en zoude van altyts met myn goet voornemen voortgaen zoude, twelcke ick also dede, ende bleef daerduere in zynen raedt, deur de goede debvoiren ende stouticheit die ic alle daghe was bedryvende tot welvaeren van alle de goede catholicken der stede van Brugghe, ende omme dezelve te bryngghen tot een goet accordt ende onder de obediëncie van den conynck van Spaingnien, twelcke in het uuythende also gheschiede uuyterlyck duer myn debvoir zo voorseyt es, twelcke blyckelyck es niet by één ofte meer personen maer duisent in manieren van spreken jae van de gheheelde stadt, hoewel ic nochtans daarvan cleene recompense ghehadt hebben, zommeghe vremdelynghe ofte groote meesters hadden 't moghen wesen die zulcx ghedaen hadden, zouden daarvan haerlieder leven lanck jae alle zyne naercommers eeuwelick gheloont ghewesen zyn, tzy met eenighe donnatien van offitiën ofte andere middelen, hoewel ic nochtans verteert ende gheconsumeert hebbe bedt als

III duusent guldenen, want gheduerende dezelve troublen, also ic my daer te vooren was gheneerende in mynen styl ende neerynghe van draperie, en hebbe niet connen negociëren, nemaer ghynck al verlooren, ende stelde my dicwils ghenouch, om my, myn wyf, kynderen ende goedt al te verliesen, overmidts de verbitterheyte van eenyghelick die altyts op my roupende waeren, nemaer de ghenade heeft my altyts bewaert ende noch doet totten daghe van hedent, dan also ick nu tot myn daghen van ouderdom ghecommen bem, vynde my fruystre van tghonne behoorde gheconquesteert t'hebben in myn jonghe daghen daer van myn goede affectie dewelcke ic oyent God, den conynck ende goede catholycken metgaders de stede van Brugghe ghedreghen hebbe, my bedwonghen heeft tzelve niet te connen voorby te laeten gaene, met hope die ick nochtans hebbe van alle deghonne die dit jeghenwoordich cort verclaers zullen zien ofte hooren lesen, wesende lieden van verstande, zullen my weynschen ende ghenonnen alle duecht ende voorspoet.

10. Voorts hebbe ic oock wel willen verhalen hoe ick op eenen tyt achter straete commende, ghevonden hebbe het princens volck loopende met grooten spot ende geckerie met eenen broeder Pauwels, religieulx van 't clooster van Sint-Andries, aenghecleet om messe te doen, hem leedende naer de vanghenesse, duer welcken bynaerst een beroerte zoude ghecommen hebben, ende eenyghelyck addresserde an my omme tzelve spot te vrecken ofte den priester wederomme uuyt huerlieder handen te lichten, zo datter eenighe capiteyn van de poorterie, noch gues zynde, oock an my addresserden ten fyne ick het ghemeente paisieren zoude, twelcke ic also dede ende ghynck van daeren in 't collegie omme den voornoemden religieulx uuyt vanghenesse t'hebben, twelcke my also gheconsenteert was ende wiert losghelaten, hoewel deguene contrarie de catholycke religie meenden wel dat anders zoude vergaen, overmidts haerlieder predicanten stoutelick waren prekende dat binnen drie maenden al verandert zoude zyn, ende den prince noch voorder van my gheinformeert zynde, corts naerdat hy de wet van Brugghe vermaect hadde, heeft ghecooren ende my ghemaect capiteyn van de poorterie, ende moeste hem alle daghe gaen groeten, daerduere ic van de ghemeente daghelicxs vele quade spyteghe woorden was hoorende omdat ick den pais hadde helpen maecken, segghende ende noomende dicquels den quaetden moet hem dit ende dat doen, es dit den pais wy en hebben gheen neerynghe ende zitten in eenen grooten dieren tyt, zodat ic alsdoe in alzo grooten pericle was als van te vooren.

11. Ende ten fyne hebbe hier wel willen vertooghen hoe also op eenen nuchtenstont, opstaende ende alf ghecleet ende onghecleet zynde, bem also gevallen in slaepe duer groote zwaricheit die ic altyts was maeckende, in myn zelve vreesende de groote peryclen daer ic my inghestelt hadde ende oock dat Zyne Excellencie van Simay niet houden en zoude tghuene hy my beloofd hadde, gheduerende welcker slaep es my anghewassen een visioen naervolghende,

te wetene : my dochte dat ic was in zulcken extreme duysternesse dat my dochte alle de weerelt nauwe te zyne, weynsschende dicwils om de doot, en vandaer commende uuyt dezelve duysternesse, dochte my dat ic quam in zulcke schoone clærheit ende lucht dat het scheen te wesen het eeuwich paradys, ende ontwaecken wordende, was blyde van herten, biddende God ter zelver huere duer tzelve dat de stede van Brugghe ende alle de goede ghemeenten zouden moghen commen van de duysternesse daer zy inne zaten, zouden commen totten rechten wech ende onder de obediëntie van huerlieder natuerlickén prince den conynck van Spaignien, twelcke corts alzo geschiede. God hebbe lof. Amen.

SCHETS VAN DE WESTVLAAMSE LANDBOUW
EIND 18e — BEGIN 19e EEUW.

*Het rapport van B.J. Holvoet en zijn belang voor de
« Mémoire statistique du département de la Lys ».*

Op het Rijksarchief te Brugge is een archiefverzameling voorhanden bekend onder naam « Découvertes ». Het bestaan van dergelijke kollekties is voor de hedendaagse archivaris op zijn minst bevreedend. Het is immers zo dat het in een afzonderlijke reeks plaatsen van nieuw « ontdekte » stukken helemaal tegen het thans bij het klasseren algemeen aanvaarde herkomstprincipe indruist. De 19e eeuwse archivariissen te Brugge hebben echter een materieel

ordeningsprincipe gevolgd : zij klasseerden alle archief in vier grote reeksen : oorkonden, registers, bundels en kaarten. Eens dat klassement tot stand gekomen was, werden eventueel op die wijze nog niet geordende archivalia, ondergebracht in een reeks « Découvertes », « Acquisition » of « nouvelle série ». In hun onmiskenbaar grote ijver berokkenden zij hun opvolgers en hiermee ook de toekomstige vorsers een onherstelbare schade. Het is immers - en dit in een optimistische visie - een levenswerk in de ongeveer 12.000 eenheden tellende verzameling « charters met blauw nummer » de archieffondsen volgens het herkomstprincipe opnieuw samen te stellen. Met de huidige personeelssterkte is dit zelfs zonder meer volstrekt onmogelijk.

De verspreiding van de archiefstukken her en der brengt mee dat men vaak onverwachte belangrijke vondsten doet bij het doornemen van de inventarissen.

Aldus bevindt zich in de genoemde verzameling « Découvertes »¹ onder nr. 202 een « Régistre statistique historique de la province de Flandre (département de la Lys) dressé en 1789 ». In feite werd het stuk hier verkeerd gedateerd. Zoals wordt rechtgezet door een latere, door Dr. J. De Smet met potlood aangebrachte korrektie is het stuk van het jaar IX (1800-1801) of zelfs later. Het stuk is wat men in de terminologie van het uitgeversbedrijf zou kunnen bestempelen als de « maquette » van de kwantitatieve gegevens van de « mémoire statistique du département de la Lys »². Deze statistiek uitgegeven onder de naam van de prefekt van het Leiedepartement, C. Viry, vergelijkt de toestand van het jaar IX met die van 1789. Vandaar de respectievelijke dateringen in de inventaris van de verzameling « Découvertes ».

Het is echter niet deze « maquette » die hier onze aandacht zal gaande houden maar wel een rapport dat loszittend in het register ingeschoven zat.

Het rapport werd opgesteld door Benoît-Joseph Holvoet, raadsheer bij de prefektuur en is gedateerd van 19 floréal XI (9 mei 1803). Het bestaat uit zeven dubbel gevouwen bladen, die een genaaid katern van 28 bladzijden vormen. De aldus verkregen afmetingen van iedere bladzijde zijn $33,5 \times 20$ cm. Alle bladzijden zijn beschreven.

-
1. Handschriftelijk inventaris van E. Sanders.
  2. Uitgegeven te Parijs in het jaar XII.

Op de eerste bladzijde komt adres en datum voor. Tevens wordt kort uiteengezet wat de reden van dit rapport aan de prefekt is. Het zijn de « réponses sur les questions que vous m'avez transmises par votre lettre du 9 ventôse dernier relatives à l'état de l'agriculture dans ce département ». In het eigenlijke rapport vinden wij 15 vragen en antwoorden. Omdat Holvoet de wijze waarop de vragen hem gesteld werden bekend maakt en omwille van de vragen zelf kan het rapport gemakkelijk op zijn juiste plaats in het kader van het ontstaan van de « mémoire statistique » geplaatst worden. Aan de hand van de grondige studie die J. Festjens over het werk van Viry heeft gemaakt, kunnen wij opmaken dat het hier gaat om een vragenlijst rondgestuurd aan 12 personen met het oog op het opstellen van aanvullingen op de eerste redactie van zijn « mémoire »³.

Om het hoofdstuk « Agriculture » voor de definitieve redactie van zijn statistiek samen te stellen, steunde prefekt Viry op drie reeksen inlichtingen :

- een eerste reeks vragen bestond uit zes tabellen met cijfergegevens en 39 vragen. Deze tabellen en vragen werden in het jaar IX aan alle « maires » gestuurd.
- een tweede reeks werd opgesteld door de « conseil d'agriculture » : 11 vragen werden gesteld over het alterneren, de meststoffen, de bomen en bossen en de waterlopen. Drie antwoorden zijn bewaard.
- In het jaar XI ten slotte werden aan 12 personen een aantal vragen gesteld over diverse landbouwaangelegenheden. Bij de keuze van die personen werd een verantwoorde selectie toegepast⁴. Het rapport van Holvoet behoort tot deze laatste reeks.

Het is duidelijk dat Viry bij de samenstelling van het tekstgedeelte van het hoofdstuk « agriculture » vooral steunde op de derde reeks vragen. Een onderlinge vergelijking tussen de rubrieken van deze vragenlijst⁵ en die in de tekst van Viry toont dit duidelijk aan :

---

3. J. Festjens, *De mémoire statistique van Viry, prefect van het Leiedepartement (1800-1804). Episode uit de moeizame opgang naar een wetenschappelijke statistiek*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Leuven, 1967.

4. J. Festjens, *op. cit.*, pp. 216 sqs.

5. Voor deze vragen cfr. de uitgegeven tekst van Holvoet in bijlage.

<i>Rubrieken van Viry</i>	pp.	<i>Vragen waarin elk van deze rubrieken wordt behandeld</i>
Droits féodaux	111	vraag 3
Banalités	111-112	vraag 4
Baux ruraux et fermages	112-116	vragen 5, 6 en 7
Instrumens aratoires	116	
Semailles		
Blé	117	} vraag 8
Avoine	117	
Lin	117-118	
Colza	118	
Trèfle	118	
Fèves pour les chevaux	118	
Navets pour les bestiaux	119	
Pommes de terre	119-120	
Carottes pour les bestiaux et les chevaux	120	
Maladies des grains	120-121	vraag 11
Travaux agricoles	121-122	} vragen 9 + 10
Culture des terres	122	
Jardins	122-123	vraag 13
Labourage	123	geen vraag hierover
Engrais	124	geen vraag hierover
Récolte	124-125	geen vraag hierover
Desséchemens et défrichemens	125-128	vragen 1 en 2
Bois	128-131	geen vraag hierover
Bois épars	131	geen vraag hierover
Arbres forestiers	132	vraag 12 (enkel de wilgen)
Arbres fruitiers	132-133	vraag 15
Animaux	133-136	geen vraag hierover
Chasse	136-137	geen vraag hierover
Contributions	137-143	geen vraag hierover

Deze vragen werden gesteld aan twaalf vooraanstaande personen, die op de een of andere manier vertrouwd waren met landbouwaangelegenheden : B.J. Holvoet ; Auguste Wielandt (*) ; Herwijn (*) ; De Deurwaerder (*) ; L.J. Vandenbogaerde (*) ; Renon Lebailly de Zeleghem (*) ; De Jonghe (*) ; De Croeser ; J. Vander Leynde (*) ; Imbert père ; Bernard Van Severen (*) ; L. Vandenbusche (*) .

Van 9 van de 12 personen aan wie deze vragen werden gesteld, vond J. Festjens de antwoorden terug (aangeduid

door : (*)⁶. Toen hij evenwel wou aanduiden van welk rapport Viry in zijn verschillende rubrieken gebruik maakte, stuitte hij op moeilijkheden : voor verschillende paragrafen kon hij de bron niet aanwijzen⁷. Terecht merkte hij op dat bepaalde antwoorden die zeker ontvangen waren nog niet werden teruggevonden. Hieronder was ook het rapport van B.J. Holvoet. Bij nader onderzoek blijkt nu dat dit rapport voor Viry de belangrijkste antwoordenlijst was.

J. Festjens ging vanzelfsprekend niet in de kollektie « Découvertes » zoeken. Toch is vooral de antwoordenreeks van Holvoet van belang omdat Viry bij het afwerken van het hoofdstuk over de landbouw meer heeft gedaan dan zich op het proza van Holvoet te inspireren. Aldus is dit rapport van belang voor de kennis van de werkwijze van Viry, voor de appreciatie van de « mémoire » als historische bron en vooral voor de landbouw in West-Vlaanderen in het algemeen. Daarom is o.i. een uitgave ervan verantwoord.

Hoe is dit rapport nu juist terecht gekomen in de « maquette » van de « mémoire » ? Was het misschien omdat het bij de uiteindelijke redactie van zo dichtbij gevolgd werd ? Enkele gegevens van interne en externe kritiek spreken deze hypotese echter tegen. Er zijn om te beginnen rapporten betreffende andere hoofdstukken, die eveneens van zeer dichtbij bij de uiteindelijke redactie gevolgd werden, en die zich materieel niet in « Découvertes 202 » bevinden. Bovendien is geen enkele zin, die letterlijk in de « mémoire » werd overgenomen door aanstreping of op welke wijze dan ook aangeduid, terwijl evenmin op enige manier wordt duidelijk gemaakt wat mocht worden weggelaten. De eerste bladzijde van het rapport is derwijze door stof en vocht aangevreten dat het duidelijk is dat het lange tijd als bovenstuk van een samengebonden pak heeft ge-

---

6. Bepaalde van die personen verstrekken ook inlichtingen op vragen in verband met het opstellen van een « code rural » (cfr. R.A.B., Leiedepartement, 2863) : nl. Herwijn, Wielandt en De Jonghe. Wielandt stuurde evenals Holvoet en De Deurwaerder ook gegevens in voor de tweede reeks inlichtingen die Viry vroeg. Herwijn had heel wat belangstelling voor landbouwaangelegenheden en was betrokken bij het droogleggen van de Moeren (cfr. *Biographie nationale*, IX, kolommen 301-303). Wielandt, Vanden Bussche en De Jonghe waren landbouwers. Bernard Van Severen was zoals Holvoet « conseiller de préfecture ». Renon Lebailly was blijkbaar een adellijk grootgrondbezitter.

7. J. Festjens, *op. cit.*, p. 223.

diend. Hoe dan ook, de « maquette » en het rapport van Holvoet die samen « Découvertes 202 » vormen, horen niet van meetaf samen. Dit alles neemt niet weg dat de « maquette » de cijfers van de « mémoire » van Viry bevat en dat het rapport van Holvoet als basistekst voor het hoofdstuk « agriculture » in hetzelfde werk heeft gediend.

Benoît-Joseph Holvoet werd geboren te Dadizele op 27 januari 1763 en stierf te Mechelen op 24 januari 1838. Onder het Oostenrijks regime bekleedde hij reeds enkele bestuursfuncties. Onder het Frans bewind was hij o.m. « conseiller de préfecture » van het Leiedepartement. In 1812 werd hij prefekt van het « département de Jemappes » maar werd wat later prefekt te Montbrison in het Loiredepartement. Onder het Hollands regime oefende hij enkele belangrijke bestuursfuncties uit. Zo werd hij in 1822 gouverneur van West-Vlaanderen⁸. Op landbouwgebied schijnt Holvoet een kenner. Van de tweede reeks inlichtingen die Viry inwon zijn slechts drie antwoorden bewaard waaronder een van Holvoet. Hij maakt ook deel uit van de « société départementale d'agriculture » die in 1806 werd opgericht. Voor deze vereniging stelde hij een aantal « mémoires » op⁹.

Bepaalde gedeelten van het hoofdstuk over de landbouw uit het werk van Viry zijn als het ware « uittreksels » uit de antwoordenlijst van Holvoet. Dikwijls wijzigt Viry enkel de zinsbouw en sommige woorden. Dit betekent nu niet dat de overige rapporten zonder meer ter zijde werden gelegd. Hij maakte er ook gebruik van doch in veel mindere mate. Enkel de gegevens van Auguste Wielandt uit Westkerke lieten betrekkelijk veel sporen na in het « mémoire statistique ». Vooral waar de gegevens van Holvoet onvoldoende waren, wendde Viry zich tot Wielandt.

De rubrieken « Banalités » en « semailles » uit het werk van Viry zijn een getrouwe navolging van de tekst van Holvoet. Ook het antwoord op vraag 12 over de wilgen is door Viry grotendeels overgenomen. Vooral in de behandeling van de verschillende gewassen onder « semailles » worden de gegevens van Holvoet op de voet gevolgd.

In enkele rubrieken werd met de inlichtingen van Holvoet helemaal geen rekening gehouden. Wij weten nog niet op welke basis Viry zijn paragraaf over de ontginningen heeft opgesteld (« desséchemens et défrichemens »). Wij vinden

8. *Biographie nationale*, IX, kolommen 438 à 440.

9. R.A.B., Leiedepartement, 2863.

ternauwernood enige aanknopingspunten in de antwoorden van De Jonghe en Bernard Van Severen.

Op het eerste gedeelte van vraag 8 over de landbouw-werktuigen gaf Holvoet helemaal geen antwoord. Viry maakt hier dan gebruik van de gegevens van Wielandt. Voor één werktuig, nl. de zeef (le crible) komt hij terecht bij Renon Lebailly.

In het kort zullen wij het aandeel van Holvoet in de overige rubrieken afwegen :

- « Droits féodaux » : steunt vooral op Holvoet. Ook enige gegevens van De Jonghe komen er voor.
- « Baux ruraux et fermages » : ook hier levert Holvoet de meeste gegevens. Aanvullingen komen van Vander Leynde, Vandenbogaerde, Vandenbussche en natuurlijk Wielandt.
- « Travaux agricoles » en « culture des terres » : bij de samenstelling hiervan werd ongeveer in dezelfde mate gebruik gemaakt van de gegevens van Holvoet en Wielandt. Op een bepaald punt is er evenwel geen overeenstemming tussen beide landbouwexperten. Holvoet meent nl. dat de Vlaamse landbouwer openstaat voor vernieuwingen. Als bewijs hiervoor haalt hij de evolutie aan van de veertig laatste jaren. In die periode zou de landbouw meer vorderingen gemaakt hebben dan gedurende de drie of vier vorige eeuwen. Wielandt daarentegen meent dat de Vlaamse landbouwer wantrouwig staat tegenover vernieuwingen en eerder gebonden is aan de traditie. Viry neemt deze laatste opvatting over. Beide meningen zijn evenwel te verdedigen : gedurende de 18e eeuw heeft de Vlaamse landbouw inderdaad veel vooruitgang geboekt. Anderzijds is het algemeen bekend dat vernieuwingen op landbouwgebied eerder traag gebeuren.
- « Maladies des grains » : wat de soorten ziekten betreft, steunt Viry op zowat alle rapporten. Bestrijdingsmiddelen komen meest uit het rapport van Wielandt.

In de rubriek « Jardins » ten slotte worden een deel groenten vermeld waarvoor Viry op alle rapporten steunt.

Dit overzicht toont duidelijk aan dat Holvoet wel de belangrijkste inlichtingenbron was voor Viry. Wielandt komt op de tweede plaats. Beide personen blijken wel autoriteiten op landbouwgebied.

Blijkens zijn eigen terminologie zijn Holvoet's antwoorden het resultaat van opzoekingen en inlichtingen die hij betrouwbaar mag achten. Inderdaad blijken zowel de bronnen als latere studies het door de rapporteur opgehangen beeld te bevestigen. Bovendien is er het door Viry in Holvoet gestelde vertrouwen en de konkordatie van dit rapport met andere, uitgaand van eveneens erkende landbouwexperten als Wielandt.

De eerlijkheid van Holvoet blijkt bovendien uit het antwoord op het eerste deel van vraag 8, betreffende de landbouwwerktuigen, waarvoor hij zijn onkunde erkent.

Historisch houden de door Holvoet verstrekte gegevens verband met zeer diverse aspecten van de agrarische geschiedenis, die zeer algemeen betrekking hebben op :

- I. De ontginningen, en hiermee samengaand de boomkultuur : vragen 1, 2, 10, 12, 15.
- II. De instellingen met hun voor- en nadelen op agrarisch vlak : vragen 3 en 4. Vraag 5 heeft betrekking op de landbouwexploitatie en de instellingen waaronder zij werkt.
- III. De prijzen en de waarde van de bodem : vragen 6 en 7.
- IV. Vragen 8 en 9 hebben rechtstreeks betrekking op het agrarisch bedrijf. De eerste behandelt de gewassen ; de tweede de werkzaamheden. De ziekten van de graan- en gewassen worden gegeven in het antwoord op vraag 11, terwijl vraag 14 uitweidt over het (sociaal) belang van de aardappelteelt. Vraag 13 vraagt inlichtingen over de tuinkultuur.

Bij een dusdanige indeling van de door Holvoet behandelde stof in vier delen, blijkt nog duidelijker het belang van zijn rapport.

Het is algemeen erkend en bewezen dat de ontginningen in de tweede helft van de 18e eeuw vooral onder demografische druk een grote vlucht namen¹⁰. De zandstreek ten zuiden van Brugge kende toen een belangrijke ontginningsactiviteit¹¹. Ook werden grote vorderingen gemaakt

10. A. Verhulst, *Het landschap in Vlaanderen in historisch perspectief*, Antwerpen, 1964, pp. 85-87 ; A. Verhulst, *Het landschap*, in : *Flandria Nostra*, I, p. 35.

11. L. Van Acker, *Heideontginningen ten zuiden van Brugge*, in : *Biekorf*, 1960, pp. 235-238 ; L. Daels, *Landschapsontwikkeling in en rond het voormalige Bulskampveld*, in : *Tijdschrift van de Belgische vereniging voor aardrijkskundige studies*, 1962, pp. 191-228.

bij het droogleggen van de Moeren. De hernieuwde belangstelling voor de landbouw vooral sinds het midden van de 18e eeuw was een grote stimulans voor die ontginningsactiviteit ^{11b}. Deze belangstelling is te verklaren door de stijgende prijzen van landbouwprodukten, hetgeen zelf een gevolg is van de bevolkingstoename ^{11c}. Het einde van de 18e eeuw was een zeer woelige periode: de Franse bezetting en de vele oorlogen die ermee gepaard gingen brachten dan een zekere stilstand in de ontginningsactiviteit ^{11d}.

Het belang van boomaanplantingen en boomkultuur hierbij is een reeds lang erkend feit ¹². Onder de bomen namen de wilgen in Vlaanderen een bijzondere plaats in ¹³. Belangrijk zijn de inlichtingen over boomkwekerijen, waarover Lindemans geen gegevens verstrekt en waarvan de lokale historiografie van Vlamertinge evenmin gewag maakt ¹⁴. Het belang van de fruitbomen klimt op tot in de middeleeuwen, terwijl de tuinkultuur eveneens ver in de tijd teruggaat ¹⁵. Interessant is wel de vermelding van de prijs van boomgaarden met appelaars en boomgaarden met kerselaars, waaruit blijkt dat laatstgenoemde bijna 3,5 maal zoveel waarde hebben als de eerste.

In vergelijking met sommige andere gebieden waren de lasten die de landbouwers in het Leiedepartement bezwaarden eerder gering ¹⁶: cijns, leenverheffing en een penning op de verkoop zijn inherent aan de feodale sfeer die tot het einde van de 18e eeuw bleef bestaan. Holvoet merkt echter terecht op dat deze lasten van te verwaarlozen belang waren.

11b. Een globaal overzicht van de ontginningsactiviteiten in de achttiende eeuw in de Oostenrijkse Nederlanden evenals de wetgeving op dit gebied vinden wij in de doktoraatsverhandeling van C. Vandenbroeke: *De landbouw- en levensmiddelenpolitiek in de Oostenrijkse Nederlanden*, Gent, 1970-71, dl. I, pp. 22-45. (gestencild, nog niet uitgegeven).

11c. B.H. Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850)*, Utrecht-Antwerpen, 1960, pp. 243-262.

11d. E. Clicheroux, *L'évolution des terrains incultes en Belgique*, in: *Bulletin de l'institut des recherches économiques et sociales*, XXXIII, 1957, pp. 497-524.

12. Idem.

13. P. Lindemans, *Geschiedenis van de landbouw in België*, Antwerpen, 1952, I, pp. 362 sqs.

14. Dufloy, *Geschiedenis van Vlamertinge*, Langemark, 1956.

15. Lindemans, *op. cit.*, II, pp. 173 sqs. en 202 sqs.

16. Cfr. tekst in Bijlage.

Merkwaardig is toch dat Holvoet in zijn opsomming van feodale verplichtingen die op het einde van de 18e eeuw bestonden, de tienden niet uitdrukkelijk vermeldt¹⁷. Toch werden de tienden nog geïnd tot 1 oktober 1795, ogenblik van de inlijving van België bij Frankrijk¹⁸.

De banmolens te Harelbeke, Heule en Menen horen thuis in hetzelfde kader, dat vroeger veel uitgestrekter was en een veel sterkere greep liet voelen. Dat deze verplichtingen gaandeweg in onbruik geraakten houdt ongetwijfeld verband met hun steeds kleiner wordend werkelijk (financieel) belang.

Vele van de betrekkingen tussen eigenaars en pachters waren kostuumier geregeld. Aldus was de pachtduur van negen jaar reeds in de middeleeuwen de gebruikelijke termijn. Ook de prijszij van hout, schuren, daken, latingen allerhande zijn reeds in de 15e eeuw bekend. Tot in de middeleeuwen klimmen eveneens de door Holvoet opgesomde verplichtingen (vervoerdienst, onderhoudsdienst, braakverbod, verbod jong hout te kappen, etc.) op¹⁹.

Met een merkwaardige nauwkeurigheid beschrijft Holvoet de boerderij. Het interieur dat hier beschreven wordt kwam veel voor en bestond uit essentieel vier plaatsen: de keuken, die tevens als woonkamer dienst deed; de «voutkamer» gelegen boven de kelder was in vele gevallen de slaapkamer; de «beste kamer» was eerder een pronkkamer en diende voor grote gebeurtenissen: de eigenaar of notabelen werden er ontvangen en ter gelegenheid van de kermis werd daar gegeten; ten slotte het «washuis» waar allerlei werkzaamheden gebeurden zoals bereiden van karnemelk en boter, klaarmaken van de deeg om brood te bakken, wassen, enz...²⁰.

17. Hij geeft een opsomming die hijzelf niet als volledig beschouwt: hij eindigt de reeks met de vermelding «etc.», wat erop wijst dat er nog andere zijn.

18. L. Van Acker, *Verzet tegen de laatste tiendheffingen. Ardooie en Roeselare, 1794-95*, in: *Biekorf*, 1954, pp. 95-99.

19. Cfr. ter illustratie:

a. in het R.A.B.:

— pachtkontrakten uit het fonds «proosdij Sint-Donaas».

b. in C.O.O. Brugge:

— Potterie - oorkonden 572 (jaar 1456) en 671 (jaar 1515).

— Sint-Jan, charters 1385 (jaar 1508).

20. C. Tréfois, *Ontwikkelingsgeschiedenis van onze landelijke architectuur*, Antwerpen, 1950, pp. 242-253; E. Dhanens, *De Meetjeslandse hoeve en haar bijgebouwen*, in: *Hamer*, 1943, pp. 28-31.

Zeer interessant zijn de prijsvermeldingen die Holvoet ons geeft. Hoewel zij niet zo specifiek zijn als wij het wensten, hebben zij een belangrijke indicatieve waarde. Aldus blijkt de stijgende waarde van de onbebouwde grond, en in 't bijzonder van gras- en weiland.

De waarde van onbebouwd land is 80 à 90 F. per ha. (vergelijk de appelboomgaard : 60 F. per ha.). Door boom-aanplanting kan men de waarde ongeveer verviervoudigen. De waardevermeerdering is dan echter bijna opgeslorpt door de kosten van het in kultuur brengen. Holvoet aarzelt niet in verband hiermee de « nouvelle contribution foncière » van de Franse regering nefast te noemen voor de ontwikkeling van de landbouw. In deze nieuwe belasting werden volgens Holvoet pas ontgonnen gronden immers even hoog belast als reeds lang in kultuur gebrachte gebieden. Wij moeten er hier evenwel op wijzen dat door een wet van 23 frimaire VII (13 december 1798), de gronden in ontginning gedurende tien jaar, en de met bos beplante braakgronden gedurende dertig jaar vrijgesteld waren van grondbelasting ^{20b}. Dit wordt door Holvoet niet vermeld.

Het kleine grondbezit is nog steeds zeer verspreid ²¹. Het aantal kleine grondeigenaars vermindert evenwel snel. Holvoet geeft hiervoor twee redenen. Het exploitatiekapitaal wordt steeds groter : de landbouwwerktuigen worden steeds beter en bijgevolg duurder, terwijl de intensieve Vlaamse landbouw een zeer degelijke bemesting vroeg. Deze grotere kosten konden door de keuterboeren nog moeilijk gedragen worden ²². Een tweede reden is de schaarste van het geld. Dit is een gevolg van de enorme financiële moeilijkheden die de Franse republiek sinds haar ontstaan had gekend.

De verkoop van nationale goederen bracht de landbouwers weinig baat. Immers gedurende de periode 1796-1813, werd van de totale oppervlakte verkochte nationale domeinen in het Leiedepartement slechts 15 % door boeren gekocht ²³.

20b. E. Clicheroux, *op. cit.*, p. 502.

21. De uitbatingen in het binnenland zijn meestal van 2 tot 20 ha. en soms (uitzonderlijk) van 50 tot 60 ha.

22. H. Noilhan, *Histoire de l'agriculture à l'ère industrielle*, Parijs, 1965, pp. 111-119.

23. J. Lambert, *Het aandeel van de landbouwers in de koop van nationale goederen in België (1796-1821)*, in : *Handelingen der maat-*

Koren, haver, vlas, koolzaad, klaver, bonen, rapen, aardappelen en wortelen zijn de door Holvoet uitvoerig besproken gewassen. Vervolgens beschrijft hij maand per maand de werkzaamheden. Uit dit alles blijkt het reeds zo afwisselend en van verbeelding getuigend stelsel van de Vlaamse landbouw nog eens te worden bevestigd. Aldus zaait men de wintergranen van oktober tot in december²⁴. Vlas komt na klaver of tarwe. Koolzaad wordt meestal geplant na vlas. Dit gebeurt in september²⁵. Klaver wordt vooral tussen een ander gewas gezaaid en geeft 2 tot 3 oogsten²⁶.

De methode die hier tegen de steenbrand bij tarwe wordt gevolgd schijnt Lindemans onbekend²⁷. Deze methode bestaat erin het zaad te bevochtigen met de urine van het paard of met zeewater, na het in kalk gedrenkt te hebben.

Veel belang hechtten de Fransen aan de aardappel waaraan vraag 14 ten andere exclusief wordt gewijd: Holvoet lijkt hier opnieuw bijzonder goed op de hoogte. Hij vermeldt dat aardappelen als veldgewas in West-Vlaanderen te vinden zijn sinds 1680. Reeds eerder waren ze voorhanden doch werden nog niet akkergewijze geteeld. Dit wordt door enkele recente studies aan dit onderwerp gewijd volkomen bevestigd. Het nauwkeurig onderzoek door Chr. Vandenbroeke ondernomen kan die gegevens enkel beamen²⁸. Het valt hier ook op dat Holvoet zich niet waagt aan ten dele legendarische verhalen over de invoering van de aardappel. Hij vermeldt enkel een benaderende datum van het eerste voorkomen van dit produkt als veldgewas. Dit toont nogmaals aan dat Holvoet enkel gegevens opsomt die hij betrouwbaar acht en elke anekdote waarvan de authenticiteit niet kan bewezen worden, weert. Dit is eveneens het geval waar hij vermeldt dat de ontginningen begonnen in het midden van de 18e eeuw. Andere rapporteurs koppelen hieraan vaak een meer preciese datum, waarvan de echtheid niet volledig kan bewezen worden.

---

schappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, Nieuwe reeks, dl. XXIII, 1969.

24. P. Lindemans, *op. cit.*, II, pp. 52 sqs.

25. Idem, p. 273.

26. Idem, I, pp. 428-434.

27. Idem, II, p. 57.

28. Chr. Vandenbroeke, *Aardappelteelt en aardappelverbruik in de 17e en 18e eeuw*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 1969, pp. 50-54; L. Van Acker, *De opkomst van de aardappelteelt in West-Vlaanderen en West-Europa*, in: *Biekorf*, 1962, pp. 321-334.

Uit het rapport van Holvoet blijkt eens te meer hoe vindingrijk en op welk hoog technisch vlak de Vlaamse landbouw stond. Terecht stelden de Fransen er groot belang in. Met reden ging Viry in het hoofdstuk over de landbouw in zijn « mémoire » dieper op het vraagstuk in. Weer vinden wij de rechtvaardiging van de vele reizen die sedert de Moderne Tijden naar de tuin van het Europese continent, Vlaanderen, werden ondernomen.

Het rapport van Holvoet is een betrouwbare inlichtingsbron voor enkele aspecten van de Vlaamse landbouw op het einde van de 18e eeuw. In latere studies worden de gegevens van Holvoet niet tegengesproken. Andere argumenten voor de betrouwbaarheid van dit verslag zijn het vertrouwen erin gesteld door de prefekt evenals de onopgesmukte zakelijkheid die het hele rapport kenmerkt. Detailgegevens worden meestal geweerd en moeten via andere bronnen onderzocht worden. Het is enigszins te betreuren dat ook hier zo weinig gegevens voorkomen over het belang van de veeteelt.

J. MERTENS en W. VANDERPIJPEN,
aspirant N.F.W.O.

Het rapport van B.J. Holvoet

Bruges, le 19 floréal an onze.
Benoit Holvoet conseiller de préfecture
au prefet du département de la Lys.

Citoyen,

J'ai l'honneur de vous adresser mes réponses sur les questions que vous m'avez transmises par votre lettre du 9 ventôse dernier, relatives à l'état de l'agriculture dans ce département. Ils sont le résultat de recherches et d'informations que j'ai lieu de croire exactes et que j'ai prises dans les cantons le mieux cultivés de ce département. J'espère donc qu'ils pourront vous être utiles et servir au travail que vous demande sur cette matière le ministre de l'Intérieur.

1ère question.

A quelle époque ont commencés dans le département les défrichemens et les desséchemens ?

Les défrichemens et le desséchemens des landes, bruyères et marais ont commencés à avoir lieu vers le milieu du siècle passé.

2.

Les grands travaux ont ils été faits surtout par des naturels du pays avec des capitaux du pays ou des étrangers y ont ils concouru, soit de leur industrie, soit de leur argent ? Dans tous les cas dites-moi quels sont ceux qui en ont fait le plus, si ce sont des particuliers ou des établissements religieux supprimés.

Les grands travaux ont été faits par les habitants et naturels du pays avec leurs propres capitaux, aucun étranger n'y a concouru.

Dès le moment que l'industrie agricole et commerciale a commencé à renaître dans ces contrées, les établissements religieux, aussi bien que les riches particuliers se sont livrés à ce genre d'industrie à l'envi et avec un certain enthousiasme, qui ne s'est ralenti que depuis les troubles commencés en 1787.

Au reste on ne peut pas dire de quel côté il ait été fait les plus grands efforts.

3.

Quel effet a produit sur l'agriculture la suppression des droits honorifiques et pécuniaires ?

On ne s'est point aperçu que la suppression des droits honorifiques et pécuniaires ait produit le moindre effet sur l'agriculture, vu qu'il n'en existoit point qui pussent l'entraver.

Donnez-moi quelques détails sur les redevances ; où se percevoient-elles ? Quelle étoit leur quotité ? Sous quels noms se percevoient-elles ?

Ces redevances consistoient dans le droit de dénombrement, de cens, lods et ventes, relief, retrait seigneurial etc.

Tous ces droits étoient à peu près perçus comme en France, mais il y avoit une grande partie de ce département, savoir le ci-devant Franc de Bruges, où on ne percevoit aucun de ces droits.

Comme toutes les prestations de cette nature étoient à charge des propriétaires, les fermiers n'en ressentoient aucun inconvénient et elles n'avoient d'autre mauvais effet que de diminuer le revenu du propriétaire et de gêner les mutations.

4.

Avant la réunion de ce pays à la république existoit-il des pressoirs, des fours et autres établissemens publics banaux ? Y connoissoit-on quelque redevance féodale, quelque obligation de bannalité ?

On ne connoissoit dans ce département avant la réunion ni pressoirs, ni fours, ni aucun établissement public bannal à l'exception des moulins à eau de Menin, Huele et Harlebeke. Ces moulins appartenoient au souverain qui les avoit fait construire d'après le désir des habitans domiciliés dans l'entour qui s'étoient obligés savoir tous ceux qui demeuroient dans la distance d'une lieue desdits moulins d'y faire moudre leurs grains.

Hormis ce cas il n'existoit plus aucune obligation de bannalité dans ce département, quoi qu'anciennement les seigneurs et proprié-

taires des fiefs eussent joui de ces droits ici comme ailleurs, mais tout cela étoit depuis longtems aboli ou tombé en désuétude.

5.

Les fermes sont-elles en général considérables ?

Les fermes sont en général assez considérables dans la partie de ce département qui avoisine la mer : la majeure partie des terres y est en pâturages, et le sol en est dur et compacte, ce qui fait que leurs attelages doivent être forts et nombreux et qu'ils peuvent nourrir et engraisser beaucoup de bestiaux, aussi les chevaux y sont-ils d'une force prodigieuse et on y engraisse une quantité étonnante de bœufs qui se transportent ensuite dans le département du Nord et pays circonvoisins.

La grandeur des fermes dans ce canton est de 40 à 80 ou 100 hectares.

Dans l'autre partie qui est plus boisée et où il y a beaucoup moins de pâturages à cause que les terres y sont plus légères il y a beaucoup plus de petites fermes que de grandes ; ces dernières vont jusqu'à 50 à 60 hectares et les petites sont de 2 à 20 hectares.

Quelle est la durée des baux ?

Dans tout le département le terme des baux est presque toujours de neuf ans et quelquefois de six.

Quelles en sont les conditions principales ?

Lorsque le fermier ne paye pas la rente dans le terme fixé qui est ordinairement dans l'an après l'échéance, le propriétaire se réserve la faculté de résilier le bail.

Les autres conditions sont : estimation du bois taillis, des toits de paille, des aires de granges lorsqu'elles sont en plancher, au commencement ainsi qu'à la fin du bail pour que le fermier sortant rembourse le déficit s'il s'en trouve ou qu'il jouisse de l'excédent.

Faculté de planter et abattre les arbres sans aucun dédommagement pour le fermier.

En outre le fermier doit transporter gratuitement les matériaux nécessaires à la réparation des édifices, et fournir de même la nourriture aux ouvriers occupés à ces ouvrages.

Il est également chargé de la réparation des chemins tant publics qu'autres, et du curement des ruisseaux, de l'entretien des fossés et haies de clôture.

Outre ces conditions qui résultent des conventions, il en est plusieurs qui dérivent des coutumes ou usages locaux, d'autres qui sont prescrites par des loix ou réglemens émanés à ce sujet.

Ils ont pour objet de régler l'assolement des terres pour qu'on ne les épuise pas trop surtout dans les trois dernières années du bail, d'obliger le fermier d'employer tout son fumier sur les terres de sa ferme, de l'empêcher de rompre les pâturages ou de les faucher, de fixer l'âge auquel on peut couper les bois taillis, de régler si et de quelle manière doit se faire l'estimation des amendemens que les fermiers ont fait sur la ferme par l'emploi des engrais, estima-

tion qui doit leur être remboursée à la sortie par le fermier rentrant, de fixer les époques auxquelles le fermier rentrant peut commencer sa culture et jouir de son habitation ainsi que des pâturages.

Ces conditions varient plus ou moins dans ce département, ce qui doit s'attribuer autant à la diversité du sol qu'à celle de la culture.

Donnez-moi la description des maisons de ferme.

Les maisons de ferme sont bâties en briques et couvertes de chaume ou de tuiles ; cette dernière couverture est le plus en usage dans l'arrondissement de Bruges, mais dans les autres on préfère les toits de chaume ou de roseau et avec raison car outre qu'ils ne coûtent pas autant ils sont plus propres que les toits de tuiles ou d'ardoises à conserver les grains et semences que l'on étend au grenier : elles sont toujours à deux étages dont le deuxième sert de grenier. Le rez-de-chaussée est ordinairement distribué de la sorte, sur le devant la cuisine qui est assez spacieuse avec une chambre de chaque côté qui y communique par une porte dont l'une est élevée de trois ou quatre pieds au dessus du plancher de la cuisine, parce que la cave se trouve dessous et sert de chambre à coucher pour le fermier et ses enfans ; et l'autre sert à différens usages mais surtout pour y recevoir du monde dans les occasions extraordinaires, quelque fois aussi pour y placer un malade, etc.

Derrière la cuisine se trouve la laverie ou on bat le beurre, prépare le pain ainsi que les autres alimens de la famille ; il y a ordinairement une pompe ; cette laverie occupe souvent tout le derrière de la maison, et alors il n'est pas rare d'y trouver le four à l'une des extrémités tandis que l'autre est occupée par une petite cave destinée à conserver le lait et le beurre frais, au dessus de cette cave est une petite chambre à l'usage des servantes.

Dites-moi si les propriétaires ou les constructeurs donnent quelque attention à l'exposition ?

Dites-moi aussi si ces habitations sont améliorées depuis quelques années ?

Presque toutes ces maisons sont exposées au midi à moins que le local ne s'y oppose.

A mesure que les baux des terres ont augmenté les propriétaires ont donné plus d'attention à la construction des maisons de ferme et il s'en est suivi une amélioration sensible dans les habitations tant pour l'utilité que pour la commodité et l'agrément du fermier.

Parmi les fermiers en est-il beaucoup de propriétaires ?

Il y a encore beaucoup de propriétaires parmi les petits fermiers mais leur nombre diminue de jour en jour. On peut en assigner deux causes principales. La première est que les fermiers ont besoin de plus grands capitaux que ci-devant pour exploiter leur ferme vu qu'il ne leur faut pas moins que huit ou dix fois la rente, et il en est peu qui au-dessus de ce capital soient à même d'en acquérir la propriété.

La seconde c'est qu'il est très difficile de se procurer maintenant

de l'argent à intérêt, et le taux en est trop haut pour que les fermiers puissent y trouver leur compte, tandis qu'autrefois l'argent étoit abondant et à bas prix, il s'ensuit que les fermiers vendent plutôt leurs fermes qu'ils n'en achètent.

La vente des domaines nationaux a-t-elle changé quelque chose à cet égard ?

La vente des domaines nationaux a opéré peu de changemens à cet égard, les fermiers en général n'ont acheté que de petites parties et plusieurs les cèdent à leurs propriétaires.

6.

Quelle est la proportion ordinaire d'un domaine bâti avec celui qui n'offre aucune habitation pour le propriétaire ?

Dans les endroits bien habités et lorsque les terres ne sont pas trop étendues on retire souvent autant et quelques fois plus de la location d'un domaine non bâti que d'une ferme : la raison en est que dans les endroits tous les fermiers voisins convoitent ces terres et en élèvent le prix à un taux supérieur à celui des terres d'une ferme.

Il n'en est pas de même dans les cantons où les habitations sont plus rares comme dans une grande partie de l'arrondissement de Bruges et de Furnes car il est difficile d'y louer à un prix modéré des domaines non bâtis lorsqu'ils consistent en terres à labour, et lorsqu'on y bâtit, l'augmentation du prix du bail suffit au moins à compenser la dépense nécessaire à la construction des édifices.

Quant aux prairies et pâturages on les loue toujours avec avantage quoiqu'il n'y ait point d'habitation.

7.

Quel est le prix des terres par hectare, soit avant, soit après le défrichement ou le dessèchement ?

Le prix des terres incultes, telles que les marais et bruyères avant le défrichement ou le dessèchement est de 80 à 90 francs par hectare, après le défrichement et la mise en culture ou la plantation en bois lorsqu'elle offre des apparences de réussite, ces terres peuvent valoir 400 francs l'hectare : ce qui n'est que le montant des fraix de culture ajouté au prix du fonds.

Ce prix est celui qu'avoient les terres de cette espèce il y a vingt ans, et il s'est soutenu jusqu'au moment de l'établissement de la nouvelle contribution foncière. Depuis cette époque la vente des terres incultes ou nouvellement défrichées est devenue plus difficile et le prix en a considérablement diminué. La raison en est qu'autrefois les terres de cette nature ne payoient que très peu d'impositions foncières et toujours dans la même proportion qui avoit été fixée lors du cadastre ou de l'évaluation primitive, sans qu'on pût l'augmenter sous prétexte des améliorations survenues ensuite ; mais depuis l'établissement de la nouvelle contribution foncière, les répartiteurs n'ayant eu aucun égard à cette évaluation primitive, et ayant

considéré le rapport actuel de ces terres mises en valeur sans compter les capitaux qu'il a fallu employer pour le défrichement et la plantation de ces terres, il en est résulté qu'elles ont été évaluées presque à l'égal des bonnes terres, ce qui a tout à fait découragé les amateurs des défrichemens et a introduit une stagnation presque complète dans ce genre d'industrie agricole.

8.

Décrivez-moi les outils employés à l'agriculture.

Pour bien décrire les différens outils employés à l'agriculture il faudrait les faire d'abord dessiner exactement, et comme je ne sais pas le dessin il m'est impossible de répondre à cette question.

Mais surtout détaillez-moi avec soin les procédés du labour, la méthode des semailles.

Les procédés du labour varient suivant les semailles que l'on se propose de faire.

Bled.

Pour semer en bled on commence par labourer la terre au mois de fructidor à la profondeur de cinq à six pouces, on herse ensuite et puis on passe le rouleau.

On fait la même opération avant de semer mais on labore plus profondément et on dispose la terre en billons de huit jusqu'à douze pieds de largeur. On sème alors et toujours à la volée, on couvre la semence avec la terre qu'on enlève à la bêche du sillon qui se trouve entre les billons, ce sillon ainsi creusé sert à l'écoulement des eaux.

Ce dernier procédé n'a pas lieu dans les terres fortes et argileuses où la semence se couvre avec la herse et le rouleau.

Au printemps on passe toujours le rouleau ou le ridoir pour affermir le sol et quelques fois on fait piétiner par les hommes.

Avoine.

On sème souvent l'avoine après une récolte de navets : on commence par donner un labour très léger au mois de mars, on herse et on passe le rouleau, ensuite on donne un labour plus profond de huit jusqu'à dix pouces. Puis on sème vers la fin d'avril, on passe alors la herse à plusieurs reprises ainsi que le rouleau. Quelques fois aussi on labore après les semailles à trois ou quatre pouces de profondeur pour enterrer la semence. Ensuite on passe la herse et le rouleau. En général on ne peut assés répéter les hersages et le roulage pour cette culture.

On sème aussi l'avoine dans les terres épuisées par plusieurs récoltes soit de bled ou d'autres avetures qui appauvrissent le sol.

On commence par préparer la terre au moyen d'un labour au mois de fructidor de trois à quatre pouces, ensuite on passe le ridoir, et on herse à plusieurs reprises pour détruire les mauvaises herbes, puis on donne un second labour plus profond avant l'hiver, et on dispose la terre en billons élevés pour l'écoulement des eaux. Après l'hiver on labore une troisième fois pour applanir les billons ; on passe

le rouleau ou le ridoir et on herse. Finalement on donne un quatrième labour de six pouces de profondeur. Ensuite on sème comme dessus.

Lin.

On sème souvent le lin après le trèfle. On laboure alors après l'hiver à la profondeur de huit à dix pouces. On herse à plusieurs reprises et on passe le ridoir ou le rouleau. On sème à la volée. On herse à peu de profondeur et on roule jusqu'à ce que la terre soit bien affermie ; ce dernier point est essentiel.

On sème aussi le lin après une récolte de bled dont on rompt le chaume avant l'hiver ; ensuite comme dessus.

Lorsque le lin est parvenu à la hauteur de deux pouces on le sarcle avec le plus grand soin.

Colsat.

Pour le colsat on donne ordinairement deux labours. Le premier qui est peu profond pour rompre le chaume de bled est suivi de plusieurs hersages. Ensuite on en donne un second d'un pied de profondeur qui dispose la terre en billons comme pour le bled.

On plante le colsat vers la fin de fructidor et au commencement de vendémiaire : à mesure que le dernier labour se fait un homme suit muni d'une machine avec laquelle il pratique des trous de 6 pouces de profondeur et de 2 pouces de largeur ; les trous sont à la distance d'un demi pied et les rangées de $\frac{3}{4}$ de pied. Des enfans suivent avec les plantes de colsat qu'ils mettent dans les trous et les referment avec le pied. Un homme et quatre enfans peuvent en planter de cette manière un hectare en trois jours.

Vers la St.-Andé on fume. Ensuite on creuse avec la bêche les sillons d'écoulement qui se trouvent entre les billons et on met la terre à l'entour des plants pour les garantir de la gelée.

Pour avoir du bon colsat il est essentiel que l'on se procure de belles plantes : à cet effet on sème les plantes au commencement de messidor dans une terre qui a été en jachère et qui a été préparée par quatre labours successifs suivis chaque fois de plusieurs hersages. Ensuite on fume, on sème et on herse de nouveau.

Il n'est pas rare de semer ces plantes après le lin avec un seul labour.

Trèfle.

Le trèfle se sème souvent dans le bled au mois de germinal. On couvre la semence avec le rateau et on roule.

On le sème aussi dans l'avoine ou le lin immédiatement après les semailles. On le fauche avec le bled ou l'avoine et lorsqu'il est semé dans le lin on le fait paître par les vaches ou on le fauche avant l'hiver.

Immédiatement après l'hiver on y met des cendres et on obtient toujours deux coupes et quelques fois trois. Ensuite on rompt pour y semer ou planter autre chose.

Fèves.

Les fèves sont presque toujours plantées à la houe au mois de germinal, dans une terre qui a été légèrement labourée. Dans cer-

tains cantons on les plante avec un plantoir semblable à celui dont on se sert pour le colsat à la différence que les trous sont plus rapprochés et moins profonds.

Navets.

Pour les navets on rompt le chaume de froment, seigle ou avoine après la moisson. Au mois de mars on laboure de nouveau et successivement jusqu'à trois ou quatre fois. On herse après chaque labour. Ensuite on sème les navets ce qui a lieu au mois de messidor. Ensuite on passe le rouleau.

Pommes de terre.

Les pommes de terres doivent se planter au mois de floréal après les navets ou le bled. On prépare la terre par trois ou quatre labours successifs toujours suivis de hersages. Le dernier labour qui est de la profondeur d'un pied sert pour planter. A mesure que l'on ouvre un sillon on y met les pommes de terres à la distance d'un pied, et la charrue les couvre en ouvrant le sillon suivant. On laisse ce dernier et on plante dans le troisième et ainsi de suite. Quatre hommes peuvent en planter de cette manière un hectare en deux jours. Lorsque les plants ont levé à la hauteur de 3 à 4 pouces on ramène contre les tiges la terre qui se trouve entre les rangées à la hauteur de 4 à 5 pouces. Ceci se fait à la houe ou bien avec une espèce de charrue attelée d'un seul cheval qui opère cet effet.

Carottes.

Les carottes se sèment dans le chaume de bled. On prépare la terre par quatre labours suivis de hersages, dont le quatrième doit être d'un pied de profondeur ; après le troisième labour on met le fumier ce qui a lieu vers la fin de germinal ; le quatrième labour sert à l'enterrer, on ameublît alors la terre avec le rateau car les chevaux en la piétinant la rendroient trop compacte, et on sème à la volée au commencement de floréal. Ensuite on les sarcle et on les espace avec soin à la distance d'un demi pied.

9.

Quel est le cours ordinaire des travaux de l'homme de la campagne, c'est-à-dire que fait-il mois par mois ?

Le laboureur a soin des chevaux, il fait les labours, les hersages, conduit les denrées au marché et en ramène des engrais. Ces travaux ainsi que d'autres de même nature l'occupent toute l'année.

Le berger s'occupe uniquement du soin de son troupeau.

Fructidor.

Les valets de ferme, lorsque la moisson est faite, battent du bled pour la consommation de la ferme ou pour les semailles ; ensuite ils vont sur les chaumes que l'on a rompus et en enlèvent les racines de la chiendent et d'autres mauvaises herbes. D'autres creusent ou nettoient les fossés qui entourent les champs.

Vendémiaire.

Au mois de vendémiaire on arrache les pommes de terre et les carottes, on fume les terres et on plante le colsat.

Brumaire. Frimaire. Nivôse. Pluviôse. Ventôse.

On commence ici les semailles d'hiver qui se continuent pendant les deux mois suivans à moins que le mauvais tems n'y porte obstacle. Alors ils battent du bled ou du lin, d'autres font de la toile, d'autres enfin coupent le bois taillis et en font des fagots. Ces travaux les occupent jusqu'au retour de la belle saison.

Germinal. Floréal.

Alors ils préparent la terre pour les semailles d'avoine, lin et autres avetures, soit en nettoyant la terre de mauvaises herbes, soit en y mettant des engrais.

Ces travaux ainsi que les semailles et la plantation des pommes de terre qui s'ensuivent, les occupent presque exclusivement pendant ces deux mois ; vers la fin de floréal on sarcle le lin.

Prairial. Messidor.

Pendant ces deux mois les valets et filles de la ferme sarclent le bled, l'avoine, les pommes de terre, les fèves, enfin toutes les avetures qui en sont susceptibles. On y répand des engrais comme des urines. On donne aux fèves, aux pommes de terre et aux carottes un ou plusieurs labours à la houe.

Vers le milieu de messidor on coupe le colsat et on le bat d'abord ou on le met en tas. Ensuite on arrache le lin, et on le fait sécher sur le champ. Ensuite on le fait rouir d'abord ou on le conserve pour le livrer l'année suivante aux marchands qui le font rouir dans la Lys.

Vers la fin de messidor commence la fenaison, on fauche l'herbe et on la fait sécher ainsi que le trèfle que l'on veut conserver pour fourage d'hiver.

Thermidor.

La moisson commence dans le mois de thermidor. Ces travaux durent jusques vers le milieu du mois de fructidor. On commence par le seigle, suit le froment, puis l'avoine et en dernier lieu les fèves.

Est-il porté à l'innovation ou bien a-t-il de l'éloignement pour tout ce qui est expérience ?

Les cultivateurs n'ont pas d'éloignement pour les nouvelles expériences ; ils en font même souvent de leur propre mouvement et sans y être encouragés, surtout lorsque l'utilité en est un peu évidente. Pour s'en convaincre il suffit de savoir que depuis 40 ans, l'agriculture s'est successivement perfectionnée dans toute l'étendue de ce département et qu'elle a fait plus de progrès dans ce court période que dans les trois ou quatre siècles qui l'ont précédé. Ces progrès ont été retardés et suspendus par la guerre et les vexations sans nombre qu'a essuyé le cultivateur, mais à présent qu'il respire sous un gouvernement, ami de l'ordre et de la justice, son industrie se ranime et se développe plus que jamais, au point qu'on en voit déjà partout des marques non équivoques.

10.

Les grands propriétaires, les hommes riches sont-ils portés à essayer de nouvelles pratiques ?

Presque tous les grand propriétaires de ce département se sont appliqué à la culture des bois et au défrichement des landes et bruyères, au point qu'il y a eu un tems ou cette culture étoit devenue une espece de manie. On ne s'est pas borné aux arbres indigènes mais on a essayé de presque tous les arbres exotiques acclimatés, et plusieurs espèces en sont devenues très communes, entre autres, le pin de Genève, le mélèze, le platane, le peuplier de Virginie à petites feuilles, le peuplier d'Italie. Cette propension à essayer des nouvelles pratiques a été funeste à plusieurs et leur ruine a découragé nombre de ceux qui étoient tentés de les imiter ; mais l'expérience ayant fait voir comment on devoit s'y prendre pour tirer d'un terrain stérile tout le parti possible, en y plantant des arbres et des bois propres au sol, on se livre maintenant à ce genre d'industrie avec la probabilité au moins très apparente de réussir et d'augmenter le capital qu'on y employe.

En général on laisse aux fermiers le soin de tenter de nouvelles pratiques en agriculture, les propriétaires se bornent à leur donner toutes les aisances dont ils ont besoin pour faire valoir leur industrie, et l'expérience a démontré qu'ils n'ont pas besoin d'autre encouragement.

11.

Quelles sont les maladies des grains les plus communes ?

Quelles précautions prend-on pour les en préserver ?

La carie est la maladie des grains la plus commune. Pour les en préserver on a recours à divers expédiens. Celui dont on se sert le plus et qui semble être le plus efficace, est de chauler la semence et de l'humecter ensuite avec de l'urine de cheval ou de l'eau de mer.

12.

Les plantations de saules sont-elles générales ? Les entretient-on avec soin ?

Les plantations de saules sont générales dans ce département, on les laisse s'élever en arbres, ou on en fait des têtards.

Quel usage fait on du bois qui en provient ?

Les arbres se vendent très cher ; on en fait des sabots, et des cabestans pour les vaisseaux ; on les scie aussi en planches qui sont très bonnes et résistent aux intempéries de l'air.

Le têtards donnent des perches que l'on coupe à sept ans et qui sont d'un grand usage pour les fermiers ; ils en font des poteaux pour affermir leurs haies ; ils servent aussi à la réparation des chemins et à former des enclos ; on en fait aussi des cerceaux qui sont très estimés et des lattes pour les toits de paille. Enfin leur utilité est telle que tous les fermiers en sont pourvus.

13.

Les jardins sont ils nombreux à la ville et à la campagne ? Quels sont les légumes, qu'on y cultive ?

A la campagne il n'y a point de particulier qui n'ait son jardin ; en ville, le bourgeois aime d'en avoir un, et en général ils en sont pourvus autant que le local le permet.

Voici les légumes qu'on y cultive : des pois de plusieurs espèces, des fèves ou des haricots etc., des endives, des scorzonères, de la laitue, des épinars, du pourpier, des carottes, des asperges, des choux rouges, de grands choux verts, des choux de Savoie, de la chicorée, des artichaux, des pommes de terre, des navets, des oignons, des panais et des betteraves.

S'en est-il introduit des nouveaux depuis quelques années et le sort des habitans en est-il amélioré ?

On ne sache pas qu'il ait été introduit de nouveaux légumes dans ce département excepté dans les jardins des curieux.

14.

A quelle époque la culture de la pomme de terre a-t-elle été introduite dans ce département ?

Il paroît que la culture de la pomme de terre dans ce département date de l'année 1680 ou environ ; on l'y connoissoit auparavant mais ce n'est qu'à cette époque qu'on commença à la cultiver partout.

Quelle influence cette introduction a-t-elle eu sur la population et même sur les mœurs ?

Cette culture en augmentant la masse de ces subsistances dont l'acquisition est facile aux pauvres, et en procurant une nourriture saine et abondante à leur enfans doit avoir servi à multiplier les mariages. Sous ce point de vue, il est certain que cette culture a eu la plus grande influence sur la population dans ce département. En effet elle y a augmenté durant tout le siècle dernier d'une manière sensible.

On ne doute pas non plus que cette culture n'ait contribué à civiliser le bas peuple de la campagne, car dès qu'elle a été répandue parmi cette classe, chacun s'est empressé de louer ou d'acquérir un petit champ destiné à cet usage. Aussitôt, cette classe qui menoit jusques là une vie souvent oisive et vagabonde et qui subsistoit en grande partie ou de vols ou d'aumônes, est devenue plus ou moins industrielle, à mesure qu'elle a pris l'habitude et le goût du travail.

Quels ont été ses progrès successifs ?

Les pommes de terre n'ont été d'abord cultivées que dans les jardins, et n'ont servi qu'à la nourriture du bas peuple de la campagne, des cultivateurs et des cochons. Peu à peu leur usage s'est généralisé et dès le milieu du siècle passé la culture s'en faisoit en grand et occupoit une quantité considérable des terres de la ferme. Depuis cette époque tout le monde sans distinction use de cette nourriture, et elles forment presque la moitié de celle du bas

peuple de la campagne et des fermiers. La consommation n'en est pas moins grande dans les villes, surtout depuis la cherté des grains. La pomme de terre sert en outre à la nourriture des vaches mais on y employe ainsi que pour les cochons une espèce particulière, dont le produit est beaucoup plus abondant que celui des autres espèces. Sans ce végétal les paysans auroient de la peine à nourrir pendant l'hiver le bétail nombreux dont ils sont pourvus.

A-t-on fait des expériences sur l'emploi des diverses substances qu'on en extrait et singulièrement a-t-on cherché à la faire entrer dans la fabrication de la bière ?

On ne sache pas qu'il ait été fait quelque expérience suivie sur l'emploi des substances, que l'on peut extraire de la pomme de terre, et il est sûr qu'on n'a point cherché à la faire entrer dans la fabrication de la bière.

La raison en est peut-être que la consommation qui s'en fait de la manière que l'on vient de voir, augmentant de jour en jour, la demande s'en est tellement accrue, qu'il n'a pas été nécessaire de recourir à quelque autre emploi, vu que le produit suffit à peine à la demande. De là naît aussi le haut prix de cette denrée ce qui fait qu'un champ de pommes de terre rapporte quelques fois le double d'un champ de seigle ou de froment, et toujours plus qu'un champ d'orge ou de soucrion.

Il paraît donc évident qu'en substituant la pomme de terre à l'orge dans la supposition qu'elle fut propre à la fabrication de la bière, on ne pourroit qu'y perdre.

15.

Faites-moi connaître les principaux arbres fruitiers et leur rapport.

Les principaux arbres fruitiers de ce département sont les pommiers, les poiriers, les pruniers et les cerisiers.

Les pommes sont très communes dans les arrondissemens de Furnes, d'Ypres et dans une partie de celui de Bruges. On y loue le produit des vergers plantés en pommiers et en plein rapport à raison de soixante francs par hectare .

Les cerises sont très abondantes dans les environs de Bruges. Elles y sont d'un goût excellent et forment une branche de commerce. Les vergers plantés de ces arbres fruitiers se louent quelques fois à raison de deux cens francs par hectare.

Les bonnes poires de table ne se trouvent que dans les villes et dans les jardins des amateurs, et il est difficile de se les procurer au marché.

Y a-t-il des pépinières dans le département ? Sont-elles considérables ? Où sont-elles ?

Les pépinières ne sont pas rares dans ce département: Vlamertingue, village situé près d'Ypres est renommé pour ses pépinières d'arbres fruitiers et autres.

Dites-moi s'il y a quelques procédés particuliers au département

soit pour la greffe soit pour toute autre partie de la culture des arbres.

Pour greffer les arbres fruitiers on se sert généralement de la greffe en fente et de celle en écusson ; la première est surtout en usage pour les poiriers, pommiers et cerisiers, la seconde pour les pêchers et abricotiers. On ne sache point qu'il y ait des procédés particuliers à ce département pour la culture des arbres fruitiers.

(*get.*) B.J. Holvoet.

POGING VAN DE KERKFABRIEK VAN DE ONZE-LIEVE-VROUW TE BRUGGE OM IN HET BEZIT TE WORDEN GESTELD VAN DE H. BLOEDRELIKWIE. 1803.

Brugge werd voor de eerste maal door de Franse revolutionairen op 11 november 1792 ingenomen. En zoals bij iedere vroegere bezetting van de stad door vreemde troepen of opstandelingen, stelde zich het probleem van de beveiliging van de meest vereerde Brugse relikwie, namelijk : deze van het Heilig Bloed. Op 5 februari 1793 werd dan ook de H. Bloedrelikwie van de H. Bloedkapel overgebracht naar het Bisschoppelijk Paleis. Maar gelet op het feit dat ook dit paleis door de Fransen was inbeslaggenomen en derhalve niet veilig genoeg werd geacht, werd de relikwie alras in het huis van Richard Godefroid, in de Hoogstraat, geborgen.

De eerste Franse bezetting duurde slechts enkele maanden. Reeds het volgende jaar, namelijk op 25 juni 1794, viel de stad Brugge opnieuw in de handen van de Franse veroveraars en andermaal werd voor de veiligheid van Brugge's kostbaarste relikwie gevreesd. Ze werd daarom eerst geborgen in het huis van kapelaan de Gheldere aan de Spinolarei, daarna in het huis van de familie Donche, genaamd De Latijnse School, in de Schuttersstraat, en vervolgens in het huis van Barones Gertrude de Pélichy, genaamd Het Potshoofd, op de hoek van Dweersstraat en Noordzandstraat. Intussen was de rust en de veiligheid in onze gewesten teruggekeerd en werd de H. Bloedrelikwie, in afwachting van de heropbouw van de H. Bloedkapel, naar de Sint-Salvatorskerk overgebracht. Pas op 9 mei 1825 belandde de relikwie opnieuw in de H. Bloedkapel op de Burg.

Tijdens de troebelen van de Franse revolutie was de H. Bloedkapel inderdaad erg geteisterd en bouwvallig geworden. Ze was daarenboven gedurende verscheidene jaren aan de kerkdienst onttrokken geweest en zelfs voor allerhande niet-kerkelijke doeleinden, o.a. als wachtpost voor politie en leger, aangewend.

De H. Bloedkapel was overigens niet het enige bedehuis van de stad dat onder de troebelen had geleden. Wel intedeel. Er was geen kerk en geen kapel, die niet was geplunderd en beschadigd. Vele Bruggelingen stelden zich de vraag of alle kapellen en kerken wel ooit zouden heropgeschild worden en welke bedehuizen wellicht voorgoed zouden verdwijnen. Zagen ze niet dat de voornaamste kerk van Brugge, de voormalige Sint-Donaaskathedraal, tot de grond werd afgebroken ¹, waarbij van heropbouw geen sprake meer kon zijn? En in sommige kringen stelde men zich ook nog de vraag, ingeval de H. Bloedkapel, die toch al erg gehavend was, eenzelfde lot zou delen, waar dan de relikwie van het H. Bloed naartoe zou gaan.

Deze laatste vraag moet al vroeg bij de geestelijkheid en de leden van de kerkraad van de Onze-Lieve-Vrouw opge-rezen zijn, met het gevolg dat zij met begerige bliken gingen uitzien om de H. Bloedrelikwie voor hun kerk te bemachtigen. Het was hun daarbij niet zozeer te doen om de eer een zo voorname relikwie in hun kerk te mogen bewaren, maar vooral om de financiële voordelen die het bezit van de relikwie kon opleveren. De toestanden boden op verre na nog niet de gewenste veiligheid en de relikwie was nog steeds veilig verscholen in het huis van de familie Donche, toen geestelijkheid en kerkraad van de Onze-Lieve-Vrouw een poging ondernamen om hun doelwit te bereiken. Op 19 juni 1803 beslisten zij een rekwes te richten tot de bisschop van Gent, onder welk bisdom de stad Brugge sedert 1794 ressorteerde, ten einde de begeerde relikwie aan hun kerk te zien toevertrouwen.

Om hun vraag kracht bij te zetten haalden zij de volgende argumenten aan. Ze wezen erop dat de Onze-Lieve-Vrouw de oudste en de eerste in waardigheid was van al de Brugse kerken die de troebelen hadden overleefd. Om deze kerk,

---

(1) De Sint-Donaaskerk werd in 1799 voor afbraak verkocht en in de volgende jaren compleet afgebroken. Zie: A. Viaene, *Het einde van een kathedraal. De Sint-Donaaskerk te Brugge verkocht en afgebroken*, in *Biekorf*, dl. L (1949), blz. 169-180.

waarvan de verkoop aan de meestbiedende reeds door de Fransen was beslist en zelfs een begin van uitvoering had gekregen, te kunnen behouden, hadden de kerkmeesters aanzienlijke inspanningen moeten leveren en daarenboven zware offers moeten brengen, ten einde de verkoop te verhinderen en van de Franse regering te bekomen dat de kerk aan de katholieke eredienst werd teruggegeven. Herstelling en opschik van het kerkgebouw dienden uitsluitend te geschieden met de vrijwillige giften van de parochianen en er diende daarbij met de grootste zuinigheid te werk te gaan. Overigens moesten alle mogelijke middelen worden aangewend en alle gelegenheden te baat genomen om het kerkgebouw in zijn vorige luister te herstellen. Het bezit van de H. Bloedrelikwie zou daartoe in ruime mate kunnen bijdragen; deze waardevolle schat was van het vandalisme gered en ze werd volgens de beschikkingen van de bisschop ergens te Brugge bewaard. Daarenboven was de H. Bloedkapel totaal verwoest en er zou dus naar een andere bewaarplaats voor de relikwie moeten uitgezien worden.

We weten niet hoe de bisschop van Gent, Mgr E.A.F. Fallot de Beaumont, op het rekwest van de kerkfabriek van de Onze-Lieve-Vrouw heeft gereageerd. Van een schriftelijk antwoord hebben we althans geen spoor gevonden. Niettemin mogen we gerust aannemen, dat er geen gunstig gevolg werd aan gegeven. De relikwie van het H. Bloed was sedert 8 november 1797 in het huis van de familie Donche weggeborgen en bleef in dit schuiloord tot 9 mei 1812, om vervolgens nog tot in 1819 veilig bewaard te worden in het huis van mejuffrouw Barones Gertrude de Pélichy.

De poging, door de kerkfabriek van de Onze-Lieve-Vrouw in 1803 ondernoemen om in het bezit van de H. Bloedrelikwie gesteld te worden, was tot nog toe in de annalen van H. Bloedkapel en -relikwie onbekend ². We meenden het derhalve nuttig deze bijzonderheid, samen met de tekst van het rekwest aan de bisschop van Gent, hier mede te delen.

A. SCHOUTEET

1803 juni 19. - *De kerkfabriek van de O.-L.-Vrouw te Brugge beslist een brief, waarvan de inhoud wordt gegeven, te*

(2) Als voornaamste literatuur over kapel en relikwie van het H. Bloed te Brugge vermelden we: J. Gailliard, *Recherches sur la chapelle du Saint Sang à Bruges*, Brugge 1846, en A. Joost de ter Beerst, *Notices sur l'insigne relique du précieux Sang. La noble confrérie. La Basilique de Saint Basile*, Brugge, 1955.

richten tot de bisschop van Gent, om in het bezit gesteld te worden van de H. Bloedrelikwie.

Actum in camer den 19 juny 1803, present d'heeren : D'Hollander, Duhamel, Geersens, Valentijns, van Overloop, J. Roels ende Rapaert.

Eodem wierd geresolveert aen den bisschop van Gendt te schrijven den brief van den volghenden inhoud opzigtelijk tot becommen het H. Bloedt van Onzen Heere Jezus Christus binnen onze kerke.

Bruges, le 30 Prairial de l'an dix.

A Monseigneur l'Evêque de Gand.

Remontrent très respectueusement les curés et marguilliers de l'église collégiale et paroissiale de Notre Dame à Bruges, que cette église, la plus ancienne de ladite ville et la première en dignité de toutes celles qui ont été conservées, a soufferte considérablement pendant la révolution. Cette église ayant été vendue, ce n'est qu'après de grandes efforts près le gouvernement et des sacrifices considérables que les marguilliers sont parvenus à faire résilier la vente et ont obtenus du gouvernement la restitution de l'église à l'usage du culte catholique romain.

Les restaurations et l'ameublement doivent se faire au moien des aumônes des paroissiens qui doivent être employées avec la plus stricte économie, et nous avons crus de notre devoir de saisir toutes les occasions possibles pour augmenter les aumônes afin de rendre à cette église son ancien splendeur. Le Saint Sang de Notre Seigneur Jésus Christ a été soustrait aux efforts du vandalisme, il est conservé dans la ville de Bruges à votre disposition Monseigneur puisque la chapelle où ce précieux trésor étoit conservé a été démolie.

Nous osons vous prier humblement de vouloir bien nous accorder que le Saint Sang de Notre Seigneur Jésus Christ qui a été conservé à Bruges soit remis à l'église de Notre Dame de ladite ville.

C'est la grace que vous demandent vos très humbles serviteurs.

Etoient signés : J.J. Pruvost, curé de Notre Dame à Bruges, F.J. Cardoen, past. B.M.V., P. van Wymelbeke, past. B.M.V., J. D'Hollander, F. Duhamel, J.B. Geersins, J.A. Valentijns, P. van Overloop, J. Roels ende J. Rapaert.

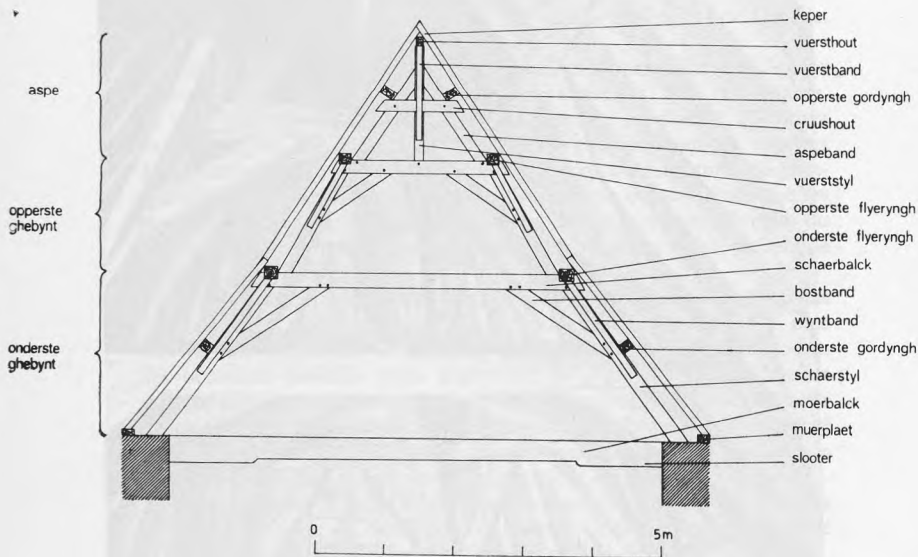
Adreses : A Monseigneur, Monseigneur l'Evêque de Gand, à Gand.

Sous enveloppe : A Monsieur Jos. De Volder, secrétaire de Monseigneur l'Evêque de Gand, chez Madame sa mère dans la rue dit Hooghpoort à Gand.

Brugge, Rijksarchief, fonds van de O.L.Vrouwekerk te Brugge, *resolutieboek over 1795-1809*, blz. 105-106.

EEN BESTEK VOOR TWEE KOORABSISSEN
VAN DE KERK TE DUDZELE (1887)

*Bekapping boven de koorabsis.
Dudzele, kerk van Sint-Pieters-in-de-Banden.*

*Dudzele, kerk van Sint-Pieter-in-de-Banden.
 Doorsnede over de bekapping boven het middenkoor
 (tek. A. Debonnet).*

EEN BESTEK VOOR TWEE KOORDAKEN
VAN DE KERK TE DUDZELE (1644)

In het Archief van het Bisdom te Brugge bevindt zich een uit 1644 daterend bestek voor het maken van de bekappingen boven het nieuwe middenkoor en zuidkoor (met de sacristie) van de kerk van Sint-Pieter-in-de-Banden te Dudzele.

In het laatste kwart van de XVIe eeuw was Dudzele — waarvan de bevolking om veiligheidsredenen gevlucht was — de godsdiensttroebelen niet zonder schade doorgekomen. Volgens de kerkrekeningen blijken de slechtste jaren zich ron 1579-1590 te situeren. De kerk was erg geteisterd, maar van zodra het gewone leven enigszins hernomen werd, dacht men op de noodzakelijke herstellingen. Zo kocht men in 1604 een nieuwe klok, maar wegens de nog heersende onveiligheid durfde men ze niet in de toren hangen ; men verkocht ze aan Sint-Donaas te Brugge, maar kocht ze terug in 1609.

Uit het verslag van deken J. Jennyn ¹ over 1639-1640 en 1641-1642 vernemen we dat het driebeukige schip nog bestond, maar zeer vochtig was, o.m. omdat het twee treden lager lag dan het kerkhof. Ook het transept was hersteld. Daarentegen waren de koren vernield. Kort daarop werden nieuwe koren gebouwd, met behoud evenwel van enkele oudere muren. Op 23 februari 1644 werden de bekappingen van het hoofdkoor en het Sint-Leonarduskoor aanbevestigd. In 1673 stortte de middentoren in. Het schip was zeer gehavend, maar ook de nieuwe koren hadden de ramp maar gedeeltelijk overleefd ; van de kappen uit 1644 zijn enkel boven het middenkoor twee rechte traveeën en de sluiting bewaard gebleven ².

Volgens het bestek was de kap van het middenkoor opgebouwd met vier gebinten, een eindgebint tegen de middentoren en vier halve gebinten boven de absis ; twee gebinten, elk bestaande uit twee schaargebinten en een nokgebint, en de vier halve gebinten zijn thans nog aanwezig. Het dak

1. Brugge, Rijksarchief, *Kerkelijke archieven*, nr. 397.

2. Zie voor de bouwgeschiedenis : L. Devliegheer, *De Zwinstreek* (= *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen*, 4. Tielt-Utrecht, 1970, blz. 19-29).

boven het zuidkoor werd na de instorting ongeveer in de vroegere vorm herbouwd : gebinten bestaande uit een schaar- en nokgebint.

Het bestek geeft een nauwkeurige beschrijving van de uit te voeren kappen : de delen van de kap (moerbalk, onderste en bovenste schaargebint, aspe of nokgebint), de elementen waaruit deze zijn samengesteld (schaarbalk, schaarstijlen, windschoren, bostbanden of korbelen), de langsverbindingen (gordingen, flieringen, nokgording), de «gebroken» kepers, het dakbeschot ³. Van de balken worden zowel de lengten als de dikten opgegeven. Van de houtverbindingen wordt daarentegen enkel vermeld dat er pen- en gatverbindingen zijn. In het bestek wordt nergens naar een tekening verwezen.

Het te gebruiken hout moet vierkant-gezaagd eikenhout zijn, waarin enkele opgesomde gebreken niet mogen voorkomen. Het hout mag evenmin afkomstig zijn uit het bos van Wijnendale, dat blijkbaar geen goede naam had. We vinden inderdaad een gelijkaardig verbod in het uit 1483 daterende kontrakt voor de achzijdige spits van het belfort te Brugge ⁴.

De bekappingen moeten voltooid zijn tegen 15 augustus op boete van 200 gulden. De betaling aan de aannemer zal in drie keer geschieden : een derde bij de aanvaarding van het werk, een derde als de kap gemaakt is, het laatste derde bij de oplevering. Het werk werd door R. Blomme op 450 ponden ingesteld, maar G. Bonnevale verminderde het aanbod met 12 ponden en bewam de opdracht.

L. DEVLIEGHER

BIJLAGE

«Steke ende maete van den houte tot het leveren ende maeken van twee bueken ofte daeken tot de kercke van Dutzeele waer van den coorbueck lanck es tweentzeventich voeten zonder de huve dye ontoen

3. Cfr. H. Janse en L. Devliegheer, *Middeleeuwse bekappingen in het vroegere graafschap Vlaanderen*, in *Bul. Kon. Com. Mon. en Landschappen*, 13 (1962), 299-380.

4. De drie timmerlieden die de opdracht voor het maken van de spits aanvaard hebben, zijn gehouden «een hout te gebruiken «.dat riedschaelde es, of quade gaten heift of den rooden holme, ende onredelic spechout gheweert, noch gheen hout ghgroeyt binnen den bussche van Winendale». L. Gilliodts-van Severen, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, VI, 490. Brugge, 1876.

zal tot ontrent veertyen voeten ende es wyt zessentwyntich voeten al binnen de mueren.

Waer toe moeten ghelevert wesen vyer balken elck lanck eenendertich voeten, de drye balken groot twaelf en veertyen dumen ende de vyerde liggende naest de huve groot dertyen en vichthyen duumen elck met twee sloters, deen van zelfs ende dander gheleent naer den heersch van de wercke.

Item noch te leveren een stryckhoudt van ghelycke langde, groot acht en tyen duumen.

Item op de vyer balcken te leveren ende maken vyer onderste ghebijnden waer van de schaerbalcken moeten lanck wesen zeventyent voeten, groot zeven en neghen duumen.

Noch acht schaerstyllen elck lanck elf voeten, groot zeven en acht duumen.

Met acht bostbanden elck lanck zeven voeten, groot zes en acht duumen vyercant.

Item noch te leveren ende maeken tot elcke ghebyndt vyer onderste wyntbanden elck lanck neghen voeten, groot vijf en zeven duumen.

Op het stryckhout een hentghebynt, de schaerbalcke lanck als vooren; de styllen, bostbanden ende wyntbanden als de voorgaende lanck naer den heesch van de wercke ende mach wel eensins een dum dinder zyn.

Voorts soo moeder ghelevert wesen tot de vyer opperste ghebynden vyer schaerbalcken elck lanck tyen voeten, groot zes en acht dumen, met acht schaerstyllen elck lanck zeven voeten, groot zes en zeven dumen, met acht bostbanden elck lanck vyf voeten, groot vyf en zeven dumen.

Item tot elck opperste ghebynt vyer wyntbanden elck lanck zes voeten, groot vyer ende zeven dumen.

Voorts noch een hendtghebynt van ghelycke groote eensins een dum minder de schaerbalcke ende schaerstyllen, bostbanden ende wyntbanden al lanck naer den heesch van de wercke.

Item noch moet er op elck ghebyndt ghelevert ende ghemact wesen een aspe waer toe moeten ghelevert wesen vijf vuerstyllen lanck acht voeten, groot vyf dumen vyercandt, met tyen aspe banden elck lanck zeven voeten, groot vyer en zeven dumen, met vyf cruushouten elck lanck vier voeten, ende acht [*doorstreept*: neghen] vuerstbanden elck lanck zeven voeten, al groot vyer en zeven dumen.

Voorts soo moeder ghelevert worden tot de huve vyer straelen lanck vichthyen voeten met twee calvers lanck vyer voeten, al groot acht en

tyen duumen, de selve ghevrocht inde moerbalcke ende inde calvers met pinnen ende gaten naer den heesch.

Voorts op elcken strael te wercken een alf ghebynt waervan de schaerbalcken ende schaerstylen, bostbanden ende wyntbanden van ghelycke steke ende groote moeten wesen als dander voorgaende van de onderste ghebynden.

Voorts noch te leveren ende maeken tot het tweede tafelmēt vyer alve ghebynden van ghelycke groote ende steke van houte als dander voorseide opperste ghebynden met vyer aspebanden te wercken inde vuerstyl met vyer alve cruushouten al naer den heesch van de wercke.

Item noch moeder ghelevert worden tot het vuersthout vyventzeventich voeten van drye sticken toe, groot vyer en acht duumen.

Item noch twee opperste gordynghen lanck ontrent tachtentich voeten zonder de lasschen, groot vyf duumen vyercant.

Item noch twee opperste flyeryn groot zes en zeven dumen, lanck ontrent tweentneghentich voeten zonder de lasschen.

Noch twee onderste flyerynghen de langde van ontrent zessentneghentich voeten sonder de lasschen, groot zeven en acht duumen ende en moghen nyet corter zyn dan van vyer langden toe.

Noch twee onderste gordynghen de langde van achtentneghentich voeten, groot vijf en zeven dumen.

Noch tweemaal achtentneghentich voeten muerplaeten groot vyf en acht dumen met ribbesteerten jnne ghelaeten op de balcken.

Noch moeder ghelevert ende ghemaect wesen van wederzyden ende rontomme een loetgote van eecken plancken van een voet wyt ende een voet hooghe, de plancken van twee dumen dicke.

Item noch moeder ghelevert ende ghestelt worden alle de kepers van dit gheheel werck die moeten ghestelt wesen vyer binnen de vyf voeten, de zelve kepers moeten wesen van twee sticken donderste lanck dertyen voeten ende dopperste lanck zestyen voeten en alf, onder groot vyer dumen vyercant ende boven op drye dumen en alf.

Voorts noch te leveren alle het schaeilibart van goede [*doorstreept*: roode drooghe deylen ofte van] drooch abeelen bart van eenen duum dicke ghenaghelt van drye duymen tot drije duymen ende een halve duym van yeder cant, alle met dobbel schellynck naghels, emmers met sulcke naghels als by d'heeren besteders sullen ghelevert worden.

Dit naervolghende es angaende de zuutbueck met de santewaryde ende es lanck eenentzeventich voeten ende wyt tweentwyntich voeten min drye dumen al binnen de mueren.

Alvooren moeder ghelevert ende gheleyt worden drye [*doorstreept*:

vyer] balcken waer van datter eenen ter platse es zoo dat den anner maer en zal ghehouden zijn twee [*doorstreept*: drye] balcken te leveren elck lanck zessentwyntich voeten, groot twaelf en veertyen dumen met twee slooters deen van zelfs ende dander gheleendt.

Voorts noch te leveren twee stryckhouten van ghelycke langde, groot zeven ende neghen dumen.

Item noch moeder ghelevert ende ghemact worden drye [*doorstreept*: vyer] ghebynden ende twee hendtghebynden de welcke hentghebynden oock wel moghen eensins een dum dinder zyn als dander drye [*doorstreept*: vyer] ghebynden. Tot de drye [*doorstreept*: vyer] ghebynden te leveren drye [*doorstreept*: vyer] schaerbalcken elck lanck twaelf voeten, groot zeven en neghen dumen, met acht schaerstyllen elck lanck elf voeten, groot zeven en acht duumen ende acht bostbanden elck lanck zeven voeten, groot zes en zeven dumen.

Item noch zestyen wyntbanden elck lanck neghen voeten, groot vijf en zeven duumen.

Voorts noch hondert zessenveertich voeten flyerynghen zonder de lasschen van twee voeten groot, zeven en acht dumen, nyet corter dan drye ofte vyer langden elcke zyde.

Noch hondert zessenveertich voeten onderste gordynghen zonder lasschen die moeten commen van deen schaerstyl tot den anderen, groot vijf en zeven dumen.

Noch moeder ghelever wesen zes [*doorstreept*: vyer] vuerststyllen elck lanck tyen voeten, groot vyf dumen vyercant, met twaelf [*doorstreept*: acht] aspebanden ende tyen [*doorstreept*: acht] vuestbanden al lanck tien voeten, groot vier en zeven dumen, met zes [*doorstreept*: vyer] cruushouten lanck zes voeten, groot als vooren.

Item noch twee opperste gordynghen elck lanck dryentzeventich voeten, groot vyf en zes dumen, met een vuersthoudt, lanck als de gordynghen al zonder de lasschen groot vyer en acht dumen.

Item moeder ghelevert wesen drye muerplaeten de gheheele langde, een an de noortzyde ende twee an de zuutzyde met alle de opstekeynghen naer den heesch van de wercke.

Item te leveren ende maecten twee goote veynsters naer den heesch van de wercke ende die te stellen teghen de torre van wedersyden.

Voorts alle de kepers van dit gheheele werck moeten lanck wesen onder elf voeten ende de bovenste twaelf voeten, onder groot vyer dumen vyercant ende boven verminderen op drye dumen en alf, oock bedeeft vyer binnen de vyf voeten.

Item noch te leveren al het schaeiliebart conform het zelve van den hooghen coor.

Item noch moeder ghelevert ende gheleyt wesen an de noortzyde een gote van eecken plancken van twee dumen met haere brugghen van drye voeten tot drye voeten van rebben van 4 duumen dicke.

Hyer wort besproken dat van alle dit voorseide houdt gheen houdt en mach wesen dat ghegroyt es in Wyenendale bus maer moet wesen goet leverbaer eecken houdt ghesaecht scherp van cante, alle ryschale quade doove knoopen vyericheyt rooden ende witten olmen gheweirt.

Indyent zoo gheveye dat dit werck bezwaert ofte verlicht wyerde den werckman zal hem ghenoughen mits hem betaelende de bezwaerynghe ende af te trecken de verlichtynghe met segghen van mannen dyes verstaende.

Alle dit voornomde werck moet al wel ende werckelicke ghebrocht wesen te wynde ende te boste, ghebonden met pinnen ende gaeten onder ende boven al naer den heersch van de wercke, ter vysytatye van mannen dyes verstaende ende dat jeghens half ougst naestcomende ofte emmers binnen twee maenden naer dat den matsernare zyn werck sal ten viercante ghestelt hebben op de baete van tweehondert gulden die men hem af trecken sal van synen bedinghden loone.

De betaelinghe sal gheschieden by een derde ghereet, een derde als het werck sal gherecht wesen ende het resterende derde als alle tselve werck behoerlick sal volcommen ende opghenomen wesen.

Den minsten instelder sal winnen te wyne acht ponden grooten te weten vier ponden in burse ende vier ponden ter tafelen.

Endelinghe sal den aennemer ghehouden wesen te stellen goede suffisante seker borghe ende principael ten contentemente van de heeren besteders binnen den derden daghe naer de bestedinghe voor het volcommen van alle tvoornoemde werck ende onderhouden van de bovenschreven conditien, ende by faulte van suffisante borghe ende principael ten contentemente ende termyne als vooren sullen d'heeren besteders in hun liberteyt wesen van alle tselve werck andermael te besteden oft ... daer toe te verkiesen den eersten, tweeden ofte derden naersten instelder ofte verleegher ende de schaede diesaengaende te verhaelen op den ghene alsvooren in faulte ghebleven synde.

Naer openbare lecture van alle de bovenschreven conditien is het voornoemde werck laeght inne ghestelt by Robert Blomme op vierhondert vyftich ponden min twintich mijten. Verleeght bij Guillame Bonnevale van twaelf ponden grooten om thebben vier ponden grooten. Ende es daer ghebleven.

Actum den dryentwintichsten february XVI^c vier ende veertich».

[Get.] Guillame Bonnevale.

Boekbesprekingen

E. BILE & E. TRIPS, *Zeebrugge. Een haven in de branding*. Brugge, Brugsch Handelsblad, 1970, 8°, 244 p. ill., 275 Fr.

Zoals de titel het laat vermoeden, en ook uit het voorwoord van burgemeester P. Vandamme duidelijk naar voren komt, gaat het hier niet om een objectieve historische studie, maar om een geëngageerd stuk journalistiek, dat de auteurs in hun inleiding bestempelen (p. 10) als «de vrucht van een lange, vrij ingewikkelde, hoewel uiterst interessante bestudering van een karrevracht documenten, boeken, fotomateriaal, krantenknipsels, studies, projecten en noem maar op, waarop wij de hand hebben kunnen leggen».

Ons gaat het erom even te belichten hoe zij de hand gelegd hebben aan datgene — het is inderdaad zeer veel —, waarop zij de hand gelegd hebben.

Het eerste en meest opvallende positief aspect van dit boek is het zeer rijke en boeiende fotomateriaal, dat op het glanzende papier prachtig tot zijn recht komt. Op dit gebied hebben de auteurs een merkwaardige prestatie geleverd. Ofschoon wij betreuren dat zij de herkomst van hun foto's niet aanduiden. Minder voorbeeldig is de taalkundige verzorging van het werk: het abusief gebruik van *enigste* (p. 7, 10) superlatief van *enig*, *alzo* (p. 80) voor *aldus*, *waterkasteel* (p. 61) voor watertoren, *futureologisch* (p. 218) voor futuristisch, enz.; minder gelukkige uitdrukkingen als: *een snelhaven, waar muziek in steekt* (p. 213), de *havenkogel* die door de kerk vliegt (p. 33), de *klap op de Achilliaanse vuurpeil* (p. 123), de *koppen van de leden van het Bureau...stonden...in een bloempot* (p. 34), *A. de Maere... begon zich zo in het Engels syndikaat te roeren dat de stukken in 't ronde vlogen...en de boel verbrodde. Met het gevolg dat de Maere het syndikaat als een steen liet vallen* (p. 27). Ook op p. 69 wil de goed georchestreerde kritiek de *haven van Zeebrugge laten vallen als een baksteen*. Baron de Maere wordt overigens op een vrij joviale manier behandeld in de betiteling van twee hoofdstukken: *A. de Maere verbrandt zijn vingers gevolgd van Plan de Maere de laan uit* (p. 27). Voegen wij daaraan enkele lapalissaden toe zoals *een schip is een schip* (p. 73) en *De oorlog was in dodelijke ernst begonnen*

(p. 142) dan is het duidelijk dat dit werk niet als model voor de schoolgaande jeugd kan aangeprezen worden. Dit zijn allemaal wendingen en uitdrukkingen waarover men niet valt als men ze leest in een krant, maar die storen in een boek.

Ernstiger bezwaren hebben wij bij het lezen van een paragraaf als deze (p. 197): *De Britse tanker «Athelcrown» ontsnapte aan een ramp, toen hij, begin 1916 aan de havenmond verscheen. Een dichte mist kwam plots opzetten en de tanker ramde de havenmuur.* — Men verwacht nu te lezen aan welke ramp het schip ontsnapte — *De schade aan muur en schip bleek echter gering te zijn. Mooier passagiersschip had men zelden te Zeebrugge gezien* — hoe kan dat nu, daarstraks was sprake van een tanker? Maar de zin gaat verder: *toen de «Kungsholm» van de «Swedisch-American line» aan de havenmuur afmeerde met 450 Amerikaanse cruise-passagiers. Het splinternieuwe schip was op 30 juni 1966 uit New-York vertrokken voor een inaugurale kruisvaart naar de Skandinavische landen en West-Europa. Minder opvallend was echter* — waarom echter? — *wel het vertrek uit Zeebrugge van het doktergezin G. Cappelier-Devos met de zeilboot «Procax» voor een wereldreis. Wat niet wegneemt dat Zeebrugge eveneens door wereldreizigers werd ontdekt!* — Het is ons niet zeer duidelijk waarom het vertrek van de *Procax* dit *niet wegneemt*.

Dergelijke opeenstapeling van losse feiten zonder onderling verband in één paragraaf treffen wij meer aan in het boek. Het wijst op een haastig verwerken van de «karrevracht» materiaal, en een gebrek aan nuancering. De auteurs willen alles vermelden, maar zij blijken niet in staat dit op een rationele manier en zelfs niet volgens een kronologische orde te doen. Geen enkel prullefeitje — zoals het huwelijk van de éénarmige matroos van de *Mizushima Maru* (p. 201) of de *grootscheepse propagandakaravanen, al dan niet met spandoeken, en met beplakte, toeterende auto's* (p. 217) mag vergeten worden. Geen enkele naam, met inbegrip van de «jezuiet» — kom, heren, laat ons zeggen de ere-jezuiet — Marcel Brauns (p. 195) tot *mej. Betty Cardinael* (redactielid van het *Brugsch Handelsblad*) (p. 217) mag overgeslagen worden. En zelfs een Russisch gedicht in Franse vertaling wordt plots midden de tekst gearachuteerd (p. 92), omdat het over Zeebrugge gaat, en één van de auteurs het allicht die week gevonden had.

En wat te denken van die zielige bladzijdenlange opsomming met namen van zeeschepen (p. 77, 78, 119, 127, 128, 132, 133, 134, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 205, 206) — de binnenvaarders waren stellig te talrijk om ze alle te vermelden —, die Zeebrugge ooit aandeden...?

Ook voor de honderden plannen maken de auteurs geen onderscheid tussen wat werkelijk belangrijk was, en wat behoort tot het domein van de hersengymnastiek. Voor hen is alles belangrijk.

Maar over de politieke en economische achtergrond waartegen de geschiedenis van Zeebrugge zich afspeelt, en over de houding van de Brugse bevolking, vernemen wij zo weinig. Het ontstaan van Zeebrugge is geen geïsoleerd feit. Het streven van Leopold II om aan de kust een snelhaven te bezitten is functie van de kolonisatie en de economische expansie enerzijds, van de politieke moeilijkheden met Nederland omtrent het bezit van de Scheldemonding anderzijds. (Dit laatste punt wordt heel even aangeraakt p. 93, vanuit militair standpunt). Gelijktijdig met de initiatieven van de koning zien wij ook initiatieven groeien om hetzij te De Panne, te Nieuwpoort, te Oostende, te Zeebrugge of te Blankenberge een moderne vissershaven op te richten, ondermeer om het pauperisme te bestrijden dat heerste aan de kust. Waarom hebben de auteurs aan de vissershaven van Zeebrugge zo weinig aandacht besteed, het is toch op dit gebied dat de haven tot nog toe een succes geworden is?

Als zij peilen naar de diepere oorzaken die de geschiedenis van Zeebrugge beïnvloed hebben, volstaat het hen, op een ongenueanceerde wijze en tot vervelens toe, heel hun betoog te doorspekken, — dit is te onderbreken — met overwegingen over de verleden, huidige en toekomstige tegenwerking vanuit Antwerpen, Gent, Terneuzen of Oostende (p. 8, 10, 12, 14, 30, 32, 69, 70, 72, 73, 135 enz.). Daarbij wordt goede raad gegeven, ook aan de regering. Wij zijn er van overtuigd dat zij er rekening zal mee houden.

Terwijl wij het toch over Antwerpen hebben, hadden wij wel graag een vergelijkende tabel gezien van de respectieve zeetrafeken. Nu moeten wij het stellen met het *cijfermateriaal dat voor zichzelf spreekt* (p. 214), dit wil zeggen, dat voor Zeebrugge spreekt.

Voor de mislukking van de haven van Brugge, of zelfs over de eigenlijke redenen voor de mislukking van initiatieven als deze van een Cantor of een Arias (p. 180-182) hebben de auteurs niet zoveel woorden over als voor het optreden van Margot Fonteyn. Die redenen moeten hen toch bekend zijn?

Pijnlijk is het te moeten vaststellen dat de auteurs wel hun bronnen vermelden als het gaat om één of andere bijdrage van het Brugsch Handelsblad, maar heel wat discreter zijn als zij één of ander ontlenen of soms woordelijk afschrijven uit een ander werk, zoals het boek van J. Marechal en J. Denduyver, *Havencomplex Brugge-Zeebrugge* (Brugge 1964). Een vluchtig onderzoek bracht het volgende aan het licht:

- p. 12 kol. 2 par. 1 vanaf ln. 7 tot 16 cf. Marechal, *o.c.*, p. 9, laatste par.
- p. 24 tot 26 «Plannen bij de vleet» cf. *id.* p. 39-41.
- p. 28 - 29 «Koning Leopold II» cf. *id.* p. 50-51.
- p. 31 kol. 1 par. 1 ln. 1-11 cf. *id.* p. 54 ln. 7 - 55 ln. 2.
- p. 32 kol. 2 - 33 kol. 1 par. 3 cf. *id.* p. 56, par. 2 - 57 ln. 3.
- p. 34 kol. 1 par. 1 cf. *id.* p. 57, par. 2.
- p. 37 kol. 1 par. 1 cf. *id.* p. 57, par. 4 - p. 58.
- p. 52 kol. 1 ln. 2-11 cf. *id.* p. 59, par. 1.
- p. 58 kol. 1 ln. 1 - kol. 2 ln. 11 cf. *id.* p. 59 laatste ln. p. 60 ln. 4.
- p. 70 kol. 1 par. 1 cf. *id.* p. 68 par. 1 - p. 69.
- p. 72 kol. 1 par. 1 cf. *id.* p. 70 par. 1¹.

Ook het illustratiemateriaal in beide werken biedt soms troublante gelijkenissen.

Het best zijn de auteurs waar zij onderwerpen behandelen die werkelijk liggen in het vlak van de journalistiek, zoals de petite histoire rond de bouw van de haven, de belevenissen van de Zusters die er een school stichtten, de feestelijkheden rond de inhuldiging van de haven, enz. Het zijn lezenswaardige bladzijden. Bijzonder boeiend ook is wat zij ons weten mee te delen over de M.B.Z.I. waarvan verondersteld werd dat zij de haven beheerde.

Men moet een boek als dit nemen voor wat het is. Een goed voorbeeld van de gemiddelde journalistiek. Journalistiek die aan goede bronnen goede informatie ontleent, maar deze zonder veel kritische zin meedeelt in een vlotte, zij het banale taal, en in de geest van particularistisch fanatisme die de geschiedenis van Brugge-Zeehaven in sommige Brugse milieu's kenmerkt, ook al willen ze dit niet toegeven.

L. SCHEPENS

---

1. De uitgever heeft de hier aangeduide passages doen tussen aanhalingstekens plaatsen met verwijzing naar het boek van J. Marechal en J. Denduyver, in een gedeelte van de oplage.

Kroniek

PERSONALIA

A. Viaene 70. — Op zondag 8 november — één dag na het overlijden van onze redactiesecretaris prof. em. dr. Eg. I. Strubbe — werd, tijdens een plechtige huldezitting in het Provinciaal Hof te Brugge, aan onze voorzitter Z.E.H. A. Viaene bij gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag het «Album Antoon Viaene» overhandigd. Naast een biografische inleiding «Homo viator» en de bibliografie, beide door J. Geldhof, bevat het huldeboek vierendertig bijdragen door de schrijvers als hulde aan de gevierde aangeboden.

In memoriam prof. Eg. I. Strubbe. — Op 7 november overleed, in zijn woning te Brugge, prof. dr. Eg. I. Strubbe, redactiesecretaris van ons Genootschap. Hij was een vooraanstaand en veelzijdig historicus, een eenvoudig en goed mens, steeds bereid om te helpen.

In de volgende aflevering zal van prof. Strubbe een uitvoerige biografie en bibliografie verschijnen.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Internationaal Colloquium «De Heilige Godelieve en haar tijd. — Het negende eeuwfeest sinds de dood van de H. Godelieve (1070-1970) werd met een gouden sluitstuk bekroond. Duitse, Franse en Belgische historici hielden van 24 tot 26 augustus 1970, samen met een inspirerend aantal deelnemers, een wetenschappelijk colloquium over het tijds kader en over het leven en de marteldood van de Vlaamse heilige. Prof. E. I. Strubbe, die het colloquium zou voorzitten, was door ziekte weerhouden; zijn inleidend woord werd door prof. J.M. De Smet voorgelezen, waarop aan deze trouwe vriend van Godelieve van Gistel volgend telegram werd gestuurd: «Comité en deelnemers aan Internationaal Colloquium Godelieve van Gistel danken met ontroering Professor Strubbe voor de woorden waarmee hij zijn colloquium heeft ingeleid, en bieden hem de meest gemeende wensen aan voor een spoedig herstel».

Pater Coens s.j., de uitgever van de *Vita Godeliph*, was een ander grote afwezige. Op de slotzitting bemerkte men onder de aanwezigen de bisschop van Brugge, de abten van Westmalle, Dendermonde, Steenbrugge, en Z.E.H. A. Viaene, die door prof. De Smet werd

verwelkomd als «de laatste grote humanist van de Brugse geestelijkheid die op Mgr. Callewaert teruggaat».

In hun voordrachten poogden prof. Parisse (Nancy) en prof. Bernards (Bonn) de elfde eeuw kerkelijk-religieus beter te omlijnen. De eerste peilde het vroomheidsleven in Metz, Toul en Verdun, drie suffragaanbissdommen van de kerkprovincie Trier. De bisschop is een religieuze prins, en ook de abt «joue au prince». De koning houdt zich hun benoeming voor. Prof. Bernards stelde enkele vrouwen voor die in de Middeleeuwse mentaliteit het minst interessant waren, de niet-kloostervrouwen. Hij beklemtoonde dat deze eeuw een begin maakte met de principiële gelijkheid van man en vrouw; er zullen echter eeuwen nodig blijken om deze gelijkheid door te zetten.

De conferentie van prof. Platelle (Rijsel) confronteerde de deelnemers voor het eerst met de problemen rond de *Vita* van Godelieve. Een eerste probleem zag hij in de afwezigheid van straf na de moord op Godelieve. Er komt geen hemels strafgericht (zoals in andere heiligenlevens), noch blijkt er een klacht opgetekend te zijn vanwege Godelieve's familie. Een tweede probleem is de penitentie van Bertulf. Hiervoor steunde prof. Platelle op de gegevens die de *Anonymus* biedt in de 14^e eeuw. Maar deze bron is weinig betrouwbaar.

Dr. Warlop (Rijksarchief Kortrijk) plaatste Godelieve in haar sociale kader: de Vlaamse adel uit de 2^e helft van de 11^e eeuw. Hij besprak de zeer gedifferentieerde kenmerken van die adel en verklaarde hun organisatie in het kader van de feodaliteit. Godelieve is wel degelijk van edele geboorte, maar Drogo is de enige die de familie van Godelieve bekend maakt; hun namen komen in geen enkele oorkonde voor. Bertulf behoorde niet tot de hoogste adel. Slechts op het eind van de 13^e eeuw, met Jan III van Gistel, worden de Heren van Gistel tot de hoogste Vlaamse adel gerekend. Dr. Warlop vestigde ook de aandacht op de magische praktijken van die tijd, die ook in de *Vita Godeliph* een weerklank vinden.

Zr. Hildegardis Madou (Leuven) situeerde Godelieve in het domein van de iconologie: hoe is het portret, het beeld, de figuur van de H. Godelieve door de eeuwen heen blijven voortbestaan in de gedachten van de beeldende kunstenaars en in de gedachten van het gelovige volk? Zij poneerde dat de oudste iconografische documenten nopens Godelieve eerst in de 15^e eeuw verschijnen, en wel geografisch gelokaliseerd in Vlaanderen: Gistel-Brugge-Gent-Kortrijk-Ieper. Het is vooral de *Anonymus* geweest die de voorstelling van Godelieve heeft beïnvloed.

Dom. N. Huyghebaert stelde op de slotzitting van woensdag 26 augustus de schrijver voor van de *Vita Godeliph*, de monnik Drogo,

de enige Vlaamse auteur van de 11^e eeuw wiens naam bekend is. Eerst werd de kritische kataloog van Drogo's oeuvre opgemaakt (twee sermoenen ter ere van S. Oswald blijven onuitgegeven), dan werden die geschriften gedateerd (waaruit bleek dat de *Vita* van Godelieve geschreven werd toen Drogo een oud man was), en uiteindelijk gaf Dom Huyghebaert een fijne psychologische schets van Drogo's persoonlijkheid. Drogo zegt zelf dat hij Vlaming is. Hij werd als kleine jongen aan de monniken van St. Bertijns toevertrouwd, die zich in 1022 te Winoksbergen kwamen vestigen. Drogo studeert te St. Bertijns, wordt in 1058 priester gewijd en reist in 1060 naar Denemarken. De zeer verstrooide Drogo is een beminlijk figuur. Hij zit boordevol leven, heeft als Vlaming een goede appetijt, en laat zich gemakkelijk tot groot medelijden bewegen. De ware wijsheid, zegt Drogo, is te groeien in de liefde tot God en tot de evenmens. Het kenmerk van Godelieve is, volgens deze wijze monnik, te leven in een bestendige «bona voluntas».

De slotrede was voor prof. J.M. De Smet, die de debatten tijdens het colloquium, op efficiënte en spirituele wijze had geleid. Hij trachtte de *Vita Godeliph* te onderzoeken als een literair en als een hagiografisch dokument. Hij wees er o.a. op dat Drogo Godelieve niet gekend heeft, dat hij alles over haar vernomen heeft van personen die nog leven en die zijn «testes» waren. Dank zij zijn klaar betoog kon men Godelieve in haar werkelijke verschijning beter volgen en begrijpen.

In een monkelende epiloog wees kan. P. Declerck er allereerst op dat wij doorheen de vele problemen niet mogen vergeten dat er ook vaste gegevens zijn over Sinte Godelieve. Het religieuze klimaat van de 11^e eeuw, waarin haar leven toch moet worden uitgelegd, achtte hij nog veel te weinig bekend. Hij besloot dat Godelieve een kind is van haar tijd, maar ook van alle tijden. Zij zal het ook blijven. Daar moet zij zelf voor zorgen, en wij een beetje mee. Met reden dankte kan. Declerck deken Gyselen en de h. R. Viaene om de perfekte organisatie, Zuster Hildegardis om de uitgave van de catalogus, de burgerlijke overheid van de stad Gistel, Dom N. Huyghebaert die dit Colloquium gestalte gaf, en tenslotte prof. Strubbe, voor wie hij aan Godelieve deze gunst vroeg dat ze hem nog lang zou bewaren voor Vlaanderen.

Herinneren wij er nog aan dat de referaten van dit Colloquium zullen verschijnen in het eerste nummer van de jaargang 1971 van *Sacris Erudiri*, ter Sint-Pietersabdij van Steenbrugge.

A. Hoste O.S.B.

Studiedag «De Heilige Godelieve in de volksverering». — Op het colloquium over de H. Godelieve, te Gistel gehouden van 24 tot 26 augustus, werd de volksverering van deze heilige niet behandeld. Om daaraan te verhelpen, werd door de «Bond der Westvlaamse Folkloristen» een studiedag aan dit onderwerp gewijd; dit gebeurde op 19 december in het kasteel te Male.

M. Cafmeyer, conservatrice van het Museum voor Folklore te Brugge, bracht de aanwezigen onmiddellijk in de gepaste stemming met een kleurrijke voordracht over 't Putje en de bedevaart naar 't Putje, vroeger en nu. Vervolgens kwam H. Stalpaert, onderhoofdman van de inrichtende vereniging aan het woord. Eerst omschreef hij het studiegebied van de volksdevotie, waarna hij de verschillende aspecten van de heiligenverering (vita, mirakelverhalen, relieken, bedevaarten, afbeeldingen) onderzocht en deze vervolgens toepaste op de H. Godelieve. Uitvoerig behandelde de spreker de mirakelschilderijen die nog te Gistel bewaard zijn, de bedevaartvaantjes, het pelgrimsteken, de prentjes. Er werd ook aandacht besteed aan de pasussen in de mirakelverhalen waarin gehandeld werd over genezingen door devotievoorwerpen.

Niet in het programma voorzien was de mededeling van prof. J.M. De Smet over het onderzoek van de relieken van de H. Godelieve, van 1 tot 3 december in de Leuvense Universiteit verricht. Hieruit is gebleken dat het grootste gedeelte van het geraamte bewaard gebleven is en toebehoord heeft aan een vrouw van ca. 25 j. De stenen die vereerd worden als versteend bloed van de heilige, zijn Balegemse zandstenen.

D. Callewaert behandelde de Godelievedevotie in enkele bedevaartplaatsen, o.m. te Gent (Klein Begijnhof), Sleidinge, Pittem en Gistel. Belangwekkend was het ooggetuigenverslag van de jaarlijkse nachtelijke bedevaart van Lichtervelde naar Gistel (86 deelnemers in 1970).

A. Lowyck, hoofdredacteur van *Ons Heem* sprak over de devotie tot Sinte-Godelieve in haar geboortestreek. De geleerde spreker liet zich wel eens meeslepen door zijn enthousiasme, zodat geschiedenis en legende niet altijd goed uit elkaar te houden waren.

De volksboeken over de H. Godelieve werden besproken door J. Geldhof. Na een algemene inleiding over het volksboek (opkomst, onderwerpen, uitgave) kwam spreker tot het Godelieve-volksboek: een *Leven* van ca. 1750 en het *Wonderlyk Leven*, teruggaand op het boek van kan. J. Blootacker (1629), waarvan een tiental edities tussen 1740-1840 gekend zijn (zie daarover: A. Viaene, «Wonderlyk leven van de heylige Godelieve», in *Biekorf*, 71, 1970, 129-139). Dit

jaar wordt door J. Geldhof een anastatische herdruk van het *Wonderlyck Leven* uitgegeven.

Het slotwoord werd uitgesproken door A. Viaene die o.m. pleitte voor het oprichten van een Godelievemuseum te Gistel.

L.D.

Toeristische routes. — In 1970 werden, naar Nederlands voorbeeld, in West-Vlaanderen twee toeristische routes bewegwijzerd. De eerste loopt door Damme, Lissewege, Heist, Knokke, Oostkerke. Het blijft ons een raadsel waarom deze weg «riante Polderroute» genoemd wordt. Evenmin is het ons duidelijk wat de twee schaterende figuurtjes op de aanwijsborden voorstellen. Twee boeren na de hoogmis? Of twee toeristen onderweg?

De tweede route heet «Bachten de Kupe autoroute», wat niet wil beduiden dat fietsers ongewenst zouden zijn. De rondrit doorkruist de streek tussen de IJzer, de grens en de Noordzee en loopt o.m. over Veurne, Diksmuide, Lo, Alveringem en Houtem.

Kiespamfletten. — Naar aanleiding van de gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1970 werd door de Provinciegouverneur en de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief respectievelijk tot alle gemeentebesturen en tot alle bibliothecarissen van de O.B. een oproep gericht om de Provinciale Bibliotheek in het bezit te stellen van één exemplaar van alle kiespamfletten.

Dit initiatief heeft een onverhoopt succes gekend: 170 van de 239 Westvlaamse gemeenten hebben kiespamfletten opgestuurd. (In 5 gemeenten verliepen de verkiezingen «zonder strijd»). Deze pamfletten werden alfabetisch per gemeente geklasseerd en geordend volgens de nummers van de diverse lijsten. De verzameling beslaat de nrs. 182 AD 1 - 182 AD 2, ongeveer 1 strekkende meter papier.

De pamfletten zijn bijzonder revelerend voor de archaische en persoonlijke wijze waarop de verkiezingsstrijd in sommige plattelandsgemeenten anno 1970 gevoerd werd. Men waant zich in volle 19de eeuw. Alleen in de grotere steden werden partijprogramma's voorgelegd.

L.S.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Nieuwe molen te Brugge. — De mooi gelegen molen van Beveren-aan-de-IJzer, een standaardmolen uit 1780, werd naar Brugge overgebracht en opgericht op de Kruisvest, op de plaats waar vroeger een stenen oliemolen stond. De binneninrichting en de wieken worden volgend jaar geplaatst.

Hersteld beeld van Maria en Kind te Oostkerke. — Toen op 22 oktober 1944 de kerktoeren door de Duitse troepen gedynamiteerd

werd, bleef ook van de kerk en haar mobilair niet veel bruikbaar meer over. Het albasten beeld van Maria en Kind, dat het 17de-eeuwse O.-L.-Vrouwealtaar bekroonde, overleefde de ramp en werd meesterlijk hersteld door beeldhouwer Delafontaine uit Menen. Voor het nieuwe Jezuskopje en de rechterhand van Maria werd albast genomen uit de rug van het beeld. Het beeld keerde, na een jarenlange afwezigheid, op 28 november in de kerk terug.

Tentoonstellingen. — Van 26 juni tot 30 september had in het Groeningemuseum te Brugge een originele tentoonstelling plaats, getiteld «Van Eyck, een imaginair museum van zijn meesterwerken». Met uitzondering van het Lam Gods, werden alle gekende werken van Jan van Eyck op ware grootte afgebeeld in zeer mooie kleurdia's, opgenomen door E.H. A. Dierick uit Gent.

In 1970 werd het gerestaureerde gotische huis *De Croone* (Wijnzakstraat 1) door het Gemeentekrediet van België in gebruik genomen als provinciale zetel. Bij gelegenheid van de inhuldiging werd een tentoonstelling van kunstwerken in Brugs privé-bezit ingericht. Schilderijen, beeldhouw- en aardewerk gaven een — uiteraard te beperkt — beeld van wat in privé-bezit nog bewaard is. De belangrijkste werken waren o.i. twee 15de-eeuwse schilderijen: de H. Barbara (nr. 7) en Kristus bij Simon (nr. 5). Als blijvende herinnering aan deze kleine, maar verzorgde tentoonstelling werd een geïllustreerde catalogus uitgegeven (100 nrs., 72 blz.).

In het stadhuis te Damme vond een tentoonstelling plaats «Archeologische vondsten in de Middeleeuwse Damse havenkom». Het betreft hier de voorwerpen in 1968-1969 door Ph. Duprez in de vroegere Zwinhaven, westwaarts van het stadhuis, opgegraven. Er is een geïllustreerde catalogus met bijdragen van zeer ongelijke waarde.

Van 1 tot 26 augustus bood de zuidbeuk (Godelievebeuk) van de kerk te Gistel onderdak aan een ikonografische tentoonstelling over de H. Godelieve († 1070). De catalogus, die een volledige inventaris van de Godelieve-voorstellingen bedoelt te zijn, werd opgemaakt door dr. dr. H.M. Madou.

Vissermuseum te Oostduinkerke. — Dit jaar is, op het terrein achter het gemeentehuis, het eerste nagebouwde vissershuisje dat deel uitmaakt van het in aanbouw zijnde museum, klaargekomen. Het is ongetwijfeld lofwaardig alles te verzamelen wat met de plaatselijke visserij verband houdt, maar hoeveel *echter* zou het niet geweest zijn het grootse duinengebied met de daarin gelegen vissershuisjes te bewaren i.p.v. alles te laten verkavelen. Nu bouwt men, buiten het natuurlijk milieu, vissershuisjes na die de toerist een beeld zouden moeten geven van wat vroeger was !

Boekenschouw

Bibliografie voor de geschiedenis
van het oude graafschap Vlaanderen
en de provincie West-Vlaanderen
1969-1970
(1 juli - 30 juni)

Voor de regels, die bij de samenstelling van deze Bibliografie werden gevolgd, zie Hand. Emul., LXXXVIII (1951) 172.

Aan de Bibliografie hebben meegewerkt: L. Danhieux, A. de Schietere de Lophem, L. Devliegheer, N. Huyghebaert, B. Janssens de Bisthoven, H. Platelle, A. Schoutet, J. Six, D. Cracco en J. Mertens, aan wie de leiding werd toevertrouwd.

I. HULPWETENSCHAPPEN

1. Bibliografie, Inventaris en Katalogoog

1. J. Dhondt, A. Scufflaire, J. Bovesse, M.E. Dumont, E. Hélin, R. Petit, D. Van Derveeghde, W. Prevenier, C. Piérard, L. Danhieux, C. Triaille-Closset, M.J. Tits-Dicuaide, J. Verhelst, U. Vermeulen, J. Hannes, M.L. Warnotte, R. Van Eenoo, *Bibliographie de l'histoire de Belgique 1968 - Bibliografie van de geschiedenis van België, 1968*. - BTFG., XLVII (1969) 1216-1309.
2. J. Dhondt, M. Baelde, H. Balthazar, W. Blockmans, W. Brulez, M. Bruwier, H. Coppejans-Desmedt, J. Craeybeckx, S.J. De Laet, A. Deprez, Ch. Dereine, D.E. Devreese, J. Everaert, H. Gaus, J. Hannes, P. Lebrun, C. Lis, Ph. Muret, W. Prevenier, E. Scholliers, Y. Van den Berghe, D. Van Derveeghde, R. Van Eenoo, A. Van Elslander, J. Verhelst, A. Verhulst, U. Vermeulen, E. Witte, *Bulletin critique d'histoire de Belgique 1968-1969*. Gent, 1970, 353 blz., 200 fr.
3. W. Blockmans, *Publications relatives à l'histoire urbaine en Belgique parues en 1966, 1967 et 1968 (septembre)*. - Cahiers Bruxellois, XIII (1968) 243-250.
4. J. Mertens, L. Danhieux, A. de Schietere de Lophem, L. Devliegheer, N. Huyghebaert, B. Janssens de Bisthoven, H. Platelle, A. Schoutet, J. Six en D. Cracco, *Boekenschouw. Bibliografie voor de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen 1969*. - Hand. Em., CVI (1969) 253-274.
5. L. Moereels, *Literatuuroverzicht*. - OGE., XLIV (1970) 57-103.
6. A. Houbaert, A. Fick en H. Ooms, *Bibliographia Franciscana Neerlandica 1967*. - Franciscana, XXIII (1968) afl. 4. 107 blz. (afzonderl. bladnummering).

7. R.J. Leenaerts, *Algemeen Genealogisch-Heraldisch Repertorium voor de Zuidelijke Nederlanden*. Handzame, Familia et Patria, 1968-1969 (Delen I en II).
8. D. Callewaert, *Biekorf 1890-1960*. Antwerpen 1969. 505 blz. (Nederlandse Volkskundige Bibliografie deel VIII).
9. R. Crois, *Alfabetisch Repertorium van de jaargangen I (1959) tot en met X (1968) van « Rond de Poldertorens » Handelingen van de Kring voor Heemkunde en Geschiedenis St.-Guthago*. - RPT., XI (1969) in fine (ongepag.).
10. A. Derolez, *Report on the Proceedings of the Liber Floridus Colloquy*. - ABB., XL (1969) 223-234.
11. J. Nicodème, *Répertoire des inventaires des Archives conservées en Belgique, parus avant le 1er janvier 1969*. - *Repertorium van Inventarissen van Archieven in België bewaard, verschenen voor 1 januari 1969*. Brussel, 1970. 123 blz. (ABB., extranummer 2).
12. C. van Remynghe de Voxvrie, *Les registres paroissiaux de la Flandre Occidentale*. - TF., IX (1969) 299-302.
13. A. M. Reinquin, *Repertorium van de kerkfabriekrekeningen in Oost- en West-Vlaanderen. Einde 14de eeuw tot 1630*. - LG., XII (1970) 29-48.
14. J. Verhelst, *De « Archives Nationales » te Parijs. Dokumenten betreffende de Leie- en Scheldedepartementen in de reeksen C en F. 1789-1815*. - KCG. Hand., CXXXV (1969) 1-70.
15. R. Haelwijn, *Inventaris van het modern archief der stad Torhout. Deel I. Archieven van het Frans Bestuur (1793-1814)*. - H. XII (1970), nr. 1, 1-22.
16. Ph. Coussement, *Een inventaris van het Stadhuis van Roeselare uit 1815*. - R. I (1969) 53-63.
17. A. Gerlo en F. De Raeve, *Répertoire des lettres traduites d'Erasmus*. Bruxelles, Presses universitaires, 1969. 59 blz.
18. H.D.L. Vervliet, *Sixteenth Century Printing Types of the Low Countries*. Amsterdam, 1968. XXV + 366 blz.
19. *Vlaanderen West*. Tielt-Utrecht, 1970. 239 blz., ill.
Fotoboek over West-Vlaanderen. Inleiding door K. Jonckheere, verklarende teksten door J. Deleu.
20. *Kenterend getij*. Middelburg, 1970. XXIV + 172 blz., ill.
Fotoboek met historische inleiding over Zeeuws-Vlaanderen.
21. *Brugs privé-bezit*. - *Collections privées à Bruges - Private Collections in Bruges - Private Sammlungen in Brügge*.
Catalogus van de tentoonstelling ingericht door het Gemeentekrediet van België in de zetel voor de provincie West-Vlaanderen, hoek Sint-Jansstraat - Wijnzakstraat te Brugge, in mei 1970.
22. D. De Vos & A. Janssens de Bisthoven, *Brugge Stedelijke Musea. Koetsen in het Brugse stadsbeeld. Tentoonstelling van stadsgezichten en koetsen uit stedelijk bezit. Catalogus. Groningemuseum Brugge 9 mei - 28 juni 1970*. In 8°, 47 blz., ill.
23. *Kunstsmeedwerk vroeger en nu*. Catalogus tentoonstelling 6-14 december 1969. Roeselare.

24. *Trésors de l'abbaye de Saint-Bertin*, exposition, Saint-Omer, Hotel Sandelin, 13 juin - 28 sept. 1970, 10 p.
25. *Gistel, Onze-Lieve-Vrouwekerk. Sinte Godelieve 1070-1970. 1-26 augustus 1970. Catalogus van de iconografische tentoonstelling uitgegeven door het Comité van het IXe Eeuwefeest 1970.* Brugge, 1970. 102 blz. + 21 blz. ill.
26. Michel LEQUEUX, *architecte lillois du XVIIe s.* exposition Lille, Hospice Comtesse, 3 oct. - 22 déc. 1969, 89 p., photos.
27. Alexandre DESROUSSEAU, *chansonnier lillois, 1820-1892*, exposition, Lille, Bibliothèque Municipale juin-septembre 1970, roneo 79 p. 21 × 27, gravures.

2. Paleografie, Diplomatiek, Handschriften en Epigrafie

28. W. Prevenier, *Woordstatistiek, hulpmiddel bij de auteursidentificatie van diplomatische teksten.* - Gedenkboek E.A. Leemans, Brugge, 1970, blz. 291-301.
Ook als *Studia historica Gandensia* nr. 144.
29. Th. de Hemptinne, *Het ontstaan van een lokaal scriptorium te Gentbrugge in het 2e kwart van de 14e eeuw.* - GOG. Hand., XXIII (1969) 3-12.
30. E. Persoons, *Gedateerde handschriften in België.* - ABB., XL (1969) 452-457.
31. G. Dogaer, *La travée brugeoise dans quelques manuscrits de l'école ganto-brugeoise.* - Scriptorium, XXIII (1969) 338-341, ill.
32. N. Huyghebaert, *Trois manuscrits de Jean Crabbe, abbé des Dunes.* - Scriptorium, XXIII (1969) 232-242, ill.
Doornik, katedraal hs. 4, vergeleken met Brussel, Kon. Bibl., hs. II 7842 en met Brugge, Groot Seminarie, hs. 121/111. Met een *Post-Scriptum* over de Virgilius van abt Crabbe (Holkham Hall, hs. 311).
33. A. Derolez - E.I. Strubbe, *Lamberti S. Audomari Canonici Liber Floridus.* Gent, 1968.
34. K. Heeroma, *Het Gruuthuse-handschrift en zijn teksten.* - Tijdschr. voor Nederlandse taal- en letterkunde, LXXXV (1969) 249-285.
35. K. Heeroma, *Het Gruuthuse-handschrift en de « Spiegel der Sonden ».* - Tijdschr. voor Nederlandse taal- en letterkunde, LXXXV (1969) 286-293.
36. R. Debevere, *Middelnederlands getijdenboek gevonden te Belle in Frans-Vlaanderen.* - OE. XI nr. 4 (1967-68) 105-131.
37. L. Fourez, *Le missel de Jean II de Carondelet.* - Scriptorium LXXXIII (1969) 272-275, ill.
Jean II Carondelet († 7 februari 1544, n.st.), proost van Sint-Donaas sedert 1520. Zijn Missale wordt heden te Doornik bewaard.
38. A.M. Bogaerts, *Provinciale kapittels der Dominikanen van de Nederduitse provincie. Dokumenten, I: 1515-1566, II: 1567-1731.* Brussel, 1968.
39. N. Teeuwen, *Het professieboek van het Augustijnenklooster te Ieper 1594-1793.* - IK., V (1969) 65-112, ill.

- Toegelichte uitgave van het handschrift. Provinciaal Archief der Augustijnen te Gent, Fonds Ieper, nr. 100.
40. R. Willemyns, *Een teruggevonden handschrift van de 16de-eeuwse Brugse kroniekschrijver en «poët» Willem Weydts.* - KVAVM., (1969) 1-41.
  41. A. Genel, *Les mémoires de Jacques Genelle, bourgeois d'Arras (XVIe siècle).* RN., LI (1969) 81-103.
  42. J. De Smet, *Zuid-Westvlaamse tijdschroniek uit de Oostenrijkse en Franse Tijd 1761-1814: Het «Memoriael van Reninghelst» door koster P.L. Cuvelier.* Dl. I, Assebroek, Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, 1970, 170 blz. ill.
  43. H. Platelle, *Journal d'Humbert-Joseph Flotteu, prêtre du diocèse d'Ypres, déporté à la Guyane française en 1798-1799.* - Hand. Em., CVI (1969) 176-209.
  44. L. Ceyskens, *Une importante documentation belge à Cesky Krumlov: les archives de Schwarzenberg.* - KCG. Hand., CXXXIV (1968) 357-361.
« Il y a des documents sur le domaine de Wijnendale près de Torhout, acquis par le comte en 1669... »
  45. E. Defoort, *Het fonds J.M. Gantois: een unieke dokumentatie over Frans-Vlaanderen.* - OE., XIII, afl. 2 (1969-1970) 161-162.
  46. J. Roelandt, *Grafsteen van Heindric Rogier te Wervik 1528-1531.* - B., LXXI (1970) 72-74.
  47. J. Gheysen, *Merkwaardige grafsteen te Haringe en de Protestanten in de Westhoek en het Westland.* - Ons Heem, XXIII (1969) 231-232.

3. Aardrijkskunde, Onomastiek, Voorgeschiedenis en Taalkunde

48. R. Desreumaux, *Aspects de la cartographie de la région du Nord aux XVIIe et XVIIIe siècles.* - Facultés catholiques de Lille, XXVII, 1 (mars 1970).
49. L. Stockman, *De Watering van Eeklo (1240-1406).* - AM., XX (1969) 174-193.
50. J. De Smet, *De steenweg van Brugge op Oedelem en zijn vertakkingen, 1842-1871.* - BB., III (1968) 15-21.
51. M. Ryckaert, *Het kultuurlandschap van Zomergem in de voorbije eeuwen geschetst door een brok toponymie.* - AM., 20 (1969) 260-289.
52. G. Fonteyne, *Nog de etymologie of woordafleiding van de plaatsnaam Oedelem.* - BB. IV (1969) 23-25.
53. A. Ryserhove, *Honderd zestig Beernemse plaatsnamen.* - BB., III (1968) 77-102 en IV (1969) 91-111.
Derde en vierde reeks.
54. V. Pil, *Schepenen van Veurne en Veurne-Ambacht uit de Middel-eeuwen.* - IK., V (1969) 124-125.
Namen van schepenen, a° 1299-1459.
55. L. Vandepitte, *Oude Familienamen te Lissewege.* - RPT., XI (1969) 150-152.

56. A. Ovaere, *De doopnamen te Zwevegem in de 19^e eeuw.* - LG., XI (1969) 293-296.
57. A. Viaene, *Legenden rond Aartsbetrogin Isabella en het beleg van Oostende. De kleurnaam Izabel in de etymologie.* - B., LXXI (1970) 65-71.
58. D. Verstraete, *Boedersveld en Boertselare.* - BB., IV (1969) 19-20.
Nu verdwenen middeleeuwse namen te Oedelem.
59. F. Debrabandere, *Medardus en Mozart.* - VMSOCW., IV (1969) 10-13.
60. M. Desittere, *Enkele belangrijke protohistorische vondsten uit West-Vlaanderen.* - LG., XI (1969) 195-208.
61. M. Gysseling, *Overzicht over de toponomie van Frans-Vlaanderen.* - Naamkunde, I (1969) 167-174.
62. F. Claes, *De verbouding van Kiliaans eerste Dictionarium (1574) tot de Thesaurus van Plantin.* - HKZNM., XXIII (1969) 27-39.
63. B. Bijmens, *Het Nederlands te Duinkerke in de XIXe en XXe eeuw.* - Frans-Vlaams Jaarboekje, III (1970) 65-79.
64. L. Milis, *De taalgrens in Pas-de-Calais omstreeks 1800.* - Ons Erfdeel, XIII, afl. 1 (1969-1970) 169-170.
65. H. Heikens en R. Van der Schaaf, *Dialekten op de band.* - Taal en Tongval, XXII (1970) 29-58.
66. W. Pée, *De namen voor de gemeentekom in de Zuidnederlandse dialekten.* - Naamkunde, II (1970) 41-49.
67. P. Piétrisson de Saint-Aubin, *Une nouvelle hypothèse sur l'origine du nom de Lille.* - Bull. de la Commission historique du département du Nord, XXXVIII (1970) 5-10.
Discussion de l'opinion de R. Schuttlein, émise en 1961, qui voyait dans le nom ancien de Lille: Insula, Rijsseel, un dérivé d'un anthroponyme germanique Rizla.
68. R. Lanszweert, *De bijnamen in het dialekt van Stavele en omgeving.* - BK., XII (1970) 65-72.
69. R. Lanszweert, *Familienamen in het Stavels dialekt.* - BK., XII (1970) 48-57.
Vergelijking bij de verschillende schrijfwijzen van 1600 tot 1720.
70. W. Pee en J. Taeldeman, *Nog eens de « intervocalische Tenuisverschuiving in Vlaanderen ».* - Taal en Tongval, XXII (1970) 16-28.
71. K. de Lille, *Het Kruidwoordenboek van De Bo.* - IK., VI (1970) 17-21.
Via Westvlaamse botanisten naar de samenstelling van het woordenboek.
72. W. Beele, *Maagdaar(d), mannelijk tegenbanger van maagd.* - IK., VI (1970) 30-31.
Gemoveerd masculinum.
4. Numismatiek, Sigillografie en Heraldiek
73. S. Franceschi, *Trouvaille d'Alken (XIIIe siècle).* - RBNS., CXV (1969) 339-345.

- O.m. voor graafschap Vlaanderen munten van Margareta van Constantinopel.
74. S. Scheers, *Un monnayage ambien attribué aux Bellovaci*. - RBNS., CXV (1969) 5-56.
Met vondsten o.m. in de omgeving van Gent en in de départements du Nord en de la Somme.
75. P. Naster, *Vlaamse halve groot van Filips de Schone gevonden in de Sint-Kwintenskerk te Leuven*. - RBNS., CXV (1969) 359.
76. D. Masure, *700 jaar oude vondst in Iepers Velodroomstraatje*. - IK., VI (1970) 7-12, ill.
Loden bullezegeel van paus Innocentius IV.
77. E. Warlop, *De verkoop van de heerlijkheid Tillegem in 1285*. - Hand. Em., CVI (1969) 172-175.
78. P.E. Claessens, *Primitifs flamands anonymes. Une exposition où l'héraldique et la généalogie avaient leur mot à dire*. - MGN., XXIV (1969) 401-403.
79. C. van Renynghe de Voxxrie, *Les vitraux de la Basilique du Saint-Sang à Bruges*. - TF., IX (1969) 385-404. ill.

5. Genealogie en Levensberichten

80. van R(enynghe) de V(oxvrie), *La Table du Ms. Ghys. Fin de la table*. - TF. IX (1969) 123-144.
81. J. Martens, *Familiekundige gegevens uit het kerkarchief van De Klinge*. - VS., VI (1970) 453-455.
82. Ph. van Hille, *Indices op de poortersboeken, cuerbroeders-cuerzusters van Poperinge, 1568-1796. Het magistraat van Poperinge, 1568-1793*. Handzame, Familia et Patria, 1969. XIV + 223 blz. 350 fr. (Poorterboeken van de zuidelijke Nederlanden, IV).
83. W. Van Hille, *De Poorters of Ceurbroeders van Hondschote*. - BK., XII (1970) 1-40.
Uitgave van de registers bb 24 (1611-1630), bb 21 (1630-1689), bb 22 (1687-1799), uit het archief te Hondshoote.
84. A. Maris, *Verhuizenden binnen, uit en naar het Land van Waas 17e en 18e eeuw*. - VS., VI (1970) 310-316.
85. W. van Hille, *Staten van goed van Cassel*. - VS., VI (1970) 304.
86. W. van Hille, *De heerlijkheid het Dendermondsche te Loo-ten-Hulle en haar staten van goed*. - VS., V (1969) 497-502.
87. W. van Hille, *Staten van goed van de heerlijkheid van Keirze of Ten Ryen te Meigem*. - VS., VI (1970) 70.
88. J.J. Beyen, *De staten van goed van Lo*. - VS., VI (1970) 353-356.
89. W. van Hille, *De staten van goed van de Heerlijkheid van Sint Donaas te Lo-ten-Hulle*. - Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze, XXXVI (1969) 137-147.
90. W. van Hille, *De staten van goed van de heerlijkheid Zwijland*. - IK., VI (1970) 52-62.
91. W. van Hille, *Het weesboek van Diksmuide (1592-1655)*. - VS., VI (1970) 23-26, 79-82, 275-278, 357-360, 407-410.

92. J. Beyen, *Huwkontrakten gesloten voor de pastoor van Bredene 1770-1795*. - VS., VI (1970) 461-462.
93. W. Devoldere, *Huwelijken te Pittem, 1608 tot en met mei 1616*. - VS., V (1969) 427-428.
94. R. Cauwe, *Volkstellingen in Sint-Eloois-Vijve in 1695*. - VS., VI (1970) 113-114.
95. Ed. Dhont-De Waepenaert, *Quartiers généalogiques des familles flamandes*. Bruges, 1871. Réimpression en facsimilé. Handzame, 1969, 8°, 510 p.
96. X. de Ghellinck Vaernewyck, *Portraits à la recherche de leur famille*. - Le Parchemin, XVI (1969) 546.
Portretten van de familie Joigny de Pamele door Pourbus II.
97. G. vander Ghinst, *A propos de quelques dossiers d'émigrés originaires du Département des Deux-Lys (Flandre Occidentale) sous la Révolution Française et le Consulat*. Addenda - MGN., XXV (1970) 45-47.
98. R. Goffin, *Généalogies Engbiennoises, Livre VI*. Grandmetz 1969. 352 blz. ill. (Tablettes du Hainaut, Recueil VIII).
O.m. Genealogie van de familie Palinck afkomstig uit Gent (16e eeuw) gevestigd te Edingen. Genealogie van de familie Papeleu uit Edingen, te Gent 17e-19e eeuw.
99. Y. Mertens-De Langhe, *De Gentse katoennijveraarsfamilies uit het franse tijdperk*. - VS., VI (1970) 456-460.
100. B. van Outryve d'Ydewalle, *Famille Aronio de Romblay et descendance van Outryve d'Ydewalle*. - TF., IX (1969) 219-298. ill.
101. H. Florin de Duikinberg, C. et L. van Renynghe de Voxvrie, *Descendance de Jacques Bartsoen 1708-1783*. - TF., IX (1969) 303-362. ill.
102. P.J. Begheyn, *Genealogie van de Familie Begheyn*. Zeist, 1969. 16 blz. (stencil).
Familie afkomstig uit Ursel (16e eeuw). Later te Aalter, St-Laureins en Zeeuws-Vlaanderen.
103. C. van Renynghe de Voxvrie, *La famille Belle à Ypres*. - TF., IX (1969) 9-68.
Zie Boekenschouw 1966, nr. 78. ill.
104. P. Bieswal, *Histoire de la famille Bieswal*. - TF., Document 5 (1970) 312 p. ill.
Te Belle en Veurne.
105. F. Decroix, *Notes d'un parisien Ch. Sabliez sur Lille en 1731 et réception chez un bourgeois de Lille, J.B. Courouwanne, généalogie Courouwanne*. - Bulletin de la Société d'études de la province de Cambrai, 1969, ronéo, 24 p.
106. A. Maris, *Couthals in het Land van Waas 1400-1600*. - VS., VI (1970) 255-261.
107. W. van Hille, *Addenda*. - TF., IX (1969) 424-430.
Familie Danes te Cassel.
108. W. van Hille, *De familie van de historicus Louis Benoit Désiré de Baecker van Sint-Winoksbergen*. - VS., VI (1970) 468.
109. C. van Renynghe de Voxvrie, *Famille de Bonduwe*. - TF., IX (1969) 145-212. ill.

110. W. van Hille, *Famille de Haerne*. - MGN., XXV (1970) 112-113.
111. R. de Liedekerke, *La Maison de Gavre et de Liedekerke, Histoire de la lignée directe depuis l'origine jusqu'à nos jours. Tome II. Lignée des Rasse*. Brugge, 1969, 358 blz. ill.
112. G. de Liedekerke, *Histoire de la maison de Gavre et de Liedekerke*. II. Ed. Tradition et Vie, Bruxelles, 1969. 496 p. ill.
113. H. Zutterman, *De familie De Langhe van Oedelem-Oostveld*. - BB., III (1968) 49-58.
114. M. Sebrechts, *De afkomst en de familie van Jan de Mol, deken van Tielt (1616-1657)*. - VS., VI (1970) 361-362.
115. W. Steeghers, *Genealogische gegevens betreffende de familie de Nocker te Zelzate en te Waterloet in de 18e eeuw*. - VS., VI (1970) 350-352.
116. W. van Hille, *Famille de Ruyscher. Descendance Autricque de Ruyscher*. - TF., IX (1969) 363-384.
117. J. de Launois, *Descendance d'Alexandre-Louis Dugniolle et de Sophie de Mevius (fin)*. - MGN., XXV (1970) 65-72.
118. G. Gyselen, *De brugse tak van de familie Grossé en haar kunstatelier. vervolg*. - B., LXX (1969) 149-162, 228-240.
Zie Boekenschouw deel CVI (1969) nr. 70. Bestaat ook als afzonderlijke uitgave.
119. E. Warlop, *De familie Hauweel in de 13de en 14de eeuw*. - B., LXX (1969) 338-342.
120. A. Bonaert, *Notice généalogique sur les Le Secq à Ypres au XVIe siècle*. - TF., IX (1969) 120-122.
121. M. Vansuyt, *Genealogie Petrus Louwyck*. - IK., VI (1970) 44.
122. M. Vansuyt, *Aan mijn teergeliefde familie*. - IK., VI (1970) 41-44.
Ieperse familie Petrus Louwyck-Loonis. Met genealogische tabel van P. Louwyck.
123. A. Maris, *De familie Maris te Rupelmonde en te Bazel 1475-1600*. - VS., V (1969) 319-330.
124. A. Deschrevel, *Het orgelbouwersgeslacht Medaert (alias Middaert)*. - R., I (1969), 74-89.
Te Rumbeke, Roeselare en Meulebeke in de XVIIe eeuw.
125. A. Maris, *De familie Parmentier op de Heimolen te Sint-Niklaas*. - VS., V (1969) 467-473.
126. A. Bonaert, *La famille Pattyn ou de Patin à Ypres*. - Le Parchemin, XVII (1970) 5-30. Ill.
127. T. Penneman, *De Middenstanders. Bijdrage tot de geschiedenis en de genealogie der familie Penneman te Sint-Niklaas van 1662 tot het einde van de ancien régime*. Sint-Niklaas, 1969. 129 blz. (ronéo).
128. F. Roose, *Een jonge brugse familie: Roggeman (vervolg)*. - VS., V (1969) 404-412, 443-449, VI (1970) 377-392.
Zie Boekenschouw CVI (1969) nr. 71.
129. P. Van Butsele, *De geschiedenis van het geslacht van Butsele*. - Uitgave van het stadsarchief in samenwerking met de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde, Z.d. 101 blz. ill.

130. A. Bonaert, *Esquisse généalogique d'une famille van de Castele vivant à Ypres au XVIe siècle*. - TF., IX (1969) 113-119.
131. C. Denorme, *De familie Van den Bon*. - BB., III (1968) 65-73 en IV (1969) 27-39.
132. A. Bonaert, *Notices généalogiques sur les van der Beke à Ypres*. - TF., IX (1969) 69-111.
133. J.J. Van der Hagen, *Het Geslacht Van der Hagen vanaf 1375*. Z.p.n.d. (1969) 41 blz. + ann.
Oudste stamvader uit Ieper. Tot 16e eeuw in de Zuidel. Nederl. Nadien N. Ned.
134. M. Thierry de By Dolleman en O. Schulte, *Het Haarlemse geslacht van der Laen*. - De Nederlandsche Leeuw, LXXXVI (1969) 350-376.
Tak gevestigd te Gent 17e-19e eeuw.
135. J. Goeminne, *De familie van Machelen-Ayshove te Huise en te Kruishoutem*. - Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en van het Land aan Leie en Schelde, XXXVI (1969) 7-135.
136. A. Maris, *Van Mieghem te Temse, Bazel en Rupelmonde 16e en 17e eeuw*. - VS., VI (1970) 47-53.
137. F. Roose, *De van Riebekes, meester-chirurgyns te Dudzele en te Ramskapelle*. - RPT., XII (1970) 11-15, 47-63.
138. A. Maris, *Vergouwen te Temse, Bazel en Rupelmonde 15e-17e eeuw*. - VS., VI (1970) 395-402.
139. B. De Cock, *Zestig jaar onmondigheid van het volk*. Sint-Niklaas, Arrondissementen Christelijk Werkersverbond, 1969. In 8°, 168 blz., + ill., ingen. 100 fr.
Ingeleide opstellenverzameling over 28 congres- of parlementsleden vertegenwoordigers van het Land van Waas, gezien in het evoluerend maatschappelijk leven van de vorige eeuw (1830-1894). Meerdere kwartierstaten. Rodenbach, Verduyn, Cassiers en Malou betreffen West-Vlaanderen.
J.S.
140. F. Roose, *Onze Kwartierstaat: Herman Bossier, journalist 1897-1970*. - VS., VI (1970) 271-274.
141. W. Steeghers, *Onze kwartierstaat, Julius De Hulsters 1857-1938*. - AM., XX (1969) 239-244.
142. A. Demedts, *Onze Kwartierstaat, Streuvels en de familiekunde*. - VS., V (1969) 423-426.
143. W. Decreus, R. Debevere, L. Wynendaele, *Onze eeuwling: Dr. A. Verbeke, Vlamertinge, ° Passendaele 17 juni 1870*. - VS., VI (1970) 411-423.
Biografie, Kwartierstaat.
144. P. Van Molle, *Het Belgisch Parlement 1894-1969*. Ledeberg-Gent, Erasmus, 1969.
Bio-bibliografische gegevens over 2.250 volksvertegenwoordigers, senatoren en extra-parlementaire ministers.
145. J. Geldhof, *Ne pereant, necrologisch jaarboek der geestelijkheid van het Bisdóm Brugge*, V, 1968, Brugge, 1970, 124 blz. (20 levensberichten).
146. F. Roose, *Matthys Barton, peerdsmid te Oostkerke*. - RPT., XI (1969) 99-107.

147. J.A. Nuyens, *Pater L.J. Callewaert. Met Woord en Daad in Liefde*. Mortsel, Orange Uitgaven, 1969. 288 blz.
Laurentius-Juul Callewaert, O.P. (Torhout, 4 februari 1886 - 25 november 1964).
148. P. Frederix, *Frans Thomas Corselis, apostolisch visitator van de regulieren in België (1834-1850)*. - *Analecta Praemonstratensia*, XLVI (1970) 61-73.
F. Th. Corselis (1769-1853) was bij zijn benoeming tot visitator vicaris-generaal van Mgr. Boussen, bisschop van Brugge.
149. K. van Caloen, *In memoriam le comte Louis d'Ursel*. - *Bulletin de l'Association de la Noblesse du Royaume de Belgique*, n° 102 (1970) 134-135.
150. A. Houbaert, *P. Willem Herincx O.F.M. Bio-Bibliografie*. - *Franciscana*, XXIV (1969) 3-28.
12e Bisschop van Ieper.
151. A. V(iaene), *Baron Kervyn op Beverhoutsveld*. - B., LXXI (1970) 115.
Baron Kervyn de Lettenhove, auteur van « Histoire de Flandre ».
152. L. Van Acker, *Dokter Paret van Handzame*. - B., LXXI (1970) 153-157.
Dr. Camille Paret, ° Lichtervelde 1843 - † Gent 1897, toneelschrijver.
153. W. Steeghers, *Honderd jaar geleden overleed Kanunnik Seraphinus Joannes Piessens*. - *Ons Heem*, XXIV (1970) 35-36.
154. F. Roose, *Rougier Vandebroele molenaar te Vyve-Kapelle*. - *RPT.*, XI (1969) 144-147, ill.
155. W. Verleyen, *Dom Daniel van Gysegem monnik van Afflighem (1667-1718) en zijn familie*. - *VS.*, VI (1970) 67-69.
156. J. Vergote, *Monseigneur Prof. Alf. Van Hove, 1872-1947*. - 't Halletorentje, XIV, 1 (maart 1967) 10-14.
157. P. Soetaert, *Dokter Eugeen Van Steenkiste, Brugge 1841-1914*. - B., LXX (1969) 355-360.
158. G. Pottie, *Op een dwaalspoor*. - *VS.*, VI (1970) 303.
Afkomsst van Pater Ferdinand Verbiest.
159. R.A. Blondeau, *Mandarijn en astronoom. Ferdinand Verbiest s.j., 1623-1688, aan het hof van de Chinese keizer*. Brugge-Utrecht, Desclée De Brouwer, 1970, 12°, 525 blz.
160. D. V(erstraete), *Pieter Verbiest*. - *Ons Heem*, XXIV (1970) 36-37.
161. K. De Lille, *Alfred Weustenraad II*. - *IK.*, V (1969) 51.
162. F. Vyncke, *Eerwaarde Heer Aloïs De Maeyer, legeralmoezener, leeraar en toneelkritikus*. - *Het Land van Aalst XXI* (1969) 280-234.
163. R. Dewitte, *Kanunnik Paul François*. - *Haec Olim*, XIX (1969) 32-36.
164. E. Balduck, *Valeer Pil, zestig jaar priester*. - *IK.*, VI (1970) 1-6, ill.
Leven en werk.

165. A. Ryserhove, *Arthur Verboustraete 75 jaar, geslachtlijst van René-Arthur Verboustraete*. - AM., XX (1969) 8-21.
166. M. Bergé, *Hommage à Joseph Jacquart*. - MGN., XXIV (1969) 321-334.
167. C. Wyffels, *In memoriam Etienne Sabbe*. - ABB., XL (1969) 262-269.
168. M. Janssens, *Stijn Streuvels (1871-1969)*. - WT. XXVIII (1969), 321-323.

6. Folklore

169. Cl. Malbranke, *Guide de Flandre et Artois mystérieux*. Paris, Tchou éditeur, 1969, in 8°, 480 p. (Les Guides noirs).
Legt nadruk op volkskunde.
170. M. Broeckhove, *De vinkensport in Vlaanderen*. Gent, Koninklijke Bond der Oostvlaamse volkskundigen, 1969, 8°, 167 blz. (Uitgaven van het Alfons de Cockfonds, X).
171. O. Mattheeuws, *Resultaten van het sagenonderzoek in het Nederlandse taalgebied. XXII. Het grensgebied tussen Oost- en West-Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen*. - Volkskunde, LXXI (1970) 55-78.
172. F. Van Houdenhove, *Sagenonderzoek tussen Schelde en Leie in het oostelijk gedeelte van West-Vlaanderen*. - LG., XII (1970) 73-86, 181-197.
173. H. Stalpaert, *Brugs en Westvlaams kunstpatrimonium volkskundig*. - Volkskunde, LXX (1969) 293-298.
174. M. Millon, *La ballade des géants de la Flandre maritime française*, Coudekerque. Branche, chez l'auteur, 1970, in 8°, 264 p., photos.
175. J. Thomas, « *L'héroïque baiser de ces mangeurs de terre* ». - Bulletin de l'Académie royale de langue et de littérature françaises, XLVII, fasc. 1 (1969) 55-67.
Betreft « Gulden Sporen ».
176. H. Daras en H. Stalpaert, *De sprookjescyclus van Richard Duytschaever*. - BB., III (1968) 103-129.
177. A. Viaene, « *Wonderlyk leven van de Heilige Godelieve* ». *Biografische verkenning van een volksboek 1740-1840*. - B., LXXI (1970) 129-139.
178. E. Matthys, *De Oedelemse dame van Beveren en de Schamele Weze te Vlissegem*. - BB., IV (1969) 113-118.
179. D. Masure, 1269-1969 *De geschiedenis van een steen*. - IK., V (1969) 126-132, ill.
Grenspaalsteen van Ieper.
180. B. Bijnens, *Smeedijzeren grafkruisen in Artesië*. - Frans-Vlaams Jaarboekje, III (1970) 52-57.
181. H. De Puydt, *Kruisen in het Kortrijkse*. - LG., XI (1969) 297-298.
182. J. Foucart, *Une enseigne de pèlerinage de saint Druon trouvée à Condé-sur-Aisne*. - SAM. Bull., XXI (1970) 309-317.
183. G. Pottie, *De gilde van Sint-Ivo viert. Brugge 1639*. - B., LXXI (1970) 169-172.
Betreft de « Confraterniteit van de practisynen ende andere ten Lande van den Vryen ».

184. A. V(iaene), *Brabantse rijven op rondgang in Vlaanderen 1448-1525*. - B., LXXI (1970) 45.
185. A. V(iaene), *Het Sakrament van Meerssen op rondgang in Vlaanderen 1496-1500*. - B., LXXI (1970) 108.
Het sakramentswonder van Meerssen bij Maastricht te Brugge.
186. N. Huyghebaert, *Hoe de voet van St. Filippus een abt hielp verhuizen*. - BO., IX (1969) 148-152.
Vroeger reeds verschenen in *Horae Amicitiae. Uren vriendschap met Dom Filips te Male en elders, nu herleeft bij zijn 25 j. Priesterschap en 10 j. Rectoraat*, 1964.
187. P. Gorissen, *Sint Hermes*. - SH., IV (1969) 551-557.
188. A. V(iaene), *Trouwgeld voor arme meisjes in oude testamenten en fundaties. 1473*. - B., LXXI (1970), 157-158.
189. M. Cafmeyer, *Strijksters op Sint-Gillis*. - B., LXXI (1970) 27-33; 89-94; 140-144.
Volksleven op de St.-Gillisparochie te Brugge bij het begin van de 20e eeuw.
190. M. Mestayer, *Un « esprit » meurtrier en l'an 1500 (à Douai)*. - Bulletin de la commission historique du département du Nord, XXXVIII (1970) 9-24.
Misdadaad toegeschreven aan de « geest » van de overleden echtgenoot.
191. J. Calbrecht, *Een proces tegen tovenaars (Ieper 1754)*. - IK., V (1969) 133-136; VI (1970) 22-27.
192. A. V(iaene), *Processiespelen verboden te Ieper 1594*. - B., LXXI (1970) 185.
193. J. Geldhof, *Meetkerkse Bamis- en andere paling*. - B., LXXI (1970) 176-178.
194. A. Viaene, *Ypres Castle en de traditie van Willem van Ieper in de oude havenstad Rye (Sussex)*. - B., LXX (1969) 129-134.
195. J. Beun, *Garnaalvissers te paard*. - BK., XI (1969) 73-81, ill.
Met ondergang bedreigde garnaalvangst te Oostduinkerke.
196. B. Bijmens, *Garnaalvissers te paard II*. - *De laatste garnaalvissers te paard uit Koksijde*. - BK., XI (1969) 121-132 en XII (1970) 41-47, ill.
197. A. Dawyndt, *Snippers uit Veurnse Volksmond IV, V*. - BK., XI (1969) 117-120 en XII (1970) 77-80.
Volksuitdrukkingen.
198. G. Vermeulen, *Zonnebeke vóór 1914, deel 1 De Westhoek*. - Zonnebeke, bij de auteur, 1969. In 8°, 32 blz., ill.
Uitingen van het volksleven.
199. G. Vermeulen, *Zonnebeke vóór 1914, deel 2 De Molenaarst*. - Zonnebeke, bij de auteur, 1970. In 8°, 44 blz., ill.
Uitingen van het volksleven.
200. G. Potie, *Koortedansen nu*. - B., LXXI (1970) 51-53.
Te Gullegem, te Moorsele, te Izegem en te Dadizele.
201. A. Dawyndt, « *Kapmes, Lepel of schaar* ». - BK., XII (1970) 86.
Kinderspel.
202. J. Beun, *Hanekampen zijn « in »*. - BK., XII (1970) 81-83.

203. L. Vanheule, *Zantekoren*. - BK., XII (1970) 84-86.
Volkse remedies, voorschriften.
204. A. Bonnez, *Baliekipper II*. - BK., XI (1969) 82-85, ill.
Technische uiteenzetting balie, hek(ken), tuin.

II. ALGEMENE GESCHIEDENIS

1. Geschiedenis van Vlaanderen

205. R. Van Uytven, *Notes sur la vie matérielle dans les villes des Pays-Bas Méridionaux à la fin du Moyen Age*. - Château Gaillard IV (1968) 221-228. (GOG. Verhandelingen).
206. J.A. Van Houtte, *Die Beziehungen zwischen Köln un den Niederlanden vom Hochmittelalter bis zum Beginn des Industriezeitalters*. Keulen, 1969. 26 blz. (Kölner Vorträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Heft 1).
207. L. Verbeke, *Vlaanderen in Frankrijk*. Leuven, 1970. 245 blz.
208. R. Derolez, *King Arthur in Flanders*. Festschrift Rudolf Stamm, Bern-München (1969) 239-247.
209. E. Will, *Boulogne et la fin de l'Empire romain d'Occident*. - Hommage à Marcel Renard, II. Brussel (1969) 820-827.
210. M. Arnould, *Les limites du Hainaut. Origines et évolution*. - Hainaut Tourisme (1970) 74-86.
211. H. Van Werveke, *Thomas Becket, Filips van de Elzas en Robrecht van Aire*. - KVAB. Med., XXXII (1970) nr. 1. 22 blz.
212. M. Coornaert, *De verdediging van de Kust van Noord-Vlaanderen vanaf 1300*. - RPT., XI (1969) 78-98 en 122-137, en XII (1970) 64-74.
213. J.F. Verbruggen, *Willem van Gulik, strijder voor de Vlaamse Vrijheid*. - SH., V (1970) 218-227.
214. J.F. Verbruggen, *Pierre de Coninc et Jean Breidel, tribuns brugeois au début du XIVe siècle*. - MA., LXXVI (1970) 61-89.
215. J.A. Mertens, *Les confiscations dans la châtellenie du Franc de Bruges après la bataille de Cassel*. - KCG. Hand., CXXXIV (1968) 239-284.
216. J. Mertens, *De economische en sociale toestand van de opstandelingen uit het Brugse Vrije, wier goederen na de slag bij Cassel (1328) verbeurd verklaard werden*. - BTFG., XLVII (1969) 1132-1153.
217. W. Prevenier, *Financiën en boekhouding in de Bourgondische periode. Nieuwe bronnen en resultaten*. - TG., LXXXII (1969) 469-481.
218. H. Proot, *Filips de Stoute (1384-1404) en de stad Kortrijk. Zijn tussenkomst in het financieuzen van de stad*. - LG., XII (1970) 131-139.
219. A. Franchoo, *Filips de Goede en het Brugse Vrije. De moord op Maurits en Jacob van Varsenare*. - BO., IX (1969) 81-103.
220. Y. Lacaze, *Philippe le Bon et le problème bussite: un projet de croisade bourguignon en 1428-1429*. - Revue historique, XCIII (1969) 69-98.

221. F. Salet, *La fête de la Toison d'or et le mariage de Charles le Téméraire*. Bruges, mai-juillet 1468. - Hand. Em., CVI (1969) 5-16.
222. T. Wittman, *Les gueux dans les « bonnes villes » de Flandre, 1577-1584*. Budapest, 1969. 422 blz.
223. H. De Schepper, *Una reaccion - cryptografica - sabra la toma de posesion des gobiienno de Flandes por fuentes, 1595*. - ABB., XL (1969) 270-278.
224. J. De Smet, *Westvlaamse Soldaten in de legers van de Franse Republiek en van Napoleon I.* - Belg. Tijdschr. voor Militaire Geschiedenis, XVIII (1970) 365-387.
225. A. Bikar, *Le 6ème rég. des hussards en 1814-1815*. - Belg. Tijdschr. voor Militaire Geschiedenis, XVII (1969) 110-130.
226. E. Witte, *Electoral agents aan de vooravond van de partij-formaties. Aantekeningen bij brieven en nota's van senator F. Béthune*. - BTNG., I (1969) 216-253.
227. B. Verhaegen, *Le groupe libéral à la Chambre belge (1847-52)*. - BTFG., XLVII (1969) 1167-1197.
228. A. Pini-Tronati, *Lettere di Henri de Brouckère da Torino. - Risorgimento*, XI (1968) 47-79 en 105-143.
Brieven van jan. 1850 tot jan. 1852.
229. A. Pini-Tronati, *Lettere di M. Henri de Brouckère sulla situazione nel Gran Ducato di Torsano. - Risorgimento*, X (1967) 79-113.
230. A. Pini-Tronati, *Lettere di M. Henri de Brouckère sulla situazione nel regno delle Due Sicilie. - Risorgimento*, X (1967) 3-4.
Brieven van een Westvlaamse diplomaat (februari en maart 1850) tot de Belgische regering.
231. E. Vandewoude, *Le comte de Flandre et le trône de Roumanie en 1855*. - ABB., XL (1969) 464-472.
232. A.M. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*. (2e uitg.) Utrecht, 1969. 501 blz.
233. L. Picard, *Het Vlaams-Nationalisme*. - BTNG., I (1969) 161-169.
234. H.J. Elias, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging, 1914-1939*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1969. 3 delen.
235. F. Bassleer, *IJzertoren. La tour en porte-à-faux. Démystification de la Belgique et défense d'un héros wallon*. Luik, 1969, 30 blz.
236. E. Dejonghe, *Un mouvement séparatiste dans le Nord et le Pas-de-Calais sous l'occupation (1940-1944): le « Vlaamsche Verbond van Frankrijk »*. - Revue d'histoire moderne et contemporaine, (janvier-mars 1970) 50-77.
237. A.M. van Peski, *Hendrik de Man*. Brugge, Desclée De Brouwer, 1969. 201 blz. 195 F.
238. A. De Bruyne, *Hendrik de Man - Cyriel Verschaeve*. De Panne, Vlaamse Vrienden van de Westhoek, 1969. 300 blz.
239. R. Vanlandschoot, *Het drama van Cyriel Verschaeve en Robrecht De Smet, 11 november 1918 - 30 september 1925*. - Verschae-viana, I, 1 (1969) 58-99.
240. R. Vanlandschoot, *Robrecht de Smet en bisschop Waffelaert in 1906*. - 't Halletorentje, XVI, 3 (sept. 1969) 137-144.

2. Plaatselijke Geschiedenis

241. D. De Vries, *The Early History of Aardenburg to 1200*. - Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, 18 (1968) 227-260.
242. H. Loncke, *Het landgoed Cabour in de binnenduinen van Adinkerke-Gijvelde*. - Frans-Vlaams Jaarboekje, III (1970) 11-13.
243. B. Delmaire, *L'hôpital Saint-Jean-Bapitiste d'Aire-sur-la-Lys dans la première moitié du XVe siècle*. - RN., LI (1969) 27-45.
244. G. Coolen, *Cloches et clochers d'Arques*. - SAM., Bull., XXI (1969-1970) 271-281.
245. R. Berger, *Le nécrologe de la confrérie des jongleurs et des bourgeois d'Arras (1194-1361), t. II Introduction* (Mémoires de la Commission départementale des Monuments historiques du Pas-de-Calais, tome XIII 2e partie) Arras, 1970.
Het eerste deel van dit werk - de tekstuitgave - verscheen in 1963 in dezelfde verzameling, dl. XI, 1e deel.
246. A. Ryserhove & R. Tondat, *Oud Assenede*. - AM., 20 (1969) 301-365.
247. P.J. Brand, *Bijdragen tot de geschiedenis van Axel*. - Oudheidkundige Kring « De vier Ambachten » jaarboek 1968/1969.
Publikatie van twee documenten o.m. een *Reis naar Axel 1777*.
248. A. Van Severen, *Sociale onlusten te Beernem gedurende de 19^e eeuw*. - BB., IV (1969) 9-18.
249. J. Maes, *Beselaarse Plaatsnamen en Mengelingen - Beselaarse gedenkboeken Ve deel*. Beselare, bij de auteur, 1970. In 8°, 93 blz., ill.
Mengelingen aangaande het maatschappelijk leven.
250. H. Desmedt, *Het nieuwe sas te Boezinge*. - IK., V (1969) 137-138.
Verloop van de onderneming, 1930-1932.
251. R. Castelain, *Heerlijke renten en pachtkontrakten op de heerlijkheid Bossuit in de 17de en 18de eeuw*. - LG., XII (1970) 141-157.
252. A. Van den Abeele, *An ancient Town for modern inhabitants*. Brugge, 1970. 28 blz. gestenc.
253. A. Van den Abeele, *Enkele lichten op het kadastraal plan van de stad Brugge door P.C. Popp*. - Gemeentekrediet van België, XXIV (1970) 151-163.
254. A. de Schietere de Lophem, *Iconographie brugeoise. II. L'hôpital de la Potterie (suite et fin)*. - TF., IX (1969) 405-423.
255. J. Haentjens, *Jeruzalem Brugge*. Brugge, 1970. 36 blz., ill.
256. A. Ryserhove, *Brugse poorters uit ons gewest*. - BB., III (1968) 137-156.
257. J. De Smet, *1870-1871 van uit Brugge bekeken. Een honderdjarige terugblik*. - BO., X (1970) 34-89.
258. J. Rotsaert, *Ook een statistiek*. - BO., X (1970) 1-5.
Illegale geboorten in St-Jacobs te Brugge 1826-1837.
259. J. De Smet, *Damme in 1923*. - RPT., XI (1969) 138-140.

260. J. De Smet, *De Lieve te Damme blootgelegd*. - RPT., XI (1969) 108-112.
261. B. Bijnens, *De Visserij te De Panne*. - BK., XI (1969) 49-59, 97-110.
Ontstaan onder het Oostenrijks bewind en door het landsbestuur aangemoedigd.
262. A. Dawyndt, *De vissersvloot van De Panne in 1850 en 1865*. - BK., XII (1970) 75-76.
Omvang visvangst 1859.
263. J. Beyen, *De schipbreuk van de «Duncow»*. - BK., XI (1969) 140-142, ill.
Zeerechtverhaal op de losgeslagen Engelse driemaster in 1888 door vissers uit De Panne.
264. E. Balduck, *Diksmuide, onze trots en onze schande*. - Vlaamse Toeristische Bibliotheek 90-91, 1968. 32 blz. ill.
265. L. Stockman, *Vergroting van het stadhuis van Eeklo. Bijbouwen van een raadkamer 1410-1411*. - B., LXXI (1970), 166-168.
266. W. Hamerlynck, *Een roofoverval te Eeklo in 1795*. - AM., XX (1969) 87-95.
Op de hofstede van Andries Lippens.
267. J. Maes, *Twee molens te Elverdinge*. - BM., LXIV (1969), 176-177 en 255.
268. P. Tamborijn, *Constant Tamborijn en Elverdinge*. - IK., VI (1970) 33-41, ill.
Verdienstelijke onderwijzer.
269. L.T.A. (A. Houvenaghel), *Eversam: de klederdracht van de kanunniken*. - IK., VI (1970) 27-30.
270. A. Camion, *Ferrain-Mélantois au haut Moyen Age*. - RN., LI (1969) 317-324.
271. V. Van Bossuyt, *Beroemde mannen te Geraardsbergen geboren*. - Het Land van Aalst, XXI (1969) 102-107.
272. A. Vanderfeesten, *Ten huize van Sint-Jan de Deo, Fratersplein, 9, Gent, 1969*. 32 blz.
Archeologie en geschiedenis van het gesticht.
273. K. Defoort, *De Kapelaans van Gijverinkhove*. - BK., XI (1969) 115-116.
Naamlijst van 14 kapelaans, 1676-1807.
274. A. Van Sevenant, *De kerk van de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart-parochie te Gistel*. - De Autoerist, XXIII (1970) 785-787.
275. S. Gijssels, *Negende eeuwfeest van Sint-Godelieve*. - De Autoerist, XXIII (1970) 782-785.
276. J. Fevery, *De geschiedenis van de abdij ten Putte*. - De Autoerist, XXIII (1970) 788-791.
277. A. Deschrevel, *Mond- en klauwzeer te Haringe in 1771*. - BK., XII (1970) 58-63, ill.
278. M. Dekeyser, *Heist, van vissersdorp tot badstad*. Heist-Duinbergen, 1969. 120 blz.
279. Delhem-Geuten, *De Post te Ieper*. - IK., VI (1970) 47-71.
Geschiedkundig overzicht.
280. R. Marijnen, *Kleine geschiedenis van de Academie voor Schone*

- Kunsten van Ieper*. - De Gidsenkring, VIII, nr. 1 (1970) 10-13.
281. A. Deschrevel, *Het triomfkrans van Otmaer van Ommen te Ieper. Oorspronkelijk kontrakt - Bijbeschouwingen*. - Hand. Em., CVI (1969) 33-48.
282. H. Bossier, *Verwoeste Gewesten*. - IK., V (1969) 119-122, ill. Waterafvoer- en nivelleringswerk in de frontstreek 1914-18 rond Ieper, 1920.
283. P. Delameillieure, *De IJzer 1914-1918 en nu*. Vlaamse Toeristische Bibliotheek, 110-111. 1969, 32 blz. ill.
284. L. Vanheule, *De mei op de orgels te Izenberge*. - BK., XI (1969) 133-139, ill. Parochiekerkorgel (ca .1780) en het Berger-orgel (1773) van de O.L.Vrouwkapel gerestaureerd.
285. Cl. Dumortier, *Les verres de l'Abbaye des Dunes*. - De Duinen, XI, 131-151.
286. Cl. Van Nerom, *Notes sur la cuisine de l'Abbaye des Dunes, Aantekeningen over de Abdijkeukens*. - De Duinen, XI, 80-91.
287. J. De Cuyper, *Kortrijk na het Konkordaat. De avonturen van het zilveren altaargarnituur van de voormalige Kapittelkerk*. - LG., XII (1970) 49-72.
288. J. De Cuyper, *De kapel Ter Bede of Ten Vlieberge in Kortrijk*. - LG., XI (1969) 227-232.
289. P. Debrabandere, *Het Patersbuis van de Kortrijkse Groeningeabdij bedreigd*. - LG., XI (1969) 289-290.
290. B. Dewilde, *Voorname standregels der Snellaert's-gilde. Letterkundige Kring gesticht te Kortrijk op den elfsten september 1888*. - LG., XI (1969) 291-293.
291. A. Maes, *Wie was de Kortrijkzaan Leopold Doornaerts?* - LG., XII (1970) 202-203. Pauselijk zoeaaf ° Kortrijk 1838 - † Frascati 1863.
292. J. Maes, *Verdwenen Ledegemse molens*. - BM. LXIV (1969), 352.
293. *Histoire de Lille. I. Des origines à l'avènement de Charles Quint*, sous la direction de L. Trénard, avec la collaboration de MM. Bruyelles, Chatelet, Gamblin, Gardelles, Leman, Plattele et Sivery. Lille, Giard, 1970, in 8°, 512 p., cartes.
294. J. Gardelles, *Un grand édifice disparu : la collégiale Saint-Pierre à Lille*. - Bulletin monumental, CXXVI (1968) 325-344.
295. G. Vandepitte, *De Dorpskom van Lissewege en omgeving*. - RPT., XII (1970) 75-89.
296. G. Vandepitte, *Werkloosheid en Vlaseelt te Lissewege in 1832*. - RPT., XI (1969) 149-150.
297. L. Chotteau, *Mortagne-du-Nord, porte de France*. 1968, ronéo, 36 p.
298. H. Zutterman, *Uit het dagboek van een Dorpsveldwachter*. - BB., IV (1969) 63-83. Veldwachter B.C. Provoost te Oedelem, 1838-1839.
299. D. Verstraete, *Het Oude Praatse in 1630*. - BB., III (1968) 9-14.

300. J. Raes, *Enkele oude hofsteden te Oedelem in 1740*. - BB., IV (1969) 55-58.
301. J. Raes, *Een bewogen huwelijks-historie op het platteland op het einde van de 18e eeuw*. - BB., IV (1969) 41-46.
De vrijage tussen Josephus Claeys en Caroline Van Poucke (1773).
302. E. Matthijs, *Het wel en wee van Oedelems Muziekharmonie*. - BB., III (1968) 37-43.
303. J. De Smet, *De indijking van enkele polders rond Oostende*. - B., LXXI (1970) 16-22, 159-165.
304. R. De Keyser, *Rossekoten te Oostkerke en omgeving*. - RPT., XI (1969) 140-143.
305. V. Deconinck, *Oostvleteren*. - BK., XI (1969) 86-92.
Jacobus De Vroe, pastoor aldaar 1650-1702.
306. B. Janssens de Bisthoven, *Oorlogsdagboek van Oostvleteren 1914-1918*. - Hand. Em., CVI (1969) 209-222.
307. M. P(etit), *Poperinge Ommegang 1919 en het Chinees « Expeditionary Worker Corps »*. - De Gidsenkring, VIII, nr. 1 (1970) 17-21.
308. N.P. (A. Houvenaghel), *Reningelst : uit de oude plaatselijke (?) liturgie*. - IK., V (1969) 122-123.
Kaarsdragen in de processie a° 1719.
309. M. De Bruyne, *De Eerste Consul Bonaparte tevergeefs verwacht te Roeselare in juli 1803*. - R., I (1969) 5-32.
310. G. Aerbeydt, *Roeselaarse paspoorten of attestaties 1792-1794*. - VS., V (1969) 489-496.
311. J. Huyghebaert, *De tweelingparochies van St.-Amand en O.-L.-Vrouw te Roeselare. Om en bij de oprichting (1861-1882)*. Roeselare, 1969. 123 blz.
312. M. De Bruyne, *Tijl in « 't ooliek » Roeselare 1859-1968*. - B., LXXI (1970) 75-88, 145-152.
De aanleiding - Tijl op het toneel te Roeselare in 1859 - Tijls afwezigheid tot 1914 - Tijl en Albrecht Rodenbach - Tijls heropstanding te Roeselare.
313. J. Maes, *De herstelde Knokmolen te Ruiselede*. - BM., LXV (1970), 52-53.
314. J. Delbaere, *Het verzonken kasteel te Rumbeke*. - R., I (1969) 33-52.
Alias Spytensburg of « le château de Warelles ».
315. J. Penninck, *Flitsen uit de geschiedenis van St-Andries*. - BO., IX (1969) 124-147.
316. Y. Van den Berghe, *Sint-Andries stemt voor de aanbechtiging bij Frankrijk*. - BO., IX (1969) 153-166.
317. L.W. de Bree en M.P. de Bruin, *Zeeuws prentenboek : Sint-Anna ter Muiden*. - Zeeuws Tijdschrift, XX (1970) 63-71.
318. J. Maes, *De Claere-Molen te St. Denijs*. - BM., LXIV (1969) 302-303.
319. J. De Smet, *De bevolking van de « Heerlijkheid ten Berghe » te Sint-Joris-ten-Distel 1693*. - BB., IV (1969) 21-22.
320. G. Coolen, *Le « feu de malheur » et le service d'incendie à*

- Saint-Omer au XVIIIe siècle.* - SAM. Bull., XXI (1969-1970) 225-239.
321. W. van Hille, *Histoire de la prévôté de Saint-Donat dans la châtellenie de Bergues-Saint-Winnoc. Suivie de la liste des chefs, du magistrat et de la généalogie de 400 familles qui avaient la civilité ou bourgeoisie.* Gand, chez l'auteur, 1970. 202 p.
322. J. De Smet, *De bevolking van Snellegem in 1748.* - BO., X (1970) 21-25.
323. E. Devos, *Steene bij St.-Winoksbergen, Grondeigenaars in 1740.* - VS., V (1969) 431-432. 511.
324. V. Aricx, *De Vrije Compagnie van Tielt. Een gewapend verzet tegen tiendverpachting 1718.* - B., LXXI (1970) 37-45, 97-105.
De opstand tegen het kapittel van Harelbeke. - Generaal George en zijn operaties. - Het Arme Meiskenshuis in de woeling. - De repressie. - Wat een burgemeester lijden kan.
325. R. H(aelewyn), *De godsdiensttroebelen in Torhout en omgeving. Historisch kader waarin de gebeurtenissen zich afspeelden.* - H., XII, nr. 2 (1970) 1-8.
326. J. Rotsaert, *De « Vette Vispoorte ».* - BO., IX (1969) 104-107.
327. A. Franchoo, *Register van de disgoederen te Varsenare ten jare 1504.* - BO., X (1970) 26-33.
328. A. Franchoo, *Gebucht en Landgoed Westwerve te Varsenare. Eertijds een versterking, thans een bloeiende hoeve.* - BO., IX (1969) 108-112.
329. A. Franchoo, *Pleisterplaatsen voor scheepslui en boottrekkers op wijk Nieuwege te Varsenare.* - BO., X (1970) 6-18.
330. A. V(iaene). *De Heer van Wieze, graaf van Watou.* - B., LXX (1969) 309-310.
331. A. Goussey, *« Corteville », te Watou en te Nieuwpoort.* - BK., XII (1970) 73-74.
Een heerlijkheid.
332. R. Defrancq, *Geschiedenis van het Sint-Janshospitaal in Wervik.* - VMSOCW., IV (1969) 28-41.
333. J. Roelandt, *Maarten Castelein, bijgenaamd « Blende Maerten van Wervicke » (° 1550-† 1600).* - VMSOCW., IV (1969) 16-27.
334. L. Lannoy, *De Leiestraat en haar bewoners voor 1914.* - VMSOCW., IV (1969) 2-9.
335. J.A. Bomans, *Wervik wil een monument ter ere van Prins Frederik.* - Ons Heem, XXIV (1970) 109-110.
336. Br. Alfons, *H. Familiebeeld in gespleten haverstro.* - BK., XII (1970) 87-88.
In de St.-Sixtusabdij te Westvleteren.
337. J. Cailliau, *Vreemde Legers in onze streek.* - BK., XI (1969) 94-96.
Vastgestelde schade bij Aldegonde van den Bussche, weduwe van Judocus David, hoevebewoonster te Wulpen, 1793.

338. E. Bilé & E. Trips, *Zeebrugge, een haven in de branding 1895-1970*. Brugge, 1970, 244 blz. ill.
339. A. V(iaene), *Een Fransgezinde abt van Zonnebeke 1711-1751*. - B., LXXI (1970) 95-96.
Betreft abt Patricius Holvoet, geboren te Ledegem in 1665.
340. E.N. (A. Viaene), *Joos van Ghistele en zijn familie op het kasteel van Zuiddorpe bij Axel 1500-1552*. - B., LXXI (1970) 117-118.

III. BIJZONDERE GESCHIEDENIS

1. Recht en Instellingen

341. W. van Hille, *Poorterij en Nationaliteit*. Handzame, Familia et Patria, 1969. 28 blz. 30 F.
342. E. Ossieur, *Het burgerlijk huwelijk in Oost-Vlaanderen in 1816*. - VS., VI (1970) 39-46.
343. P. Scherft, *De vier ambachten en hun keur van 1242*. - Oudheidkundige Kring «De Vier Ambachten» (Jaarboek 1968/1969) 25-37.
344. E.I. Strubbe, *Joos de Dambouder als criminalist*. - TRG., XXXVII (Groningen 1969).
345. L. Verbeek, *Franciscus Zypaeus (1580-1650) en het kerkelijk gezag*. - BG., LII (1969) 91-135.
346. L. Verbeek, *François Zypaeus (1580-1650), juriste belge*. - TRG., XXXV (1968) 267-311.
347. A. Viaene, *Sente Gillis in Provenchen (Saint-Gilles-du-Gard). Een bedevaart uit het oude Vlaamse strafrecht*. - B., LXXI (1970) 5-15.
348. R.C. Van Caenegem, *The State, Society and Private Law*. - TRG., XXXVII (1969) 235-246.
349. K. Van Isacker, *De zaak Irma Laplasse. Stukken voor een dossier*. 2e druk. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1970. In 8°, 132 blz.
Ingeleide uitgave van dagboek en brieven van een tijdens de repressie terdoodveroordeelde volkswrouw uit Oostduinkerke, gevolgd door de memoires van haar dochter.
J.S.
350. R. Van Uytven en W. Blockmans, *Constitutions and their application in the Netherlands during the middle ages*. - BTFG., XLVII (1969) 399-424.
Ook als Studia historica Gandensia nr. 124.
351. W. Blockmans, *De samenstelling van de Staten van de Bourgondische landsheerlijkheden omstreeks 1464*. - Standen en Landen, XLVII (1968) 57-112.
352. L. Van Acker, *Feodale Zalen in Oud-Vlaanderen*. - B., LXXI (1970) 118-119.
353. L. Stockman, *De Brieven van Aalter*. - AM., XX (1969) 96-156.
354. J. Roelandt, *Absenteïsme in de kasselrij Kortrijk 1396*. - B., LXXI (1970) 179-180.

355. H. De Ridder-Symoens, *De structuur van de middeleeuwse universiteit*. - SH., V (1970) 345-351.
356. R. Darquenne, *La situation conscriptionnelle en 1806 dans six départements belges*. - BTFG., XLVII (1969) 488-501.
357. B. Decraene, *De vorming van de provincie West-Vlaanderen en de stad Kortrijk in de beginjaren van de Franse bezetting (1794-1796)*. - LG., XI (1969) 209-226.

2. Economische en Sociale Geschiedenis

358. J. Mertens, *De hospitaalarchieven: bronnen voor de agrarische geschiedenis van de late middeleeuwen*. - Handelingen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeneeskunde, VI (1968) 23-28.
359. M.K.E. Gottschalk, *Le défrichement et l'agriculture dans les anciens Pays-Bas Méridionaux au Moyen-Age* - Château Gaillard, IV (1968) 53-69.
(GOG. Verhandelingen).
360. R. Machut, *Une cause singulière de défrichement forestier: la difficile répression des délits à Fenain (Nord)*. - Mémoires des amis du Vieux Somain, (1970) 35-57 (ronéo).
Fenain est situé dans l'ancien Ostrevant, à la limite du Hainaut et de la Flandre. H.P.
361. A. Verhulst, *Note sur l'origine du mot flamand « kouter » (lat. cultura, fr. couture)*. - Studi Mediaevali, X (1969) 261-267.
Ook als Studia historica Gandensia nr. 126.
362. L. Liagre-De Sturler, *Les relations commerciales entre Gênes, la Belgique et l'Outremont d'après les archives notariales Génoises (1320-1400)*. Brussel-Rome, 1969. CLXXII + 970 blz. (Institut historique belge de Rome, Etudes d'histoire économique et sociale, t. VII en VIII).
363. Y. Lacaze, *Contribution à l'histoire économique et politique des pays de « par-deça »: trois années de la négociation hanséato-bourguignonne ouverte en 1453*. - MA., LXXV (1969) 95-119 en 291-320.
364. W. Brulez, *Brugge en Antwerpen in de 15e en 16e eeuw: een tegenstelling?* - TG., LXXXIII (1970) 15-37.
365. H. Van der Wee, *De economie als factor bij het begin van de Opstand in de Zuidelijke Nederlanden*. - BGN., LXXXIII (1969) 15-32.
366. C. Verlinden, *Deux pôles de l'expansion de la draperie flamande et brabantonne au XIVe siècle: la Pologne et la péninsule Ibérique*. - Kwartalnik Historii Kultury Materialne, XVI (1968) 679-689.
Ook als Studia historica Gandensia nr. 104.
367. W. Van Waesberghe, *Bijdrage tot de studie van het ambachtswezen. De reglementering van de traditionele Brugse textielambachten in de 15e en 16e eeuw*. - AM., 20 (1969) 157-173.
368. W. Van Waesberghe, *De invoering van de nieuwe textielnijverheden te Brugge en hun reglementering (einde 15e - 16e eeuw)*. - AM., 20 (1969) 218-238.

369. J.P. Sosson, *Une approche des structures économiques d'un métier d'art : la Corporation des Peintres et Selliers de Bruges (XVe-XVIe siècles)*. - Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain, III (1970) 91-100.
370. C.B., *Praktische markt Tabellen van de wijnkoper 1704*. - B., LXXI (1970) 106-108.
Betreft ook Vlaanderen.
371. C. Vandenbroeke, *De opmars van de aardappel*. - SH., V (1970) 352-356.
372. E. Ramlot-Stilmant, *Une tentative de monopole d'Etat sous Marie-Thérèse : La raffinerie de sel d'Ostende, 1756-1770*. - Contributions à l'histoire économique et sociale, V (1968-1969) 25-86.
373. L. Genicot, *Naissance, fonction et richesse dans l'ordonnance de la société médiévale. Le cas de la noblesse du nord-ouest du continent*. - Problèmes de stratification sociale. Paris (1968) 83-100.
Ook als Publikatie van het Belg. Centrum voor landelijke Geschiedenis, nr. 14.
374. M.J. Alibert, *Les rentes à vie et les rentiers de la ville de Saint-Omer au XVe siècle*. - SAM. Bull., XXI (1969) 240-250.
375. A. Bocquet, *Recherches sur la population rurale de l'Artois et du Boulonnais pendant la période bourguignonne (1384-1477)*. (Mémoires de la Commission départementale des Monuments historiques du Pas-de-Calais, t. XIII, 1e partie) Arras, 1969, in 8°, 197 p.
376. D. Dalle, *De bevolking van de stad Veurne in de 17e-18e eeuw*. - Hand. Em., CVI (1969) 49-139.
377. A. Lottin, *Naissances illégitimes et filles mères à Lille au XVIIIe s.* - Revue d'histoire moderne et contemporaine, XVII (1970) 278-322.
378. W. Minne, *Vlaamse zwingelaars in Normandië*. - B., LXXI (1970) 23-26.
379. Y. Vanden Berghe, *Het offensief van de steden tegen het corporatisme op het einde van de 18e eeuw. Een voorbeeld : de vruchteloze strijd van de Brugse vleeshouwers*. - Gemeentekrediet van België, XXIV (1970) 90-94.
380. Y. Van den Berghe, *De Brugse Jacobijnen*. - SH., V (1970) 18-21.
381. J. Lambert, *Het aandeel van de landbouwers in de koop van de nationale goederen in België (1796-1821)*. - GOG. Hand., n.r. XXIII (1969) 39-61.
Ook als Studia historica Gandensia nr. 133.
382. P. Ketele, *Onze Vlaamse Seizoenarbeiders*. - BO., IX (1969) 115-123.
383. F.F. Mendels, *De economie van Vlaanderen en de ontwikkelingslanden. Een Vergelijking*. - SH., IV (1969) 542-545.

3. Geschiedenis der Wetenschappen en Letteren

384. A. Gouron, *Juristes originaires des Pays-Bas à l'université de Montpellier au moyen âge*. - TRG., XXXVII (1969) 515-528.

385. *Scrinium Erasmianum. Historische opstellen gepubliceerd onder de auspiciën van de universiteit te Leuven naar aanleiding van het vijfde eeuwfeest van Erasmus' geboorte.* Leiden, E.J. Brill, 1969.
386. J.K. Steppe, *Les relations de Mencia de Mendoza avec Jean-Louis Vivès.* - *Scrinium Erasmianum.* Leiden, E.J. Brill (1969) 485-506.
387. E.I. Strubbe, *Jacobus Curtius Brugensis, hellenist en jurist uit de zestiende eeuw.* - *Gedenkboek E.A. Leemans.* Brugge (1970) 343-355.
Ook als *Studia historica Gandensia* nr. 143.
388. N. F. Blake, *Caxton and his world.* Londen 1969. in-8°, 256 blz. ill.
389. A. V(iaene), *Praktische rekenkundige handboekjes van Donaes van den Bogaerde 1650-1800.* - B., LXXI (1970) 182-184.
D. van den Bogaerde, landmeter, † Brugge 1559.
390. D. Verlé, *Hebben de maten en gewichten in de loop der tijden wijzigingen ondergaan?* - *Ons Heem*, XXIV (1970) 9-15.
391. P. Van Oye, *Anderhalve eeuw Biologie aan de Rijksuniversiteit te Gent.* - KVAB. Klasse der Wetenschappen, Verhandelingen, XXX, nr. 104. Brussel, 1969, 194 blz.
392. W. Wetherbee. *The function of poetry in the De planctu naturae of Alain de Lille.* - *Traditio*, XXV (1969) 87-125.
393. W.L. Braekman en A. Devolder, *Het « Boec van .xij. goeden wateren ». Een alchemistisch traktaatje uit de veertiende eeuw.* - *Sc.H.*, XI (1969) 65-81.
394. K. Heeroma, *De tweede Reinaert.* - *HKZNM.*, XXIII (1969) 93-121.
395. K. Heeroma, *Hij, Zij en Ik: « Tijfste » allegorische gedicht van Jan Moritioen.* - *Tijdschr. voor Nederlandse taal- en letterkunde*, LXXXVI (1970) 41-63.
396. A. Dewitte, *De litteraire bronnen van Eduard De Dene (1505-1576/79). Een inleiding.* - *Haec Olim*. XIX (1969) 17-24.
397. A. V(iaene), *Wulfaert Hellinck van Axel, zangmeester van de St-Donaaskerk te Brugge zijn optreden te Gent in 1539.* - B., LXXI (1970) 109-110.
398. A. Hoste, *Marginalia bij de Bibliotheca scriptorum sacri ordinis cisterciensis van de Duinbeer Carolus de Visch († 1666).* - *Haec Olim*, XIX (1969) 75-79.
399. W. Simaey, *De bewaarde toneelstukken van Jan Hofman.* - *LG.*, XI (1969) 233-255.
Jan Hofman ° Kortrijk 1758 - † Kortrijk 1835.
400. A. Deprez, *Ferdinand Augustijn Snellaerts jeugdijaren te Kortrijk (1809-1827).* - *WT.*, 28 (1969) 401-418.
401. A. Demeulemeester, *De vlucht van Gezelle naar Kortrijk. 1872.* - B., LXXI (1970) 34-36.
402. A. V(iaene), *De opvolging van Gezelle in het Engels Klooster 1899.* - B., LXXI (1970) 116-117.
403. J. Vlaminck, *Ivo Strobbe, een Beernems jeugdschrijver 1857-1923.* - *BB.*, III (1968) 59-63.

404. H. Van Hoeke, *De eerste wereldoorlog als thema in het vlaams verhalend proza*. - Belgisch Tijdschrift voor militaire geschiedenis, XVI (1968) 528-560 en 639-670.

4. Geschiedenis van het Onderwijs

405. C. Lemoine-Isabeau, *La carte de Ferraris, les Ecoles militaires aux Pays-Bas et l'Ecole d'Hydraulique de Bruxelles*. - Belg. Tijdschrift voor militaire geschiedenis, XVII (1969) 73-94.
406. R. Vanlandschoot, *Van schooloorlog tot reformbeweging*. - Studïën en Berichten (1969) 2-54.
407. R. Vanlandschoot, *De studentenbonden in West-Vlaanderen en de wet van 1883*. - LG., XII (1970) 159-172.
Slot van de studie verschenen in LG., X (1968) 187-197 en XI (1969) 159-168.
408. G. De Bruyckere, *Enkele aanvullingen over de Scholen te Oostkerke*. - RPT., XI (1969) 113-121.
409. W. De Waele, *Het Schoolwezen te Tielt in de jaren 1838-1850*. - 't Halletorentje, XVI, 4 (december 1969) 162-168.
410. A. Van Severen, *Het meisjesgesticht te Beernem 1853-1926*. - BB., III (1968) 23-34.
411. J. Ghesquiere, *De collegefanfare in de jaren 1908-1914*. - College Cronicke, Menen, nr. 62 (december 1968) 17-19.
412. M. Ingelbeen, *De retorica 1919*. - College Cronicke, Menen, nr. 64 (juni 1969) 5-10.
413. C. de Mûelenaere, *De oorlogsjaren op het College (1940-1945) (Slot)*. - De Nieuwe Kinkhoren, oudleerlingen van het O.L.V. College te Oostende, II, 2 (april 1970) 30-38.
414. A. Deprez, *J.M. Schrans verblif te Gent*. - WT., XXIX (1970) 45-54.
415. M. De Bruyne, *Eugeen Van Oye aan het Klein Seminarie te Roeselare. Oktober 1854 - december 1858*. - Eertijds I, nr. 2 (1969) 20-29.
416. [Leerlingen van de Eerste Economische 1968-69], *Westrozebeke*. Z.p. (St.-Jozefscollege Izegem), z.j. (1969). In 4°, 70 niet genummerde gestencilde blz., ill. buitentekst.
Monografische aantekeningen.

5. Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde

417. G.C. Dunning, *Medieval Pottery Roof Ventilators and Finials found at Aardenburg, Zeeland, and Post-Medieval Finials at Deventer, Overijssel*. - Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundige Bodemonderzoek, 18 (1968) 209-225.
418. M. Vrielynck, *De opgravingen te Damme*. - De Autotourist, XXIII (1970) 1008-1012.
419. S.J. De Laet, *Les fouilles de Destelbergen et les origines gallo-romaines de la ville de Gand*. - Archéologia, n° 30 (sept.-oct. 1969) 57-69.
420. A. Van Doorselaer, *Typische Gallo-Romeinse Brandrestengraven*

- in de Scheldevallei*. - Helinium, IX (1969) 118-137.
Ook als Studia historica Gandensia nr. 128.
421. Ch. Leva & G. Coene, *Het Gallo-Romeins grafveld in de Molenstraat te Kortrijk*. Brussel, 1969, 96 pp. + 6 pl. (Archaeologia Belgica 114).
422. S.J. De Laet en H. Thoen, *Etudes sur la céramique de la nécropole gallo-romaine de Blicquy (Hainaut)*. - Helinium, IX (1969) 27-38.
Ook verschenen als Studia historica Gandensia 114. - Talrijke vindplaatsen in Oost- en Westvlaanderen.
423. Ph. Despriet, *Gallo-Romeinse waterputten te Harelbeke*. - LG., XII (1970) 111-130.
424. Ph. Despriet, *Een belangrijke Gallo-Romeinse waterput in Harelbeke-Stasegem*. - LG., XII (1970) 3-25.
425. H. Thoen, *De terra sigillata van Harelbeke. Harelbeke-Stasegem, waterput 5*. - LG., XII (1970) 26-28.
426. H. Goeminne, *Een Romeinse waterput gevonden te Oedelem*. - BB., IV (1969) 47-54.
427. H. Goeminne, *Opgravingen in de Romeinse vicus te Wervik*. Brussel, 1970. 74 blz., ill. (Archaeologia Belgica, nr. 117).
428. H. de Lussanet de la Sablonière, *Langs Zeeuwse Monumenten*. Middelburg, 1969. 88 blz., ill.
429. J. Gardelles, *Note sur la construction de la cathédrale de Tournai au XIIe s.* - Cahiers de civilisation médiévale, XII (1969) 43-46.
430. G. Coolen, *Les Piette et les Chiffart, sculpteurs de Saint-Omer*. - SAM. Bull., XXI (1969-1970) 291-308.
431. L. Devliegher, *De 15de-eeuwse « Kristus aan het Kruis » in de Kortrijkse Lievevrouwekerk*. - LG., XII (1970) 87-90.
432. V. Arickx, *Antwerps beeldhouwwerk te Tielt*. - B., LXXI (1970) 33.
Betreft een nieuw hoogaltaar voor de St.-Pieterskerk te Tielt gemaakt door de Antwerpse beeldhouwer Jan Baptist De Wree, in 1711.
433. A. Schoutet, *De bank van de cavelotters (1696) in de kathedraal te Brugge*. - Antiek, IV (1969-70) 482-485.
434. C. Denorme, *Edelsmeedwerk in de kerken van het Brugse*. - D.F.-actueel, I, afl. 3 (1968-69) 11-15; II, afl. 1 (1969-70) 6-9; II, afl. 2 (1969-70) 13-15; II, afl. 3 (1969-70) 10-11.
435. C. Denorme, *Edelsmeedwerk in de kerken van het « Iepers Kwartier »*. - IK., V (1969) 114-118, ill.
Vervolgbijdrage waarin volgende plaatsen zijn betrokken : Krombeke, Woesten, Oostvleteren, Westvleteren.
436. C. Denorme, *Het zilveren schaalte of blaadje van abdis Eugenia Acket*. - BB., III (1968) 45-48.
437. A. Viaene, *Valenschwerc. Hispano-Moreske faience op de galeien in Sluis (1441) en in musea van Damme en Brugge*. - B., LXXI (1970) 46-50.
438. A. Botte, *Torbouts aardewerk en Brugse faience*. - Gemeentekrediet van België, XXIV (1970) 137-140.

439. L. Cognet, *Introduction aux mystiques Rhéno-Flamands*. Tournai, Desclée, 1968. 350 blz.
440. A. Schouteet en B. De Prest, *250 jaar Academie voor Schone Kunsten te Brugge 1717-1967 met een studie over Directeur Jan Garemijn als kunstschilder*. Brugge, Stadsbestuur, 1970. 146 blz.
441. D. Coekelberghs, *Notes d'archives sur quelques peintres flamands du XVIIIe siècle*: J. Garemijn, M. Geeraerts, H. de la Pegna et M. de Hase. - *Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain*, II (1969) 59-64.
442. A.L. Dierick, *Van Eyck*. Gent, eigen beheer, 1970. niet gepag. met 24 ill.
443. A. Ampe, *De metamorfozen van het authentieke Jan-Van-Eyck-kwartijn op het Lam Gods. Een nieuwe filologische studie*. - *Jaarboek van het Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen* (1969) 7-60.
444. R. Debevere, *Wie is de schilder van de 16 schilderijen te Tourneken in Frans-Vlaanderen?* - *OE.*, XI nr. 2 (1967-68) 101-134.
Ze behoren tot de Vlaamse school der XVIe eeuw maar de naam van de kunstenaar(s) bleef tot nog toe onbekend.
D.C.
445. E. Duverger, *Pieter Bruegel*. - *SH.*, IV (1969) 659-665.
446. P. Maurois, *Un tableau du peintre Pieter Van Mol: « le Christ descendu de la croix » en l'église de Bouvignies*. - *Bulletin de la commission historique du Nord*, XXXVIII (1970) 77-89.
447. J. Guillouet, *Un polytique de l'abbaye de Marchiennes peint par Van Scorel*. - *Bulletin de la commission historique du Nord*, XXXVIII (1970) 71-76.
448. Fl. Bex, *Een niet gekend werk van Jacob van Oost de jonge*. - *Kon. Instituut voor het kunstpatrimonium Bulletin*, X (1967/68) 149-154.
° Brugge 1639 - † Brugge 1713.
449. L. Van den Bergen-Pantens, *Un diptyque van der Burch*. - *TF.*, IX (1969) 213-218. ill.
450. G. Ollinger-Zinque, *Les auréoles du Christ ou les sensibilités de la lumière de James Ensor*. - *Kon. Musea voor Schone Kunsten van België Bulletin*, 1968 191-202.

6. Geschiedenis van de Pers

451. R. Van Eenoo, *Economische crisis en Vlaamse beweging: reacties in de Brugse pers (september 1830 - februari 1848)*. - *Tijdschrift voor sociale Wetenschappen*, XIV (1969) 3-43.
Ook als *Studia historica Gandensia* nr. 119.
452. E. De Bens, *Vlaemsch België. Het eerste Vlaamsgezinde dagblad*. Gent, 1968.
453. J. Huyghebaert, *Rousselaersch-Nieuw Aenkondigingsblad, 1865-1866*. - *R.*, I (1969) 64-73.

454. F. D(e)brabandere, *Een « Herderlyke Vermaening » uit 1774.* - LG., XII (1970) 204-205.
Boekje te Kortrijk gedrukt in 1774.

7. Kerkgeschiedenis

455. H. Platelle, *La vie religieuse à Lille au Moyen Age.* in : *Histoire de Lille*, I (1970) 309-417.
456. P. Rogghé, *Gent in de XIVe en de XVe eeuw. Geloof en Devotie, Kerk en Volk.* - AM., 20 (1969) 194-217.
457. A.M. Meyers-Reinquin, *Proeve tot statistische benadering van de godsdienstpraktijk in de late middeleeuwen en de moderne tijden (tot 1630) aan de hand van de kerkfabrieksrekeningen.* - HKZNM., XXIII (1969) 205-273.
458. N. Huyghebaert, *Note sur la pluralité des cures dans l'ancien comté de Flandre.* - RHE., LXIV (1969) 404-417.
459. P. Declerck, *Verslag van het bisdom Gent in 1741.* - Collationes Brugenses et Gandavenses, XVI (1970) 271-284.
460. St. d'Ydewalle, *De decanale indeling van het bisdom Brugge in 1839.* - Hand. Em., CVI (1969) 140-171.
461. R. Janssens, *Een strijdv aardig kerkvorst.* - SH., V (1970) 367-373.
P.E. Van der Noot, bisschop van Gent, 1694-1730.
462. P. Declerck, *Johannes-Baptista De Smet, bisschop van Ieper (1721-32) en Gent (1732-41).* - Collationes Brugenses et Gandavenses, XV (1969) 221-251.
463. M. Cloet, *Pastors op het platteland.* - SH., V (1970) 282-288.
464. W. Van Overveld, *De geschiedenis der pauselijke zoeaven.* - Pro Petri Sede, XVIII, 1 (januari 1970) 15-24.
465. I. De Brouwer, *De Pauselijke Zouaven.* - Het Land van Aalst, XXI (1969) 161-167.
466. J. Leconte, *Aumôniers militaires belges de la guerre 1914-1918.* - Brussel, 1969. 396 blz.
467. W.L. Braekman, *De « statuten van levene » van het Begijnhof van Geraardsbergen (1414).* - Het Land van Aalst, XXII (1970) 37-47.
468. J.P. Massant, *Josse Clichtove. L'humanisme et la réformation du Clergé.* (Bibliothèque de la Faculté de Phil. et Lettres de l'Université de Liège, Fasc. CLXXXIII, twee delen) Luik, 1968, in-8°, 452 en 452 blz.
Josse de Clichtove, né à Nieupoort vers 1472, professeur à Paris, conseiller de Jacques d'Amboise, évêque de Clermont, de Guillaume Bricconnet, évêque de Meaux, puis de Louis Guillard, évêque de Tournai, mourut à Chartres le 22 septembre 1542.
469. C. Matheëussen, *De verhouding van de godsdienst en de cultuur in Erasmus' ideaal van de mens.* - HKZNM., XXIII (1969) 189-203.
470. J. Decavele, *Jan Hendrickx en het Calvinisme in Vlaanderen (1560-1564).* - Hand. Em., CVI (1969) 17-32.

471. P. Rogghé, *Pieter Anastasius De Zuttere. Nieuwe gegevens omtrent de Zuid-Nederlandse apostel der verdraagzaamheid*. - AM., 20 (1969) 290-300.
Personage uit de hervormingsbeweging van de tweede helft van de 16e eeuw.
472. L. Ceyskens, *Willem Herinx O.F.M. Zijn antijansenisme*. - Franciscana, XX (1969) 29-62.
473. G.A.C. Van Vooren, *De toestand der Staatse Katholieken en de Middelburgse Missie van 1737 tot 1804*. - AM., XX (1969) 22-86.
474. A. Lowyck, *E. Grimminck en de kluizenaarsbeweging*. - Ons Heem, XXIII (1969) 233-238.
475. A.T. van Biervliet, *De Trappist Hieronymus Speeckaert en het Stevenisme*. - R., I (1969), 90-106.
Pieter-Frans Speeckaert (Ronsele 1787 - Westvleteren 1876).
476. L. Milis, *L'ordre des chanoines réguliers d'Arrouaise. Son histoire et son organisation, de la fondation de l'abbaye-mère (vers 1090) à la fin des chapitres annuels (1471)*. Brugge, 1969. 2 dln. (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, vol. 147-148).
477. L. Milis, *Een religieuze orde van eigen bodem: Arrouaise*. - WT., XXIX (1970) 23-32.
478. L. Milis, *De Premonstratenser-Wetgeving in de XIIe eeuw. Een nieuwe getuige*. - Analecta Praemonstratensia, XLV (1969) 109-116.
479. N. Teeuwen en A. De Meyer, *Documents pour servir à l'histoire de la province augustiniennne de Cologne. Extraits des registres des prieurs généraux (1507-1551)*. - Augustiniana, XIX (1969) 597-639 en XX (1970) 267-323.
Vervolg en vervolgt. Cfr. Boekenschouw CVI (1969) nr. 290.
480. H. Tribout de Morembert, *Les origines de l'abbaye de Clairmarais. 1140-1150*. - Cîteaux, XX (1969) 197-200.
481. A. Dimier, *Les fondations manquées de Saint-Bernard*. - Cîteaux, XX (1969) 5-13.
482. Cl. Schmit, O.F.M., *La chronique de la fondation de la Province S.-Joseph des Récollets dans le comté de Flandre (1627-1664)*. - Archivum Franciscanum Historicum, 62 (1969) 267-356, 597-628.
483. P. Rogghé, *Oste de Saint Omer vlaams tempelier uit de XIIe eeuw*. - AM., XX (1969) 245-259.
484. B. de Gaiffier, *Etudes critiques d'hagiographie et d'iconologie*. Brussel, Société des Bollandistes, 1967. 532 blz. en 45 ill. (Subsidia hagiographica 43).
Bevat o.m. inlichtingen voor Vlaanderen.

INDEX OP DE AFKORTINGEN.

- ABB. = Archief- en Bibliotheekwezen in België, Brussel.
AM. = Appeltjes van het Meetjesland, Eeklo.
B. = Biekerf, Brugge.

- BB. = Bos en Beverveld, Oedelem.
 BG. = Bijdragen tot de Geschiedenis inzonderheid van het Oude Hertogdom Brabant, Antwerpen.
 BGN. = Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden, 's Gravenhage.
 BK. = Bachten de Kupe, Nieuwpoort.
 BM. = De Belgische Molenaar, Ravels.
 BO. = Het Brugs Ommeland, Sint-Andries.
 BTFG. = Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, Brussel.
 BTNG. = Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, Gent.
 GOG. Hand. = Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent.
 HKVNM. = Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, Brussel.
 H. = Het Houtland, Torhout.
 Hand. Em. = Handelingen van de Société d'Emulation te Brugge.
 IK. = Iepers Kwartier, Ieper.
 KVAB. = Koninklijke Vlaamse Academie van België, Brussel.
 KCG. Hand. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel.
 KVAVM. = Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent.
 LG. = De Leiegouw, Kortrijk.
 MGN. = De Middelaar tussen de genealogische Navorsers, Brussel.
 MA. = Le Moyne Age, Brussel.
 OE. = Ons Erfdeel, Rekkem.
 OGE. = Ons geestelijk Erf, Tielt.
 RBNS. = Revue belge de Numismatique et de Sigillographie, Brussel.
 R. = Rollariensia, Roeselare.
 RHE. = Revue d'histoire ecclésiastique, Leuven.
 RN. = Revue du Nord, Rijsel.
 RPT. = Rond de Poldertorens, Oostkerke (Brugge).
 SAM. Bull. = Bulletin trimestriel de la Société académique des antiquaires de la Morinie, Saint-Omer.
 Sch. = Scientiarum Historia, Antwerpen.
 SH. = Spiegel Historiae, Bussum.
 TF. = Tablettes des Flandres, Brugge.
 TG. = Tijdschrift voor Geschiedenis, Groningen.
 TRG. = Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Groningen.
 VMSOCW. = Verslagen en Medelingen van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie te Wervik.
 VS. = Vlaamse Stam, Antwerpen.
 WT. = Wetenschappelijke Tijdingen, Sint-Amansberg.

INDEX OP DE SCHRIJVERSNUMEN.

De cijfers verwijzen naar de volgnummers. De voorzetsels: de, du, des, van, von, enz. worden bij de rangschikking in acht genomen.

Aerbeydt G., 310
 Alfons Br., 336
 Alibart M.-J., 374
 Ampe A., 443
 Aricx V., 324, 432
 Arnould M., 210

Baelde M., 2
 Balduck E., 164, 264
 Balthazar H., 2
 Bassleer F., 235
 Beele W., 72
 Begheyn P.J., 102

- Bergé M., 166
 Berger R., 245
 Beun J., 195, 202
 Bex Fl., 448
 Beyen J.J., 88, 92, 263
 Bieswal P., 104
 Bijmens B., 63, 180, 196, 261
 Bikar A., 225
 Bilé E., 338
 Blake N.F., 388
 Blockmans W., 2, 3, 350, 351
 Blondeau R.A., 159
 Bocquet A., 375
 Bogaerts A.M., 38
 Bomans J.A., 335
 Bonaert A., 120, 126, 130, 132
 Bonnez A., 204
 Bossier H., 282
 Botte A., 438
 Bovesse J., 1
 Braekman W.L., 393, 467
 Brand P.J., 247
 Broeckhove M., 170
 Brulez W., 2, 364
 Bruwier M., 2
 Bruyelles, 293
 Cafmeyer M., 189
 Cailliau J., 337
 Calbrecht J., 191
 Callewaert D., 8
 Camion A., 270
 Castelain R., 251
 Cauwe R., 94
 Ceyskens L., 44, 472
 Chatelet, 293
 Chotteau L., 297
 Claes F., 62
 Claessens P., 78
 Cloet M., 463
 Coekelberghs D., 441
 Coene G., 421
 Cagnet L., 439
 Coolen G., 244, 320, 430
 Coornaert M., 212
 Coppejans-Desmedt H., 2
 Coussement Ph., 16
 Cracco D., 4
 Craeybeckx J., 2
 Crois R., 9
 Dalle D., 376
 Danhieux L., 1, 4
 Daras H., 176
 Darquenne R., 356
 Dawyndt A., 197, 201, 262
 De Bens E., 452
 Debevere R., 36, 143, 444
 Debrabandere F., 59, 454
 Debrabandere P., 289
 De Bree L.W., 317
 De Brouwer J., 465
 De Bruin M.P., 317
 De Bruyckere G., 408
 De Bruyne A., 238
 De Bruyne M., 309, 312, 415
 Decavele J., 470
 Declerck P., 459, 462
 De Cock B., 139
 Deconinck V., 305
 Decraene B., 357
 Decreus W., 143
 Decroix F., 105
 De Cuyper J., 287, 288
 Defoort E., 45
 Defoort K., 273
 Defrancq R., 332
 De Gaiffier B., 484
 De Ghellinck Vaernewyck X., 96
 De Hemptinne Th., 29
 Dejonghe E., 236
 Dekeyser M., 278
 De Keyser R., 304
 De Laet S.J., 2, 419, 422
 Delameillieure P., 283
 De Launois J., 117
 Delbaere J., 314
 Delhem-Geuten, 279
 De Liedekerke G., 112
 De Liedekerke R., 111
 De Lille K., 71, 161
 Delmaire B., 243
 De Lussanet de la Sablonière H., 428
 Demedts A., 142
 De Meijer A., 479
 Demeulemeester A., 401
 De Mûtelenare C., 413
 Denorme C., 131, 434, 435, 436
 De Prest B., 440
 Deprez A., 2, 400, 414
 De Puydt H., 181
 De Raeve F., 17
 Dereïne Ch., 2
 De Ridder-Symoens H., 355
 Derolez A., 10, 33
 Derolez R., 208
 De Schepper H., 223
 De Schietere de Lophem A., 4, 254

- Deschrevel A., 124, 277, 281
 Desittere M., 60
 Desmedt H., 250
 De Smet J., 42, 50, 224, 257,
 259, 260, 303, 319, 322
 Despriet Ph., 423, 424
 Desreumaux R., 48
 Devliegher L., 4, 431
 Devolder A., 393
 Devoldere W., 93
 De Vos D., 22
 Devos E., 323
 Devreese D.E., 2
 De Vries D., 241
 De Waele W., 409
 Dewilde B., 290
 Dewitte A., 396
 Dewitte R., 163
 Dhondt J., 1, 2
 Dhont-De Wapenaert E., 95
 Dierick A.L., 442
 Dimier A., 481
 Dogaer G., 31
 Dumont M.E., 1
 Dumortier Cl. 285
 Dunning G.C., 417
 Duverger E., 445
 D'Ydewalle St., 460
 Elias H., 234
 Everaert J., 2
 Fevery J., 276
 Fick A., 6
 Florin de Duikinberg H., 101
 Fonteyne G., 52
 Foucart J., 182
 Fourez L., 37
 Franceschi S., 73
 Franchoo A., 219, 327, 328, 329
 Frederix P., 148
 Gamblin, 293
 Gardelles J., 293, 294, 429
 Gaus H., 2
 Geldhof J., 145, 193
 Genel A., 41
 Genicot L., 373
 Gerlo A., 17
 Ghesquière J., 411
 Gheysens J., 47
 Gijssels S., 275
 Goeminne H., 426, 427
 Goeminne J., 135
 Goffin R., 98
 Gorissen P., 187
 Gottschalk M.K.E., 359
 Gouron A., 384
 Goussez A., 331
 Guillouet J., 447
 Gyselen G., 118
 Gyseling M., 61
 Haelewyn R., 15, 325
 Haentjes J., 255
 Hamerlynck W., 266
 Hannes J., 1, 2
 Heeroma K., 34, 35, 394, 395
 Heikens H., 65
 Hélin E., 1
 Hoste A., 398
 Houbaert A., 6, 150
 Houvenaghel A. (= L.T.A. ;
 N.P.) 269, 308
 Huyghebaert J., 311, 453
 Huyghebaert N., 4, 32, 186, 458
 Ingelbeen M., 412
 Janssens M., 168
 Janssens R., 461
 Janssens de Bisthoven A., 22
 Janssens de Bisthoven B., 4, 306
 Ketele P., 382
 Lacaze Y., 220, 363
 Lambert J., 381
 Lannoy L., 334
 Lanszweert R., 68, 69
 Lebrun P., 2
 Leconte J., 466
 Leenaerts R.J., 7
 Leman 293
 Lemoine-Isabeau C., 405
 Leva Ch., 421
 Liagre-de Sturler L., 362
 Lis C., 2
 Loncke H., 242
 Lottin A., 377
 Lowyck A., 474
 Machut R., 360
 Maes A., 291
 Maes J.(H.), 249, 267, 292, 313,
 318
 Malbranke Cl., 169
 Marijnen R., 280
 Maris A., 84, 106, 123, 125, 136,
 138
 Martens J., 81
 Massaut J.P., 468
 Masure D., 76, 179
 Matheeußen C., 469
 Mattheeuws O., 171
 Matthijs E., 178, 302
 Maurois P., 446

- Mendels F.F., 383
 Mertens J.A., 4, 215, 216, 358
 Mertens-De Langhe Y., 99
 Mestayer M., 190
 Meyers-Reinquin A.M., 457
 Milis L., 64, 476, 477, 478
 Millon M., 174
 Minne W., 378
 Moereels L., 5
 Muret Ph., 2
 Naster P., 75
 Nicodème J., 11
 Nuyens J.A., 147
 Ollinger-Zinque G., 450
 Ooms H., 6
 Ossieur E., 342
 Ovaere A., 56
 Pée W., 66, 70
 Penneman T., 127
 Penninck J., 315
 Persoons E., 30
 Petit M., 307
 Petit R., 1
 Picard L., 233
 Piérard C., 1
 Piétroussin de Saint-Aubain P., 67
 Pil V., 54
 Pini-Tronati A., 228, 229, 230
 Platelle H., 4, 43, 293, 455
 Pottie G., 158, 183, 200
 Prevenier W., 1, 2, 28, 217
 Proot H., 218
 Raes J., 300, 301
 Ramlot-Stilmant E., 372
 Reinquin A.M., 13
 Roelandt J., 46, 333, 354
 Rogghé P., 456, 471, 483
 Roose F., 128, 137, 140, 146, 154
 Rotsaert J., 258, 326
 Ryckaert M., 51
 Ryserhove A., 53, 165, 246, 256
 Salet F., 221
 Scheers S., 74
 Scherft P., 343
 Schmit Cl., 482
 Scholliers E., 2
 Schoutet A., 4, 433, 440
 Schulte O., 134
 Scufflaire A., 1
 Sebrechts M., 114
 Simaey W., 399
 Sivéry G., 293
 Six J., 4
 Soetaert P., 157
 Sosson J.P., 369
 Stalpaert H., 173, 176
 Steeghers W., 115, 141, 153
 Steppe J.K., 386
 Stockman L., 49, 265, 353
 Strubbe E.I., 33, 344, 387
 Taeldeman J., 70
 Tamboryn P., 268
 Teeuwen N., 39, 479
 Thierry de By Dolleman M., 134
 Thoen H., 422, 425
 Thomas J., 175
 Tits-Dieuaide M.J., 1
 Tondat R., 246
 Trenard L., 293
 Triaille-Closset C., 1
 Tribout de Morembert H., 480
 Trips R., 338
 Van Acker L., 152, 352
 Van Biervliet A.T., 475
 Van Bossuyt V., 271
 Van Butsele P., 129
 Van Caloen K., 149
 Van Caenegem R.C., 348
 Van den Abeele A., 252, 253
 Van den Bergen-Pantens L., 449
 Van den Berghe Y., 2, 316, 379, 380
 Vandenbroeke C., 371
 Vandepitte G., 295, 296
 Vandepitte L., 55
 Vanderfeesten A., 272
 Vander Ghinst G., 97
 Van der Hagen J.J., 133
 Van der Schaaf R., 65
 Van Derveeghe D., 1, 2
 Van der Wee H., 365
 Vandewoude E., 231
 Van Doorselaer A., 420
 Van Eenoo R., 1, 2, 451
 Van Elslander A., 2
 Vanheule L., 203, 284
 Van Hille Ph., 82
 Van Hille W., 83, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 107, 108, 110, 116, 321, 341
 Van Hoeke H., 404
 Van Houdenove F., 172
 Van Houtte J.A., 206
 Van Isacker K., 349
 Van Landschoot R., 239, 240, 406, 407
 Van Molle P., 144
 Van Nerom Cl., 286

- Van Outrive d'Ydewalle B., 100
 Van Overveld W., 464
 Van Oye P., 391
 Van Peski A.M., 237
 Van Renynghe de Voxvrie C.,
   12, 79, 80, 101, 103, 109
 Van Renynghe de Voxvrie L.,
   101
 Van Sevenant A., 274
 Van Severen A., 248, 410
 Vansuyt M., 121, 122
 Van Uytven R., 205, 350
 Van Vooren G.A.C., 473
 Van Waesberge W., 367, 368
 Van Werveke H., 211
 Verbeek L., 345, 346
 Verbeke L., 207
 Verbruggen J.F., 213, 214
 Vergote J., 156
 Verhaegen B., 227
 Verhelst J., 1, 2, 14
 Verhulst A., 2, 361
 Verl e D., 390
 Verleyen W., 155
 Verlinden C., 366
 Vermeulen G., 198, 199
 Vermeulen U., 1, 2
 Verstraete D., 58, 160, 299
 Vervliet H.D.L., 18
 Viaene A. (= C.B.; E.N.) 57,
   151, 177, 184, 185, 188, 192,
   194, 330, 339, 340, 347, 370,
   389, 397, 402, 437
 Vlaminck J., 403
 Vrielynck M., 418
 Vyncke F., 162
 Warlop E., 77, 119
 Warnotte M.L., 1
 Wetherbee W., 392
 Will E., 209
 Willemsen A.M., 232
 Willemyns R., 40
 Witte E., 2, 226
 Wittman T., 222
 Wyffels C., 167
 Wynendaele L., 143
 Zutterman H., 113, 298

ALGEMENE INHOUD

I. BIJDRAGEN

P. Callebert, <i>Ontstaan en vroegste geschiedenis van het kapittel te Eversam (1091-1200)</i>	161-216
J. de Mûelenaere, <i>Canon Pieter Benoit</i>	5-44
J. Sabbe, <i>De opstand van Brugge tegen graaf Robrecht van Bethune en zijn zoon Robrecht van Kassel in 1321-1322</i>	217-249
A. Schouteet, <i>Het ambacht van de oudkleerkopers te Brugge</i>	45-87
E. Van Cauwenberghe, <i>Bijdrage tot de financieel-economische evolutie van een vorstelijk domein in Vlaanderen: Deinze-Drongen (XIVe-XVIIe eeuw)</i>	250-268
Y. Van den Bergh, <i>De Raad van Besturen en Beden saneerde de stadsfinanciën: Het voorbeeld Brugge (1766-1794)</i>	88-95

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

J. De Smet, <i>Over het bestuur van de Acht Parochiën van Veurne-Ambacht op het einde van de XVIe eeuw</i>	135-138
J. De Smet, <i>Het verweerschrift van opperdeken Lucas van de Velde, Brugge 1582-1584</i>	269-277
L. Devliegheer, <i>Een bestek voor twee koordaken van de kerk te Dudzele (1644)</i>	305-310
A. Dewitte, <i>De geestelijkheid van de Brugse Lieve-Vrouwkerk in de 16e eeuw</i>	100-135
J. Mertens & W. Vanderpijpen, <i>Schets van de Westvlaamse landbouw eind 18e-begin 19e eeuw</i>	277-301
H. Pleij, <i>Een nieuw gegeven over Hubrecht Goltzius</i>	96-99
A. Schouteet, <i>Poging van de kerkfabriek van de O.-L.-Vrouw te Brugge om in het bezit te worden gesteld van de H. Bloedrelikwie. 1803</i>	301-304

III. BOEKBESPREKINGEN

E. Bilé & E. Trips, <i>Zeebrugge. Een haven in de branding (L. Schepens)</i>	311-314
A. de Schietere de Lophem, <i>Histoire de la famille de Schietere (B. Janssens de Bisthoven)</i>	147-148
L. Devliegheer, <i>De huizen te Brugge (E.I. Strubbe)</i>	142-145
<i>Les Libertés urbaines et rurales du XIe au XIVe siècle. Actes. - Vrijheden in de stad en op het platteland van de XIe tot de XIVe eeuw. Handelingen (J. Mertens)</i>	139-140
M.R. Thielemans, <i>Bourgogne et Angleterre. Relations politiques et économiques entre les Pays-Bas Bourguignons et l'Angleterre, 1435-1467 (J. Mertens)</i>	141-142
A. Vanhoutryve, <i>Zo leefde Brugge. Historische krantenlectuur. I. 1800-1830 (L. Schepens)</i>	146-147
KRONIEK	149-160, 315-320
BOEKENSCHOUW	321-353

MEDEWERKERS AAN DEZE JAARGANG

Van de nieuwe medewerkers wordt geboorteplaats en geboortjaar medegedeeld.

P. Callebert (Pervijze 1942), Marktpllein 14, 3580 Neerpelt.

J. de Mûelenaere, Kasteelstraat 30, 8700 Izegem.

J. De Smet, Koningin Astridlaan 107, 8320 Assebroek-Brugge.

L. Devliegheer, Ten Hove 17, 8201 Sint-Michiels-Brugge.

A. Dewitte, Sint-Sebastiaanstraat 9, 8202 Varsenare.

B. Janssens de Bisthoven, Langestraat 21, 8000 Brugge.

J. Mertens, Brusselstraat 14, 8400 Oostende.

H. Pleij (Hilversum, 1943), Beatrixlaan 24, Halfweg (Ned.).

J. Sabbe, Jan Breydellaan 101, 8200 Sint-Andries-Brugge.

L. Schepens, Nieuwstraat 80, 8201 Sint-Michiels-Brugge.

A. Schouteet, Koningin Elisabethlaan 63, 8000 Brugge.

E.I. Strubbe, Sint-Gilliskerkstraat 10, 8000 Brugge.

E. Van Cauwenberghe (Balegem 1944), Burggravenlaan 75, 9000 Gent.

Y. Van den Berghe (Brugge 1941), Middelweg 46, 3030 Heverlee.

W. Vanderpijpen (Gooik 1946), Wagenmakersstraat 1, 8310 Sint-Kruis-Brugge.

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

<i>Handelingen van het Genootschap «Société d'Emulation»,</i> (ten groten deel uitgeput) per deel	200 fr.
L. De Foere, <i>Fédération archéologique et historique de Belgique. Congrès archéologique et historique tenu à Bruges du 10 au 14 août 1902.</i> Brugge, 1902-1903, 2 dln. in 8°, IX-516-93 blz. + 17 pl.	150 fr.
A. Bayot, <i>La légende de Troie à la Cour de Bourgogne. Etudes d'histoire littéraire et de bibliographie.</i> Brugge, 1908, in 8°, 50 blz.	40 fr.
A. Heysse, O.F.M., <i>Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796).</i> Brugge, 1910, in 4°, XXV-169 blz.	150 fr.
A. De Poorter, <i>Un traité de théologie inédit de Gautier de Bruges: Instructions circa divinum officium.</i> Brugge, 1911, in 8°, XII-44 blz.	40 fr.
St. van Outryve d'Ydewalle, <i>Geschiedenis van het «Veld» of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries.</i> Brugge, 1921, in 8°, 233 blz. + 9 pl.	150 fr.
A. Duclos, <i>De eerste eeuw van het broederschap der Zeven Weedommen van Maria in Sint-Salvators, te Brugge.</i> Brugge, 1922, in 8°, 147 blz. + 2 pl.	100 fr.
P. Allossery, <i>Kan. Adolf Duclos (1841-1925). Met een kijk op den zogenaamden taalparticularistenstrijd.</i> Brugge, 1930, in 8°, 435 blz.	150 fr.
A. Schouteet & E.I. Strubbe, <i>Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge.</i> Brugge, 1950. Met aanvulling (1940-1963). In 8°, 335 + 60 blz.	250 fr.
A. Schouteet, <i>Gedenkwaardige aenteekeningen van Jan Karel Verbrugge. Brugse kroniek over 1765-1825.</i> Brugge, 1958, in 8°, 147 blz.	80 fr.
A. Schouteet, <i>Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male.</i> Brugge, 1960, in 8°, 255 blz. + 6 pl.	200 fr.
L. Slosse, <i>Oorlogsdagboek van Rumbeke in 1914-1918.</i> Uitgegeven door J. Delbaere-Dumoulin. Brugge, in 8°, 228 blz. + 18 pl.	150 fr.
A. Van Walleghem, <i>De oorlog te Dickebusch en omstreken 1914-1918.</i> Uitgegeven door J. Geldhof. 3 dln. in-8°, XLIII + 202, 256, 213 blz., + 22 pl.	500 fr.
J. De Cuyper, <i>Journal de Campagne 1914-1917. Oorlogsdagboek van een hulpdokter bij het Belgisch leger.</i> Uitgegeven door A. De Cuyper. Brugge, 1968, in 8°, XXI + 242 blz. + 5 pl.	175 fr.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», in 1839 gesticht, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

De «Handelingen» vormen ieder jaar een boekdeel van minstens 200 bladzijden, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (Adres : Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis, Koningin Elisabethlaan 63, Brugge) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (150,— fr.) en geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en van de afzonderlijke uitgaven. Bovendien wordt aan de leden een korting van 20 % verleend op de prijs van de «Handelingen» of de afzonderlijke uitgaven, die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen.